

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
ODDZIAŁ TERENOWY WE WROCŁAWIU

WAŁBRZYCH – BIAŁY KAMIEŃ

Wytyczne konserwatorskie do programu rewitalizacji

Tekst

Iwona Rybka-Ceglecka

Donata Trenkler

Mapa

Elżbieta Bałacińska

Anna Zamorowska

Wrocław MMXVIII

Spis treści

Wstęp.....	2
Stosowane pojęcia	3
Zarys historii miejscowości.....	4
Biały Kamień.....	4
Nowe Szczawno	5
Opoka	6
Biały Kamień z Nowym Szczawnem i Opoką – układ przestrzenny.....	7
Ochrona układu urbanistycznego	10
Zabytki archeologiczne	11
Ul. gen. Władysława Andersa	13
Ul. Bohaterów Getta.....	87
Ul. Brygady Górniczej	95
Ul. Ignacego Daszyńskiego.....	97
Ul. gen. Jarosława Dąbrowskiego	101
Ul. Ireny Grabowskiej	108
Ul. Świętego Jerzego.....	115
Ul. Komuny Paryskiej	120
Ul. Piaskowa.....	121
Ul. Piasta	128
Ul. Przyjaciół Żołnierza	134
Ul. Ratuszowa	140
Ul. Ruchu Oporu	145
Ul. Melchiora Wańkowicza.....	150
Ul. Wiejska.....	154
Ul. Piotra Wysockiego	156

Wstęp

Dzisiejszy Biały Kamień to trzy niezależne miejscowości połączone w jeden organizm – Biały Kamień, Nowe Szczawno i Opoka. Obecnie ich dawne granice są zatarte. Układ planistyczny to przede wszystkim ciąg ulicy gen. Władysława Andresa z kilkoma równoległymi, krótkimi ulicami i krótkimi prostopadłymi. Przeważa zabudowa miejska i podmiejska, głównie z 2. poł. XIX wieku i początku XX stulecia. O tym, że pierwotnie była tu wieś o strukturze ulicówki świadczy jedynie kilka zagród. Są to dawne gospodarstwa zamożnych chłopów, którzy dzięki koniunkturze związanej z rozbudową górnictwa, posiadali na tyle duże środki aby po połowie XIX wieku gruntownie przebudować i rozbudować swoje siedliska. Byli dumni ze swego statutu społecznego. Świadczą o tym zachowane tablice erekcyjne, jak ta która jest widoczna na stronie tytułowej. Pozostała, przeważająca zabudowa to domy wielorodzinne i kamienice czynszowe oraz stosunkowo nieliczne wille i osiedla mieszkaniowe. Interesujące jest to, że część z kamienic czynszowych powstała na dawnych terenach zalewowych, miejscach tradycyjnie zajętych przez domy najbiedniejszej grupy ludności wiejskiej – komorników.

Biały Kamień swój rozwój zawdzięczał górnictwu i sąsiedztwu Szczawna-Zdroju. Obecnie pozostał jedynie ten drugi faktor. Granica ze Szczawnem jest niedostrzegalna, przestrzennie obie te jednostki urbanistyczne się zlewają. Bardziej czytelne jest oddzielenie przestrzenne Białego Kamienia od samego Wałbrzycha.

Stosowane pojęcia

Wojewódzka Ewidencja Zabytków (WEZ) – prowadzony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zbiór kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych i ruchomych opracowanych zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (D.U. Nr 113, poz. 661).

Gminna Ewidencja Zabytków – prowadzony przez prezydenta miasta zbiór kart adresowych zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie miasta opracowanych zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (D.U. Nr 113, poz. 661).

Zarys historii miejscowości

Obecna dzielnica Wałbrzycha Biały Kamień jest złożona z trzech dawnych wsi: Białego Kamienia, Konradowa i Opoki oraz z jednej kolonii — Nowego Szczawna. W obszarze rewitalizacji znajdują się grunty trzech miejscowości, z wyjątkiem Konradowa.

Biały Kamień

Wieś została założona w 2 poł. XIII w. na prawie niemieckim i zasiedlona przez osadników z Frankonii, a pierwsza o niej wzmianka pochodzi z 1305 r. Tutejsze dobra wymieniono po raz pierwszy w 1372 r.¹ i obecnie trudno określić ich charakter. Nie ma po nich żadnych materialnych śladów. Można więc przypuszczać, że były nimi zapewne cała wieś lub jej część. Wiadomo natomiast, że latach 1492-1738 majątność ta pozostawała w rękach rodu von Czettritz z Wałbrzycha Górnego.

W 2 poł. XVI w. Biały Kamień był jedną z najbogatszych wsi koło Wałbrzycha, bez kościoła, i należał do parafii wałbrzyskiej. Pozostawał rolniczo-rzemieślniczą miejscowością z około 10 gospodarstwami kmiecymi, z rozwiniętym chałupniczym tkactwem i z zaczątkami górnictwa. Już bowiem w 1561 r. wzmiankowana była po raz pierwszy tutejsza kopalnia węgla kamiennego. Wydobywaniem węgla trudnili się także kmiecie i do 1594 r. znacznie wzrosła liczba prowadzonych przez nich kopalń, budowanych jako sztolnie lub jako stosunkowo płytkie szyby. Te, które znajdowały się na gruntach dominialnych prowadzone były na mocy urbarzy węglowych nadawanych przez właścicieli dóbr. Okres prosperity przerwała wojna trzydziestoletnia (1618-1648), która spowodowała regres w dziejach Białego Kamienia, który w 2 poł. XVII w. odbudowywano. Kontynuowano wydobywanie węgla w kopalniach w dobrach Czettritzów. Równolegle także rozwijała się tradycyjna wytwórczość, czyli rzemiosło i tkactwo.

W XVIII w. Biały Kamień wszedł już na trwałe w skład ksiąskich dóbr Hochbergów². Nadal rozwijane było górnictwo, a w latach 40. XVIII stulecia funkcjonowało na gruntach wsi ok. 7 kopalń. Należały one do Hochbergów, do gwarectwa gminnego, sołtysa i innych właścicieli. W 2 poł. XVIII w., po przejęciu Śląska przez Prusy wzmożło się zapotrzebowanie na węgiel i w rolniczo-rzemieślniczym jeszcze Białym Kamieniu³ postąpił rozwój górnictwa. Miała miejsce pierwsza koncentracja kilku kopalń przy kopalni Hochbergów *Julia* (po 1770). We wsi rozwijały się również inne gałęzie przemysłu. I tak w 1793 r. powstała w Białym Kamieniu huta przetapiająca złom (*Emilie*), a w 1804 r. — huta szkła produkująca butelki dla

¹ Dobra te w średniowieczu należały do rodzin: Schaff (1372-1426), von Liebenenthal (ok. 1426 r.), von Czettritz (ok. 1434-1466), von Schellendorf (ok. 1466 r.), do króla Czech Macieja (1475 r.), do rodziny von Tschirinhaus (1490 r.). Brak informacji o siedzibie, wiadomo tylko, że wsi w 1592 r. znajdował się folwark z owczarnią. W 1785 r. wzmiankowano folwark, ale nie wiadomo, gdzie był on zlokalizowany.

² Wieś należała do Hochbergów w latach 1738-1757 i 1785-1945. Krótko, bo w latach ok. 1757 i 1765 pozostawała własnością rodzin von Reiss i von Mudrach. Około 1745 r. Biały Kamień zamieszkiwało 475 osób.

³ W 1785 r. odnotowano w Białym Kamieniu 31 kmieci, 2 zagrodników i 58 chałupników.

uzdrowiska w Szczawnie Zdroju. Około 1825 r. czynne były we wsi także gorzelnia, młyn, wiatrak i cegielnia. Zdecydowana większość tych wszystkich zakładów przemysłowych, zlokalizowana była poza siedliskiem wsi. Kopalnie i kuźnie górnicze znajdowały się głównie na wschodniej części gruntów Białego Kamienia oraz na terenie kolonii — Nowego Białego Kamienia.

Biały Kamień przekształcał się w miejscowość górniczo-przemysłową, czego konsekwencją był znaczny wzrost liczby ludności wsi. Do 1840 r. zaludnienie wsi wzrosło do 1415 osób mających do dyspozycji tylko 127 domów. Wówczas też w Białym Kamieniu znajdowały się szkoła ewangelicka (od 1765 r.), przytułek-szpital i wolne sołectwo. W 1862 r. powstał zarząd gminy, który od 1875 r. miał już własną siedzibę przy głównej ulicy wiejskiej (ul. gen. W. Andersa 48). Wielkie znaczenie dla dalszego rozwoju Białego Kamienia miało przeprowadzenie obok niego, w latach 60. XIX w. odcinka linii kolejowej z Wrocławia do Zgorzelca, ze stacją w Konradowie, doprowadzonego w 1867 r. do Podgórza (dworzec Wałbrzych Główny). Dzięki temu poprawiły się możliwości wywozu węgla i też w tym czasie zmieniły się technologia jego wydobywania (szyby głębinowe) i sposoby zarządzania kopalniami. Rozwój górnictwa wyraźnie przyspieszył⁴. Zakładano nowe kopalnie, scalano kopalnie już istniejące i pola wydobywcze oraz produkowano koks. Większość kopalń należała do Hochbergów. Na przełomie XIX i XX w. wiele z nich włączono do koncernu wałbrzyskiego. Konsekwencją intensywnego rozwoju górnictwa w Białym Kamieniu były w latach 1871-1941 ogromny przyrost liczby ludności⁵ i przeludnienie wsi, szczególnie na przełomie XIX i XX w., czemu też próbowano zaradzić. Po II wojnie światowej, w 1945 r. Biały Kamień otrzymał prawa miejskie i w konsekwencji samodzielność, ale szybko ją utracił, bo w 1951 r. został przyłączony do Wałbrzycha. Jako jedna z jego dzielnic rozwijał się słabo, gdyż powstało w nim stosunkowo mało nowych inwestycji.

Nowe Szczawno

Nowe Szczawno, kolonia Szczawna oraz osada tkacka zostało założone w 1609 r. przez Hochbergów z Książa i około 1765 r. było niewielką oraz niezamożną wsią zagrodniczą. Później, od końca XVIII w. Nowe Szczawno rozwijało się dzięki funkcjonowaniu na jego terenie czterech kopalń: *David* (1789), *Frohe Ansicht* (1802), *Anne* (1805) i *Ottilie*, a po ich likwidacji na pocz. XX w. motorem rozwoju Nowego Szczawna stało się sąsiedztwo coraz bardziej popularnego Szczawna Zdroju. W tych nowych realiach Nowe Szczawno zaczęło się przekształcać w willową dzielnicę uzdrowiska. Niemniej w 1923 r. część Nowego Szczawna przyłączono do Białego Kamienia, a w 1927 r. — pozostałą część wsi.

Po 1945 r. pozostawiono początkowo Nowe Szczawno przy Białym Kamieniu, ale później, po 1951 r. jego północną część przyłączono do Szczawna Zdroju. W związku z tym na obszarze rewitalizacji znajduje się obecnie południowy fragment historycznego siedliska Nowego Szczawna, z północnym odcinkiem ul. gen. W. Andersa (nr 169-187 i 168-186) oraz z ulicami I. Daszyńskiego oraz Brygady Górniczej.

⁴ W latach 1884-1936 funkcjonowały jeszcze dawna huta *Emilienhütte* określana już jako fabryka (przy obecnej ul. I. Grabowskiej) i huta szkła, na zachód od siedliska wsi czynna była kopalnia Hans Heinrich.

⁵ 1871 – 4828 osób, 1885 – 6123 osób, 1906 – 10.212 osób, 1920 – 11116 osób, 1941 – 17205 osób. W 1927 dwie największe gminy górnicze Biały Kamień i Podgórze.

Opoka

Mała wieś Opoka położona na północny wschód od Białego Kamienia wzmiankowana była po raz pierwszy w 1305 r. Według innych źródeł założono ją w 1550 r. i wówczas wzmiankowano po raz pierwszy tutejsze dobra. W 4 ćw. XVIII w. Opoka była niewielką wsią zagrodniczo-chałupniczą z dwiema kopalniami *Morgenstern* i *Abendstern* założonymi w latach 1773-1780 na południe od obecnej ul. M. Wańkowicza. Następnie w 1815 r. powstała trzecia kopalnia *Harte*. Ze względu na funkcjonowanie tych trzech kopalń gwałtownie w XIX w. wzrosła liczba ludności Opoki, która przekształciła się w miejscowość rzemieślniczo-przemysłową. Na jej terenie w XIX w. znajdowały się także wolne sołectwo, browar, gorzelnia, młyn (ok. 1825-1840) oraz domy w liczbie ok. 40-45, zamieszkiwane maksymalnie przez ok. 1687 osób (1905). Przed 1884 r. część gruntów Opoki, z obecną ulicą M. Wańkowicza oraz z południową częścią ul. Przyjaciół Żołnierza (nr 1, 2, 5) została przyłączona do Białego Kamienia, a w 1935 r. powiększono terytorium Białego Kamienia o kolejne grunty Opoki, w tym siedlisko wsi.

W 1951 r. Biały Kamień z Opoką zostały wcielone do Wałbrzycha. Obecnie w granicach obszaru rewitalizacji znajduje się zachodni fragment historycznych gruntów Opoki, odcinek ul. Przyjaciół Żołnierza, nr 12-24.

Biały Kamień z Nowym Szczawnem i Opoką – układ przestrzenny

Około połowy XVIII w. Biały Kamień o układzie łańcuchowym łączył się w jeden zespół osadniczy z Nowym Szczawnem oraz pośrednio ze Szczawnem, również wsiami o układzie łańcuchowym. Osią całego układu były potok Szczawnik i biegnący wzdłuż niego trakt, główna ulica wiejska trzech miejscowości, obecne ul. gen. W. Andersa w Białym Kamieniu i Solicka w Szczawnie. Na północny wschód od Białego Kamienia znajdowała się niewielka wieś Opoka, przez którą prowadził trakt ze Szczawna do Starego Zdroju. Nie istniało jeszcze lub miało charakter podrzędny nie zaznaczone na mapie z poł. XVIII w. połączenie drogowe Białego Kamienia ze Starym Zdrojem obecną ulicą M. Wańkowicza. Istniała natomiast droga łącząca Biały Kamień i Wałbrzych, obecna ulica P. Wysockiego. U jej wylotu przy głównej ulicy wiejskiej (ul. gen. W. Andersa) w Białym Kamieniu znajdowała się niezachowana już karczma sądowa.

Właściwe relacje przestrzenne pomiędzy Białym Kamieniem a sąsiednimi miejscowościami oddała dopiero mapa z 1824 r. Największy Biały Kamień miał typowy układ łańcuchowy z jednolitym, wydłużonym siedliskiem, główną ulicą wiejską oraz z niewielkim, wrzecionowatym nawsiem. Jego wschodnie zamknięcie stanowił południowy odcinek obecnej ulicy J. Dąbrowskiego (nr 1-22), z wylotem mniej więcej pomiędzy domami przy ul. gen. W. Andersa nr 137 i 139. Istniał też już i jeszcze na gruntach Opoki trakt z Białego Kamienia do Starego Zdroju, obecna ul. M. Wańkowicza. Na terenie siedliska Białego Kamienia znajdowały się duże zagrody odsunięte od głównej drogi wiejskiej, nie zawsze budowane w czworobok, nieraz zakładane na planie podkowy lub litery L. Bliżej głównej ulicy wiejskiej i potoku oraz na nawsiu stały domy szerokofrontowe lub też domy ustawiane względem dróg szczytowo albo ukośnie. Od północy Biały Kamień kończył się na wysokości obecnych posesji nr 138 i 143. Na północny wschód od wsi i na wschód od potoku Szczawnik znajdowały się grunty Opoki z izolowanym przestrzennie fragmentem siedliska przy obecnej ul. Wańkowicza (nr 1, 2, 3, 4, 4a) i z terenem na którym powstał później główny, północny odcinek ul. Przyjaciół Żołnierza (nr 12-24). Tu usytuowane były duża zagroda w podkowę sołectwo? (obecnie nr 22) i skupisko szerokofrontowych budynków. Z kolei na północ od Białego Kamienia i na północny zachód od potoku Szczawnik znajdował się fragment historycznego siedliska Nowego Szczawna z północnym odcinkiem ul. gen. W. Andersa (nr 169-187 i 168-186), z ulicą I. Daszyńskiego (drogą w kierunku kolonii *Zehnhäuser* i Konradowa) oraz teren, na którym wytyczono później ul. Brygady Górnicej. Około 1824 r. na siedlisku Nowego Szczawna dominowała skromna zabudowa szerokofrontowa skupiona po zachodniej stronie obecnej ul. gen. W. Andersa.

Do 1884 r. zasadniczy układ przestrzenny Białego Kamienia oraz charakter i układ jego zabudowy nie uległy większym przekształceniom za wyjątkiem paru zmian. Przede wszystkim w latach 70. XIX w. w południowej części wsi urządzono centrum wsi o funkcjach administracyjnych, religijnych i patriotycznych, świadczące o aspiracjach ówczesnych białokamienian. Założony został wzdłuż osi głównej ulicy wiejskiej regularny, czworoboczny plac (ob. pl. H. Kołłątaja) określony na mapie z 1937 r. jako *Marktplatz*, typowy plac miejski, przypominający rynek. Plac ten zamknięty był od północy bryłą kościoła ewangelickiego, od zachodu budynkiem szkoły (z frontowym zieleńcem) i budynkiem ewangelickiego domu parafialnego, a od południa — siedzibą władz gminy wiejskiej (*Amtsgebäude*, ul. gen. W. Andersa 48). Od wschodu kierowała się frontem ku placowi gospoda sądowa usytuowana po wschodniej stronie głównej ulicy wiejskiej. Na środku placu postawiono pomnik Germanii poświęcony mieszkańcom wsi poległym na wojnach prusko-duńskiej (1864), prusko-

austriackiej (1866) i prusko-francuskiej (1870), który otoczono ozdobnym ogrodzeniem i obsadzono drzewami.

Kolejna zmiana układu urbanistycznego dokonana przed 1884 r. polegała na rozroście wsi w kierunku północnym. Przede wszystkim dołączono do Białego Kamienia część gruntów Opoki z obecną ul. M. Wańkowicza (nr 1-5 i 2-4, 4a) i z południowym odcinkiem ul. Przyjaciół żołnierza. Ponadto na dawnych nieużytkach powstały nowe fragmenty siedliska Białego Kamienia, do wysokości obecnych posesji nr 157-163 i 164 łącznie. Biały Kamień scalał się przestrzennie z Nowym Szczawnem, choć administracyjna granica między miejscowościami jeszcze istniała. Wytyczona była wzdłuż koryta potoku (dopływu Szczawnika) znajdującego się na południe od ul. I. Daszyńskiego i równoległego do tej ulicy.

Następnie w latach 1884-1913 rozpoczął się w Białym Kamieniu proces kształtowania nowych ulic, zarówno na siedlisku wsi jak i na surowym korzeniu. Wynikał z dużego przeludnienia miejscowości związanego z rozwojem lokalnego przemysłu, w tym górnictwa. Szczególne nasilenie tego procesu przypadło na lata 1907-1913. Nowe ulice kształtowano w różny sposób, na przykład wprowadzając nową zabudowę przy odcinkach polnych dróg, traktów czy ścieżek (na terenie siedliska wsi). Tak powstały obecne ulice: Piasta, I. Grabowskiej, I. Daszyńskiego, M. Wańkowicza, P. Wysockiego i północny odcinek ul. J. Dąbrowskiego. Inne ulice tworzone na surowym korzeniu etapami, jak np. ul. Ratuszową, Wiejską, czy też wspomnianą już ulicę J. Dąbrowskiego na całym jej przebiegu. I ta właśnie ulica jest ciekawym przykładem urbanizacji Białego Kamienia. Składa się z południowego odcinka istniejącego już w 1824 r., z północnego odcinka wytyczonego w latach 1907-1913 (wzdłuż starej ścieżki) oraz z odcinka środkowego zbudowanego w latach 1936-1941. Tylko nieliczne nowe ulice w Białym Kamieniu były wytyczane od razu w całości i włączane w zastany układ przestrzenny, w wyniku czego wykształcały się na niewielkie układy urbanistyczne. Wytyczona ul. Bohaterów Getta włączona została w układ ulic Wiejskiej i I. Grabowskiej, a wytyczona ul. Komuny Paryskiej — w układ ulic J. Dąbrowskiego, W. Andersa i M. Wańkowicza. Układy urbanistyczne otrzymywały osiedla budowane w latach 20 XX w., ale znajdują się one poza obszarem rewitalizacji, i nie są przedmiotem niniejszego studium.

Kolejnym istotnym zagadnieniem związanym z rozwojem przestrzennym Białego Kamienia jest sposób zabudowywania wsi i charakter nowej zabudowy wsi powstającej w 2 poł. XIX w. oraz w pierwszych dziesięcioleciach wieku XX. W 2 poł. XIX w. Biały Kamień zabudowywano w tradycyjny sposób. Przebudowywano i powiększano zagrody należące do dużych gospodarstw, a pozostałe parcele na siedlisku zabudowywano głównie wolnostojącymi domami szerokofrontowymi tworzącymi ciągi zabudowy, jak w innych wsiach górniczych, czy w tych związanych z przemysłem włókienniczym (np. Bielawa). Gdy brakło miejsca przy ulicach budowano na tyłach działek. Wznoszono domy według zmieniających się szczegółów projektów typowych, w typie budownictwa wernakularnego bazującego na wzorcach z 1 poł. XIX w. oraz na wzorcach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej, w środowisku berlińskich architektów mających wpływ poprzez system działania administracji budowlanej na stronę formalną nowego budownictwa. W obu przypadkach dla budownictwa wiejskiego i do tego robotniczego wybierano w ramach neoklasycyzmu bardzo skromne formy. Pod koniec XIX w. wzbogacano przy zachowaniu neoklasycystycznych brył i artykulacji wystrój elewacji budynków elementami innych stylów, elementami neorenesansu północnego, neobaroku, neogotyku. Okres najintensywniejszego ruchu budowlanego przypadł na lata 1907-1913, kiedy to zabudowa wsi została bardzo zagęszczona. Wtedy też zaczęto wznosić w Białym Kamieniu zwarte kompleksy zabudowy już o charakterze miejskim, złożone z kamienic o pewnych cechach reprezentacji, czasem z eleganckimi restauracjami reklamowanymi wśród kuracjuszy ze Szczawna Zdroju. Te zwarte kompleksy kamienic znalazły się przy głównej ulicy wiejskiej, w północnej części wsi, bliżej Szczawna Zdroju (ul. gen.

W. Andersa 140-146, 150-152, 156-160). Dzięki temu ta część Białego Kamienia nabrała charakteru miejskiego, zwłaszcza, że zbudowano w niej, przy ul. M. Wańkowicza 4 dom towarowy.

Jeśli chodzi o budownictwo mieszkalne to w związku z przeludnieniem wsi podejmowane były w pierwszych trzech dziesięcioleciach XX w. przez zarządy kopalń, przez lokalną administrację, przez prywatnych inwestorów oraz przez spółdzielnie mieszkaniowe poważne inwestycje budowlane. Szczególne znaczenie miały na tym polu spółdzielnie mieszkaniowe działające na podstawie przepisów z lat 1868 i 1889, mające wsparcie państwa. Funkcjonowały na takiej zasadzie, że lokalna administracja tworzyła komisje mieszkaniowe dla poznania potrzeb. Następnie poszukiwano ogólnokrajowych ofert na typowe domy robotnicze, zabezpieczano tereny po zabudowę i tworzone spółdzielnie mieszkaniowe (*Spar- und Bauverein*) dla realizacji zadań. Taka spółdzielnia działała w Białym Kamieniu już od 1902 r.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulic i ich historyczna zabudowa, w dużej części ujęta w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulic, ich zabudowa ujęta w Gminnej Ewidencji Zabytków – zgodnie z indywidualnymi wytycznymi.
- W wypadku zabudowy tworzącej strukturę przestrzenną wewnątrz urbanistycznych dopuszcza się jej wymianę, bez konieczności stosowania form historycznych.

Ochrona układu urbanistycznego

Układ urbanistyczny Białego Kamienia został wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A/713/694/WI z 19.06.1978. Zasięg granic wpisu został określony postanowieniem nr 420/2007 z 16.05.2007.

Obszar objęty wpisem do rejestru zabytków zawiera się w granicach obszaru objętego programem rewitalizacji. Na obszarze objętym wpisem do rejestru zabytków należy zachować historyczny układ ulic. Dopuszczalne są korekty techniczne jego przebiegu. Wskazane jest uzupełnienie linii zabudowy, zwłaszcza tam gdzie rozebrano budynki tworzące zwarte pierzeje. Nowa zabudowa winna w zakresie wysokości i gabarytu nawiązywać do sąsiedniej. Przy tym nie oznacza to konieczności powtarzania form historycznych.

Dla każdej z ulic sformułowano wytyczne konserwatorskie, niezależne od wytycznych dla poszczególnych budynków.

Na mapie oznaczono zabytki nieruchome (układy urbanistyczne, budynki, cmentarze) wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Oznaczono również obiekty istotne jako element struktury urbanistycznej ulicy. Są to budynki historyczne lecz znacznie przebudowane i obecnie pozbawione wartości artystycznej. Większość z nich znajduje się w bardzo dobrym lub dobrym stanie technicznym. W wypadku złego stanu technicznego dopuszczalna jest przebudowa budynku lub zastąpienie go nowym budynkiem z zachowaniem linii zabudowy i gabarytu, bez potrzeby powtarzania form historycznych. Zaleca się aby utrzymać i jedynie konserwować, bez wymiany, historyczne drzwi wejściowe do budynków. Często nadano im bardzo dekoracyjną formę, godną zachowania.

Zabytki archeologiczne

Z obszaru dawnej wsi Biały Kamień znane są 3 stanowiska archeologiczne, datowane na wczesne średniowiecze i okres nowożytny. Jedno stanowisko – duży, wygładzony kamień z żelaznym uchwytem, który może stanowić relikwiarz kultu(?) – posiada dokładną lokalizację. Usytuowanie pozostałych stanowisk archeologicznych nie jest znane. Wiadomo tylko, że znaleziska pochodzą z Białego Kamienia. Nie można wykluczyć, że w trakcie prowadzenia prac ziemnych związanych z inwestycjami zostaną dokonane odkrycia kolejnych stanowisk pradziejowych i późniejszych. Ochronie archeologicznej podlega również układ historyczny Białego Kamienia, wpisany do rejestru zabytków A decyzją z dnia 19.05.1978 r. pod numerem 713/694/Wł i postanowieniem nr 420/2007 z dnia 16.05.2007.

Tabela – stanowiska archeologiczne w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków

Numer stanowiska	Obszar AZP	Funkcja	Kultura	Chronologia	Uwagi
34/16	86-21	Znalezisko luźne / miejsce kultu(?) - (duży wygładzony kamień z żelaznym, kolistym uchwytem)		Okres nowożytny, XVI – XVII wiek	Odkrycie przypadkowe w 1937 roku. Obecnie kamień znajduje się przy ul. W. Andersa.
<i>Źródła:</i> Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 776, s. 674-675, 677-680, 691. K. Demidziuk, <i>Katalog archiwalnych stanowisk archeologicznych powiat Wałbrzych</i>, Wrocław 1994, nr 47, s. 47, mps archiwum OT NID we Wrocławiu. F. Geschwendt, <i>Gleitsteine in Schlesien</i>, „Altschlesische Blätter”, 1937, R. 12, nr 3/4, s. 80-82, Abb. 1. K. Demidziuk, <i>Archiwalia archeologiczne z terenu Wałbrzycha do 1945 roku</i>, „Silesia Antiqua”, 2008, t. 44, s. 335.					
42/20*	86-21	Grób(?) (Kości ludzkie, kamień)		Wczesne średniowiecze	Odkrycie z 1932 roku.
<i>Źródła:</i> Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 776, s. 660-670. K. Demidziuk, <i>Archiwalia archeologiczne z terenu Wałbrzycha do 1945 roku</i>, „Silesia Antiqua”, 2008, t. 44, s. 334.					
40/21*	86-21	Nieokreślona (Obrobione kości konia i krowy)		Nieokreślona	Odkrycie z 1932 roku.
<i>Źródła:</i> Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 776, s. 660-670. K. Demidziuk, <i>Archiwalia archeologiczne z terenu Wałbrzycha do 1945 roku</i>, „Silesia Antiqua”, 2008, t. 44, s. 334.					
41/23	86-21	Obszar obserwacji archeologicznej		Średniowiecze (ok. 1300 roku) – okres	Decyzja o wpisie do rejestru zabytków numer

<i>Numer stanowiska</i>	<i>Obszar AZP</i>	<i>Funkcja</i>	<i>Kultura</i>	<i>Chronologia</i>	<i>Uwagi</i>
		dawnej miejscowości, tożsame z granicami układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków.		nowożytny	713/694/WI z 19.05.1978 i postanowienie nr 420/2007 z 16.05.2007.

* Stanowisko bez lokalizacji.

Ul. gen. Władysława Andersa

Dawne nazwy ulicy: *Hauptstrasse, Adolf Hitler Strasse, Włodzimierza Lenina*

Obecna ul. gen. W. Andersa jest główną ulicą Białego Kamienia, odcinkiem lokalnej drogi z Boguszowa Górc przez Sobiecin do Szczawna i pośrednio do okolicznych miejscowości. W poł. XVIII w. i ok. 1824 r. przebieg tej drogi odpowiadał w ogólnych zarysach obecnemu. Znajdowała się przy niej w 1 ćw. XIX w. zabudowa niezbyt zagęszczona, tworzona przez bardziej oddalone większe, pojedyncze zagrody, przez zagrody skromniejsze i przez szeregowo usytuowane przy ulicy budynki szerokofrontowe. W 2 poł. XIX w. przebieg ulicy został poddany regulacji i zagęszczano jej zabudowę nie zmieniając jej zasadniczego charakteru ani układu. Nadal w pewnym oddaleniu od ulicy znajdowały się zagrody, w tym duże, których liczba wzrosła. Natomiast bezpośrednio przy ulicy dominowały domy szerokofrontowe, wolnostojące, w układzie szeregowym, w tym gospody różnej skali, domy uboższych warstw ludności wiejskiej oraz domy czynszowe dla górników i robotników zatrudnionych w lokalnym przemyśle. Zabudowa ta była dość skromna, stypizowana, głównie w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej, i była wznoszona według zmienianych we szczegółach projektów typowych. Przy niektórych budowano też od końca XIX w., a szczególnie na pocz. XX w. dodatkowe przybudówki mieszczące w przyziemiu sklepy lub też wznoszono parterowe pawilony handlowe. Od końca XIX w. przez pierwsze dziesięciolecia XX w. coraz bardziej zagęszczano zabudowę ulicy wznosząc też budynki na tyłach działek. Ale oprócz tego czynszowego budownictwa budowano także przy obecnej ulicy W. Andersa reprezentacyjne wille i kamienice z gospodami, domem towarowym i zapewne też kwaterami dla kuracjuszy. Największe skupisko takich budynków znajduje się w bliższej Szczawna, północnej części Białego Kamienia. Domy te tworzą trzy na terenie Białego Kamienia zespoły zabudowy zwartej, przy ul. gen. W. Andersa 140-146, 150-152 i 156-160. Jeszcze na pocz. XX w. nawierzchnia obecnej ulicy nie była utwardzona. W 1907 r. zbudowano wzdłuż niej jednotorową linię tramwajową.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Zachowany historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z 2 poł. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy i jej zabudowa.

ul. gen. Władysława Andersa 48

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Starsza siedziba urzędu gminy (*Amtsgebäude*), obecnie — Miejskiego Zarządu Budynkami, mur., wzniesiony w 1875 r. w stylu historyzmu, neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo kompozycji oraz wystroju elewacji. Zastosowane na elewacji tynk cyklinowany (płaszczyzny elewacji) i wiotromozaika (elementy artykulacji i obramień okiennych). Niektóre otwory przyziemia przebudowane. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Przebudowane schody przed pn.-wsch. elewacją budynku. Budynek nr 48 wolnostojący po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym, w który wbudowane dwuspadowe dachy podwyższonych, płytkich ryzalitów.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji, w tym elewacji pn.-wsch. z szerokim, płytkim, podwyższonym ryzalitem pozornym oraz elewacji pd.-zach. z pionem klatki schodowej, oboma zwieńczonymi trójkątnymi szczytami i nakrytymi dachami dwuspadowymi. Zachowane układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym) oraz kamienny cokół i detal architektoniczny wykonany w tynku: profilowane gzymsy: cokołowy, pod oknami przyziemia, nad przyziemiem, pod oknami I piętra, narożne lizeny oraz belkowanie koronujące przerwane przez ryzalidy i na elewacjach szczytowych. Zachowane profilowane obramienia szczytów, profilowane obramienia okien przyziemia i w szczytach, rozbudowane obramienia okien piętra złożone z płycin podokiennych, profilowanych opasek, płycin nadokiennych i trójkątnych naczółków na konsolach. Ponadto zachowane wspólne obramienia okienne, w partii piętra ryzalitu w elewacji pn.-wsch. i na elewacjach bocznych (pilastry wydzielające okna, wspierające odcinki belkowania). Zachowany kamienny, profilowany portal w elewacji pionu klatki schodowej.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazane docelowo wymiana tynku cyklinowanego na gładki i usunięcie witromozaiki z elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według ikonografii.

ul. gen. Władysława Andersa 48a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Pawilon przy urzędzie gminy, obecnie budynek biurowy, mur., wzniesiony w latach 20. XX w., do 1930 r. Zbudowany w stylu modernizmu z elementami art deco. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo kompozycji oraz wystroju elewacji. Usunięte obramienia okienne. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Zamurowane, skrajne podcienia budynku. Budynek nr 48a wolnostojący po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z jednym bokiem zamkniętym kombinacją łuków, jednokondygnacyjnego, nakrytego dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych) oraz detal architektoniczny wykonany w cegle i tynku. W elewacji frontowej zachowane ceglany gzyms cokołowy, ceglana licówka jej centralnej, cylindrycznej części, ceglane narożne lizeny na skrajnych partiach elewacji naśladujące boniowane filary, tynkowy, profilowany gzyms koronujący i licowane cegłą pełne attyki. Otwory bez obramień. Zachowany skromny wystrój pozostałych elewacji złożony gzymsu cokołowego i profilowanego gzymsu koronującego.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat 20. XX w.

Zespół kościoła ewangelickiego, ul. gen. W. Andersa 50, 52

Kościół, szkoła i dom parafialny zostały rozmieszczone przy nowo wytyczonym placu, przy którym stała już od 1875 r. siedziba władz gminy wiejskiej. Kościół zbudowano po północnej stronie placu, a po jego zachodniej stronie wzniesiono szkołę (3 ćw. XIX w.) i ewangelicki dom parafialny (1880). Od południa znajdowała się siedziba władz gminy wiejskiej. Tak obudowany plac stał się w Białym Kamieniu miejscem o funkcjach religijnych, administracyjnych i służących patriotyzmowi. Obecnie kościół już nie istnieje. Budynek szkoły został znacznie przebudowany. Wartości zabytkowe zachował budynek sali gimnastycznej i dawny dom parafialny obecnie dom mieszkalny przy ul. gen. W. Andersa 52.

ul. gen. Władysława Andersa 50

Szkolna sala gimnastyczna

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Sala gimnastyczna przy szkole ewangelickiej w zespole kościoła ewangelickiego, mur., wzniesiona na pocz. XX w. Zbudowana w stylu, w którym wznoszono w tym czasie budynki przemysłowe, kolejowe i szkolne. Budynek remontowany na pocz. XXI w. z zachowaniem bryły i kompozycji oraz wystroju elewacji. Zamurowany otwór wejściowy w ryzalicie w elewacji frontowej. Budynek wolnostojący na tyłach parceli z budynkiem szkolnym.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, jednokondygnacyjnego, z płytkim, środkowym, podwyższonym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym szczytem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji, w tym frontowej z płytkim, środkowym, podwyższonym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym szczytem. Zachowane układ osi okiennych i wykroje otworów (o łuku

pełnym) oraz detal architektoniczny wykonany w cegle. W elewacji frontowej zachowane podział ramowy ze strefą koronującą z denticuli oraz z uskokowo kształtowaną oprawą szczytów. Otwory w ceglanych obramieniach z przewiązkami.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka okienna.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. gen. Władysława Andersa 52

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom parafialny parafii ewangelickiej, obecnie dom, mur., wzniesiony w 1880 r. w stylu neogotyckim z elementami neogotyku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i kompozycji oraz zasadniczo wystroju elewacji. Przemurowane lub zamurowane niektóre otwory. Zniesione gzymsy oraz w większości gzymsy nadokienne. Częściowo wymieniona stolarka okienna. Budynek wolnostojący w oddaleniu od linii ulicy W. Andersa, po zachodniej stronie ulicy, w głębi działki z budynkami zespołu kościoła ewangelickiego, w sąsiedztwie pl. H. Kołłątaja.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, z podwyższonymi ryzalitami środkowymi w elewacji frontowej i tylnej, nakrytego dachem dwuspadowym, w który wbudowane dwuspadowe dachy ryzalitów zwieńczonych trójkątnymi szczytami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym). W elewacji frontowej zachowany podział ramowy złożony z lizen podkreślających naroża elewacji i naroża podwyższonego ryzalitu środkowego, z odcinków ostrołucznego fryzu arkadowego i z profilowanego gzymsu koronującego (nad bocznymi partiami elewacji). Zachowane zwieńczenie szczytu ryzalitu środkowego — boczne pseudomachikuły i fryz arkadowy. Zachowany też fryz arkadowy nad portalem w ryzalicie. Portal ostrołuczny, we wgłębnym, profilowanym obramieniu. W podobnych obramieniach, choć inaczej profilowanych oraz w obramieniach sfazowanych — okna. Zachowany podział ramowy obu elewacji bocznych zwieńczonych trójkątnymi szczytami z pseudomachikulami. W północnej elewacji bocznej zachowane gzymsy nadokienne, a w elewacji tylnej — odcinki fryzu arkadowego i odcinki profilowanego gzymsu koronującego.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W dużym stopniu zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane też oryginalne, drewniane drzwi, ramowo-płycinowe, neogotyckie w elewacji frontowej i w stylu neoklasycyzmu łączonego z neobarokiem w elewacji tylnej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i stolarka okienna oraz drzwiowa.
- Wskazany remont budynku z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji⁶.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 58

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny z apteką, obecnie budynek mieszkalno-usługowy, mur., wzniesiony w 4 ćw. XIX w., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu. Remontowany w 2 poł. XX w. (przed 1986 r.) z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Elewacje częściowo pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), częściowo tynkiem gładkim i częściowo witromozaiką. Przebudowane otwory przyziemia. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Wymienione pokrycie dachowe i usunięta drewniana, laubzegowa dekoracja okapów nad mocno spłaszczonym, trójkątnym szczytem środkowego ryzalitu pozornego w elewacji frontowej i nad elewacjami bocznymi. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem pulpitowym z wysuniętym nad elewacją frontową okapem na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów pod oknami I, II piętra oraz pod oknami podstrysza. Zachowane obramienia okienne, profilowane z gładkimi płycinami nadokiennymi i z gzymsami nadokiennymi (I i II piętro).
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazane docelowo remont budynku, w tym wymiana tynku cyklinowanego na gładki i usunięcie witromozaiki. Zalecane dokonanie według ikonografii⁷ rekompozycji elewacji w partii przyziemia i odtworzenie snycerskiej dekoracji okapów dachu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

⁶ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. W. gen. Andersa 52, fotografia na stronie: [dolny-slask.org.pl, https://dolny-slask.org.pl/6702998.foto.html](https://dolny-slask.org.pl/6702998.foto.html) idEntity=509826.

⁷ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. Andersa 58, fotografia na stronie: [dolny-slask.org.pl, https://dolny-slask.org.pl/930826.foto.html](https://dolny-slask.org.pl/930826.foto.html) idEntity=509854.

ul. gen. W. Andersa 62

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, obecnie budynek mieszkalno-usługowy, mur., wzniesiony w 4 ćw. XIX w., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu. Remontowany w 2 poł. XX w. (przed 1986 r.) z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Usunięte pasowe boniowanie przyziemia i listwowe obramienia większości otworów tej kondygnacji, płyciny pod- i nadokienne okien I piętra, usunięte dekoracyjne łuki pseudokonstrukcyjne (z kłinców) nad oknami II piętra i w to miejsce wprowadzone prostokątne płyciny nadokienne. Usunięte sterczyzny w osi szczytu ryzalitu w elewacji frontowej oraz na skrajach okapu nad elewacją frontową. Po 1986 r. elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym). Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Wymienione pokrycie dachowe. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem i pod oknami I oraz II piętra. Zachowane obramienia okienne, profilowane (w przyziemiu), profilowane z gzymsami nadokiennymi (I i II piętro). Na tym poziomie w partii ryzalitu środkowego zachowane wspólne, spiętrzone, ozdobne obramienia okienne złożone z pasowych stref podokiennych i z lizen wspierających belkowania. Obecnie najczytelniejsze takie wspólne obramienie zachowane na poziomie II piętra, z jeszcze z płycinami podokiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, w stylu neoklasycyzmu, z nadświetlem.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka drzwi frontowych.
- Wskazane docelowo remont budynku, w tym wymiana tynku cyklinowanego na gładki. Zalecane odtworzenie według ikonografii⁸ brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

⁸ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. Andersa 62, fotografia na stronie: [dolny-slask.org.pl https://dolny-slask.org.pl/938128,foto.html](https://dolny-slask.org.pl/938128,foto.html) idEntity=544004.

ul. gen. Władysława Andersa 64

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., wzniesiony w 1905 r. w stylu secesji (o motywach zgeometryzowanych), z elementami historyzmu, neoklasycyzmu i neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji oraz wystroju elewacji. Na pocz. XXI w. wykonane nowe pokrycie dachu, odnowione szczyty i lukarny. Częściowo wymieniona stolarka okienna. Budynek wolnostojący po zachodniej stronie ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie spłaszczonej litery L, z załamaną osią podłużną (wzdłuż linii przebiegu ulicy), trójkondygnacyjnego, z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem płaskim z ukośną połącią nad elewacją frontową ożywioną ozdobnymi szczytami i lukarnami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu, ceramiczne i z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, prostokątnych z zaokrąglonymi narożami i o łuku pełnym) oraz wystrój elewacji wykonany w tynku. Zachowane: cokół, profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra, wspólne płyciny podokienne (tabulatura) pod oknami II piętra, strefa koronująca z modylionami i z profilowanym gzymsem koronującym. Zachowane podziały pionowe podkreślające naroża budynku, jedną ze skrajnych osi okiennych i miejsce załamania osi fasady: boniowane lizeny w partii przyziemia, lizeny z trzonami dekorowanymi secesyjnym, geometrycznym ornamentem. Zachowane profilowane obramienia okienne (przyziemie), profilowane obramienia okienne z dwiema neobarokowo-secesyjnymi esownicami, nad którymi nadokienne gzymsy (I piętro) oraz obramienia listwowe, uszakowe, neobarokowo-secesyjne (II piętro). W partii dachu zachowane dwa neobarokowe szczyty wolutowe, w tym jeden z secesyjnymi, zgeometryzowanymi wolutami oraz— lukarny nakryte naczółkowymi daszkami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 65

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Obecny budynek nr 65, mur., dom właściciela zagrody i aktualnego gospodarza wzniesiony został w stylu neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem i w duchu architektury wernakularnej, zapewne w 4 ćw. XIX w. Był remontowany w 2 poł. XX w. i w czasie remontów usunięto boniowanie przyziemia oraz zamurowano drzwi frontowe. W latach 2012-2016 przeprowadzono kapitalny remont budynku wraz z ociepleniem i powtórzeniem (z uproszczeniem) wystroju elewacji z elementów wykonanych w nowej technologii (z masy plastycznej).

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), kamienny cokół. Odtworzona artykulacja złożona z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem i pod oknami I piętra, z profilowanego gzymsu koronującego oraz z obramień trójkątnych szczytów elewacji bocznych. Odtworzone obramienia okienne w elewacji frontowej, z podokiennikami, profilowane (w przyziemiu) i profilowane z płycinami nadokiennymi (dekorowanymi maskami, motywami roślinnymi) oraz z gzymsami nadokiennymi na konsolach. Pod oknami, w strefie pomiędzy gzymsami wgłębne, kwadratowe płyciny wydzielone skrajnie krępyimi pilastrami. Pomiedzy nimi, w obrębie strefy tablatura (obramione, prostokątne płyciny o układzie horyzontalnym). Dla okien w pozostałych elewacjach wykonane gładkie obramienia listwowe. W elewacji tylnej zachowany kamienny, prosty portal złożony z węgarów i nadproża.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według ikonografii. Wzory stolarki (podziału krzyżowo-kwaterowego w oknach przyziemia i podziału krzyżowego w oknach piętra) utrwalone na fotografii z karty adresowej budynku (1986), w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 70

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny o charakterze willowym, mur., wzniesiony na przełomie XIX i XX w., w stylu historyzmu, neoklasycyzmu i neobaroku. Remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Wymienione pokrycie dachowe. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa. Wzniesiony w głębi działki, zapewne otoczony niewielkim ogrodem.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem oraz z płytkim, podwyższonym ryzalitem środkowym w elewacji frontowej (poprzedzonym portykiem z tarasem na dachu) i — ze środkowym ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek nakryty dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym, podwyższonym ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem. Ryzalit poprzedzony portykiem z balkonem na dachu. Zachowane układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonane w tynku detal architektoniczny złożony z: pasowego boniowania przyziemia, z profilowanych gzymsów nad przyziemiem, pod oknami I piętra oraz pod oknami podstrysza. Zachowane kolumnowo-filarowy portyk przed ryzalitem wspierający gładkie belkowanie oraz neobarokowa balustrada balkonu na jego dachu złożona ze słupków z wazonami oraz z ażurowych segmentów z motywem *entrelacs et ovals*. Zachowana tabulatura (prostokątne, obramione płyciny) w górnej części elewacji, na poziomie podstrysza i między wspornikami okapu dachu, także w partii ryzalitu. Zachowane obramienia okienne, profilowane z przewiązkami (w przyziemiu), profilowane z płycinami podokiennymi i z gzymsami nadokiennymi na konsolach (I piętro). Na tym też poziomie w partii ryzalitu środkowego zachowane wspólne, ozdobne obramienie okien i drzwi balkonowych, złożone z pilastrów wspierających belkowanie zwieńczone centralnie trójkątnym szczytem. Nad tą strukturą zachowane w ryzalicie okna w profilowanych obramieniach, posadowione na wspólnym, profilowanym gzymsie podokiennym. Podobny i równie bogaty wystrój zachowany na bocznej elewacji budynku zwieńczonej trójkątnym spłaszczonym szczytem, poprzedzonej parterową przybudówką z artykulacją i obramieniami okiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 71

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., wzniesiony w końcu XIX w., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, według zmodyfikowanego projektu typowego. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystrój elewacji. Częściowo zatarte boniowanie przyziemia. Wymienione pokrycie dachowe oraz stolarka okienna i drzwiowa. Wolnostojący budynek usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, czterokondygnacyjnego z podstryszem oraz z narożnym, podwyższonym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej i bocznej nakrytym dachem płaskim. Budynek osłonięty dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólne kompozycje elewacji frontowej i obu elewacji bocznych, z gzymsami jako elementem scalającym. Zachowane układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z częściowo zachowanego pasowego boniowania przyziemia, z profilowanych gzymsów podokiennych. Zachowane obramienia okienne, profilowane z podokiennikami (w przyziemiu), profilowane z płycinami nadokiennymi i z naczółkami segmentowymi, trójkątnymi lub z gzymsami nadokiennymi na konsolach (I-III piętro). Na poziomie piątej kondygnacji narożnego ryzalitu zachowane okna w profilowanych obramieniach i ze wspólnymi gzymsami podokiennymi. Na elewacjach bocznych z dużą liczbą ślepych okien zachowane gzymsowania.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku, w tym jego elewacji, z odtworzeniem pasowego boniowania na elewacji przyziemia budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. Władysława Andersa 75

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek w obrębie zespołu mieszkalno-gospodarczego nr 73, 73a, 75, mur., wzniesiony niedługo przed 1884 r., mieszkalno-gospodarczy ze spichlerzem. Dom właścicieli gospodarstwa, wzniesiony w stylu neoklasycyzmu, jak budynek nr 73a. W 2 poł. XX w. remontowany z częściowym zatarciem cech stylowych. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Gospodarcza część budynku spięta kotwami. Na pocz. XXI w. wykonane obecne pokrycie dachowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjowego z niskim podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym z falcjatą w elewacji frontowej, w osi, w której umieszczony portal. Od strony ul. Ludowej dostawiona do budynku jednokondygnacyjowa przybudówka na planie kwadratu, nakryta dachem dwuspadowym, a wzdłuż osi budynku, od wschodu dobudowany dwukondygnacyjny spichlerz, także na planie kwadratu, nakryty dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wystrój elewacji wykonany w tynku. W elewacji frontowej, południowej, podwórzowej zachowane: cokół, profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra, odcinki pro-

filowanego gzymsu koronującego na rzędzie małych, uskokowo kształtowanych konsol oraz rama trójkątnego szczytu facjaty. Zachowany usytuowany asymetrycznie kamienny lub tynkowy, profilowany portal poprzedzony jednobiegowymi schodami z pełnymi balustradami. Zachowane listwowe obramienia okienne (w przyziemiu) oraz ozdobne obramienia okienne piętra złożone z obramień listwowych, ujmujących je skrajnych listew, płycin nadokiennych z dekoracją roślinno-geometryczną oraz z gzymsów nadokiennych na konsolach. Frontowa elewacja gospodarczej części budynku, ale nie spichlerza oddzielona od elewacji części mieszkalnej szeroką i głęboką bruzdą, obecnie bezstylowa. Taki sam wystrój elewacji jak elewacji frontowej budynku zachowany na pozostałych elewacjach. Elewacje spichlerza widoczne od strony ul. Ludowej, bez artykulacji, przeprute otworami.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.
- Stan zachowania ogrodzenia: Od strony ul. W. gen. Andersa i Ludowej zespół zabudowy mieszkalno-gospodarczej wydzielony ogrodzeniem z lat 20. XX w., uskokowo prowadzonym murem oporowym od ulic gen. W. Andersa i Ludowej, stanowiącym podmurówkę właściwego ogrodzenia złożonego z czworobocznych, kamiennych słupków (od ul. gen. W. Andersa), do których mocowane drewniane segmenty ogrodzenia. Przy wjeździe na teren gospodarstwa zachowane dwa prostopadłościennymi słupy bramy filarowej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji, ogrodzenie.
- Wskazane usunięcie z elewacji tynku cyklinowanego i pokrycie ich tynkiem gładkim.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów z 4 ćw. XIX w.
- W przypadku wymiany drewnianych elementów ogrodzenia należy wykonać nowe na wzór starych.

ul. gen. W. Andersa 76

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia: Budynek mieszkalny, wzniesiony w 4 ćw. XIX w., przed 1884 r., w stylu historyzmu, neoklasycyzmu, w duchu budownictwa wernakularnego, według projektu typowego. Ma bryłę (korpus ze środkowym ryzalitem z trójkątnym szczytem, nakryty dachem dwuspadowym) zaprojektowaną w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 poł. XIX w. Rozwiązanie takie chętnie wykorzystywano w 4 ćwierci XIX stulecia przy projektowaniu budynków dla przedmieść małych miast i dla wsi. Dom remontowano w 2 poł. XX w. Wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, a na pocz. XXI w., w latach 2005-2011 przeprowadzono remont kapitalny budynku wraz z ociepleniem i powtórzeniem (z uproszczeniami) wystroju elewacji z elementów wykonanych z masy plastycznej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem oraz z asymetrycznie usytuowanym, podwyższonym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej, zwieńczonym trójkątnym szczytem. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi (nad korpusem i nad ryzalitem w fasadzie).

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Odtworzony detal: wspólne dla trzech elewacji profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra, odcinki profilowanego gzymsu koronującego (w elewacji frontowej i tylnej), szerokie listwy ujmujące boki szczytu ryzalitu pozornego w fasadzie, wąskie listwy ujmujące boki trójkątnych szczytów elewacji bocznych. Odtworzone gładkie, listwowe, obramienia okienne przyziemia i I piętra, te ostatnie dodatkowo z prostokątnymi płycinami i gzymsami nadokiennymi. Pomiędzy oknami podstrysza rozmieszczona tabulatura, prostokątne, obramione płyciny w układzie horyzontalnym. Elewacje boczne rozwiązane podobnie jak frontowa.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 77, 77a, zespół mieszkalno-gospodarczy

Zagroda z budynkami nr 77, 77a rozplanowana w układzie w czworobok powstała w latach ok. 1877-1881. Tworzą ją dwa budynki mieszkalne, dom aktualnego właściciela gospodarstwa (nr 77) ustawiony szczytowo względem ulicy oraz zapewne dom wycuzny, może starszy (nr 77a) usytuowany względem ulicy kalenicowo. Jest to zagroda zamożnego rolnika zbudowana na lekkim wyniesieniu jak zagrody tej warstwy społecznej na śląskiej, górskiej wsi. Zagroda współtworzona także przez dwa murowane z cegły, tynkowane, nieduże budynki gospodarcze, jeden, północny, starszy, zbudowany w 1877 r. (tablica inskrypcyjna *Erbaut von M. Krausse 1877*), w stanie ruiny i drugi, wschodni zapewne też z tego samego czasu, przebudowany w końcu XIX w. Przed frontem głównego budynku założony niewielki ogród tarasowy, a działka siedliskowa wydzielona częściowo ozdobnym, ceglany ogrodzeniem.

ul. gen. Władysława Andersa 77

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom właścicieli gospodarstwa, mieszkalno-gospodarczy, w obrębie zespołu mieszkalno-gospodarczego nr 77, 77a, mur., wzniesiony w stylu neoklasycyzmu zapewne w 1881 r. Od ul. gen. W. Andersa i od ul. Ludowej kształtowany willowo, tu powiększony o parterową przybudówkę z salonem ogrodowym, z tarasem na dachu oraz z werandą od południa. Przed budynkiem, od strony głównej ulicy wiejskiej, ul. gen. W. Andersa założony niewielki, tarasowy ogród ozdobny podkreślający jego reprezentacyjność. W 2 poł. XX w. budynek remontowany z częściowym zatarciem cech stylowych. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym, miejscami niestarannie, łącznie z fragmentami obramień okiennych. Do elewacji frontowej (podwórzowej) dobudowany balkon o prostej, metalowej konstrukcji a okno piętra przerobione na drzwi balkonowe. Wymieniona w dużym stopniu stolarka okienna i drzwiowa. Brak werandy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjowego z podstryszem, z asymetrycznie dobudowanym ryzalitem oraz z parterową przybudówką z tarasem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne bez widocznych uszkodzeń. Stan konstrukcji dachu nie znany. Pokrycie dachu z eternitu stare, miejscami zapewne nieszczelne.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja trzech elewacji z kamiennym cokołem z piaskowca, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i kolistych) oraz wystrój elewacji wykonany w tynku. Zachowany detal szczytowej, zachodniej elewacji budynku, jej podział ramowy złożony z narożnych lizen przechodzących w oprawę dwóch boków szczytu oraz — profilowany gzyms z denticuli pod oknami I piętra. W elewacji frontowej, północnej, podwórzowej i w elewacji południowej od strony ul. Ludowej zachowane: profilowany gzyms pod oknami I piętra, wąski gzyms pod oknami podstrysza i profilowany gzyms koronujący z denticuli. Ponadto trójkątny szczyt ryzalitu w elewacji południowej ujęty profilowaną ramą. W elewacji frontowej zachowany kamienny, profilowany portal poprzedzony jednobiegowymi, kamiennymi schodami, a we wszystkich elewacjach — profilowane obramienia okienne (w przyziemiu) oraz ozdobniejsze obramienia okienne piętra, także profilowane, z gzymsami nadokiennymi na konsolach. Zachowana parterowa przybudówka (z salonem ogrodowym) przy południowej elewacji budynku, mająca elewacje dzielone pilastrami, taras na dachu ograniczony ażurową tralkową balustradą złożoną ze słupów i ceramicznych tralek. W południowej elewacji tej przybudówki zachowany otwór wejściowy i prowadzące do niego z wnętrza dawnej werandy kamienne, jednobiegowe schody o zaokrąglonych narożach. Z dawnej werandy zachowana otoczona niskim murem prostokątna platforma z posadzką o wzorze geometryczno-roślinnym, dostępna przez kamienne, jednobiegowe schody z kutą, ozdobną balustradą.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna, w dwóch formach, starszej o podziale krzyżowokwaterowym z wypukłymi szybami oraz w nowszej, o podziale krzyżowym, z profilowanym ślemieniem oraz z dekoracją słupków. Zachowanych troje drewnianych drzwi zewnętrznych, ramowo-płycinowych, neoklasycystycznych, w tym dwoje drzwi z nadświetlami, w elewacji frontowej, podwórzowej. Główne drzwi częściowo przeszklone, z przeszkleniem zabezpieczonym kutą kratą z motywem czworoliścia i z ozdobnymi okuciami. Trzecie drzwi w parterowej przybudówce budynku, w większości przeszklone.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowane ceglane, ozdobne ogrodzenie posesji od strony ul. gen. W. Andersa i ul. Ludowej, zbudowane w latach 80. XIX w., posadowione na kamiennym murze oporowym umacniającym granice działki siedliskowej gospodarstwa. Prawie kompletnie zachowane ogrodzenie od strony ul. Ludowej, złożone ze słupów z przewiązkami i z czapami oraz z pełnych segmentów z tabulaturą, z fryzem z ukośnie ułożonych cegieł oraz z kapnikami. Zachowany też jeden segment ceglanego ogrodzenia ogrodu ozdobnego, o podobnym układzie, ale niższy i ażurowy. Zachowana brama filarowa i furta dobudowane do budynku nr 77. Złożone z kamiennych, czworobocznych filarów z odbojnikami, z profilowanymi bocznymi kapnikami i wieńczącymi kulami oraz — z kutych, częściowo ażurowych wrót zdobionych motywami esowatymi, w dolnych partiach obitymi blachą z motywami rombu, lwich głów i rozet. Na ażurowej części wrót medaliony z literami W K.

- Stan zachowania ogrodu: Przed budynkiem nr 77 założony na planie nieregularnego wieloboku, osiowo komponowany, tarasowy ogród ozdobny. Zachowane jego historyczne granice, tarasy, pozostałości schodów terenowych pomiędzy nimi, cokoły dekoracyjnych wazonów przy schodach, basen fontanny oraz postument w stylu manieryzmu (1 poł. XVII w.), z przekutymi lub z wmontowanymi nowymi kaboszonami z datami 1759?, 1881 i monogramami W K (jak na bramie) i RGH.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, pozostałości stolarki okiennej i drzwiowej, relikty urządzenia ogrodu ozdobnego i ogrodzenie.
- Wskazane remont budynku, w tym usunięcie z elewacji tynku cyklinowanego i pokrycie ich tynkiem gładkim oraz — uzupełnienie brakujących elementów wystroju elewacji wg zachowanej ikonografii⁹. Konieczne usunięcie nowego balkonu z frontowej elewacji budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.
- W przypadku wymiany ogrodzenia należy wykonać nowe na wzór starego.
- Sugerowana rekompozycja ogrodu przed domem.
- Budynek, odcinek ogrodzenia i brama kwalifikują się do ujęcia w GEZ.

ul. gen. Władysława Andersa 77a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-gospodarczy, pierwotnie zapewne główny dom właścicieli gospodarstwa, wtórnie chyba wycużny. Zlokalizowany w obrębie zespołu mieszkalno-gospodarczego nr 77, 77a. Murowany, wzniesiony w stylu uproszczonego neoklasycyzmu, zapewne w 1877 r. W latach 80. XIX w. do zachodniej elewacji budynku zwróconej ku ul. gen. W. Andersa dobudowany drewniany ganek. W 2 poł. XX w. budynek remontowany, Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Zlikwidowane obramienia okien przyziemia. Wymieniona zasadniczo stolarka okienna i drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zły, budynek nieużytkowany.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, jednokondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym z oknami powiekowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne bez widocznych uszkodzeń. Stan konstrukcji dachu nie znany. Pokrycie dachu ceramiczne, stare, miejscami nieszczelne, nieczyszczone rynny, brak rur spustowych.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji z kamiennym cokołem z płyt z piaskowca, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wystrój elewacji wykonany w tynku. Zachowany detal architektoniczny, profilowany gzyms podokienny pod oknami podstrysza, profilowana oprawa obejmująca po dwa boki trójkątnych szczytów elewacji południowej i północnej oraz prosty, kamienny portal w elewacji frontowej, dziedzińcowej. Obecnie okna przyziemia bez obramień, choć pierwotnie w profilowanych, tynkowych obramieniach. Przy

⁹ Wałbrzych, ul. W. gen. Andersa 77-77a, zespół mieszkalno-gospodarczy z ogrodem ozdobnym, fotografia na stronie: dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/796817,foto.html> idEntity=527979.

elewacji zachodniej zachowany ganek na podmurówce, drewniany, ażurowy z pulpitym dachowym z wysuniętymi okapami na ozdobnych wspornikach. Złożony z wąskich słupów z dekoracją, z arkad o łukach odcinkowych z medalionami w przyłączach oraz z odcinków wtórnej balustrady.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale kwaterowym. Zachowanych dwoje drewnianych drzwi zewnętrznych, w elewacjach wschodniej i zachodniej, ramowo-płycinowych, neoklasycystycznych, z nadświetlami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, drewniana część ganku, relikty stolarki okiennej i drzwi zewnętrzne.
- Konieczne znalezienie nowej funkcji dla budynku. Wskazany remont, w tym usunięcie z elewacji tynku cyklinowanego i pokrycie ich tynkiem gładkim oraz — uzupełnienie brakujących elementów wystroju elewacji, obramień otworów przyziemia, tynkowych, wg fotografii przedstawiającej budynek przy ul. gen. W. Andersa 77a, dołączonej do niniejszego opracowania.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 81

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dwuklatkowy, czynszowy budynek pierwotnie mieszkalno-usługowy ze sklepem lub z placówką pocztową, obecnie mieszkalny, mur. Wzniesiony w latach 70. lub 80. XIX w., do 1884 r., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Elewacje malowane, w elewacji tylnej przebudowane niektóre okna. Wymienione pokrycie dachowe i wymieniona w dużym stopniu stolarka okienna. Wolnostojący budynek usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów pod oknami I oraz II piętra. Zachowane obramienia okienne, profilowane (w przyziemiu i w partii II piętra) oraz profilowane płycinami nadokiennymi z gzymsami nadokiennymi (I piętro). Zachowane także profilowane obramienia otworów wejściowych poprzedzonych kilkustopniowymi schodami zewnętrznymi. Nad otworami wejściowymi zachowane metalowe, kute, dekorowane zadaszenia o łuku odcinkowym, oparte na metalowych ażurowych wspornikach. Wsporniki i dekoracja zadaszeń oparta na motywie esownicy i wici

akantu, wzbogacona motywem rozety i małych sterczyn. W elewacji tylnej kamienne, proste portale.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna zapewne z okresu międzywojennego, o podziale kwaterowym, ponieważ pierwotna inna¹⁰. Zachowanych dwoje identycznych drzwi frontowych, drewnianych, ramowo-płycinowych, z nadświetlami, w stylu neorenesansu, częściowo przeszklonych, z przeszkleniami zabezpieczonymi kutymi kratami z motywami listew, esownic i gwiazd oraz z okuciami i oryginalnymi klamkami. W elewacji tylnej zachowane też drewniane drzwi ramowo-płycinowe z nadświetlami, jedne dwuskrzydłowe z centralnie usytuowaną parą półkolumn, z tablatką, okuciami i z oryginalną klamką, drugie drzwi jednoskrzydłowe, zapewne z okresu międzywojennego.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej o podziale kwaterowym, stolarka drzwi frontowych, metalowe zadaszenia nad drzwiami frontowymi.
- Wskazany docelowo remont budynku i jego elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 82

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Hotel *Kaiserkrone* z restauracją, kawiarnią, pokojem bilardowym i winiarnią zajmującymi przyziemie głównego budynku i jego nie istniejącego już obecnie północnego skrzydła bocznego. Skrzydło to częściowo dobudowane do budynku, częściowo wysunięte ku północy, od strony ulicy poprzedzone uskokowo kształtowanym portykiem ze schodami zewnętrznymi. Skrzydło i portyk licowane cegłą klinkierową, ozdobione podobnym wystrojem jak budynek główny, skrzydło ozdobnie zwieńczone¹¹. Hotel wzniesiony ok. 1900 r., w stylu budownictwa ceglano-ustługowego, mur. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Przed 2014 przebudowany częściowo portyk przed bocznym skrzydłem, a w latach 2014-2018 skrzydło to i portyk rozebrane. Wymienione pokrycie dachowe. Przebudowane facjaty. Pomalowana ceglana licówka elewacji, pod oknami w ryzalitach w elewacji frontowej umieszczona biało-czarna licówka z kafli ceramicznych. Wymieniona w dużym stopniu stolarka okienna. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem płaskim z ukośnymi połaciami nad elewacjami frontową i bocznymi. W połaciach dachu szczyty ryzalitów pozornych i facjaty z trójspadowymi daszkami.

¹⁰ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 81, fotografia na stronie: [dolny-slask.org.pl](https://dolny-slask.org.pl/676425,foto.html), <https://dolny-slask.org.pl/676425,foto.html>idEntity=555642.

¹¹ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 82, pierwotny wygląd hotelu na stronie [dolny-slask.org.pl](https://dolny-slask.org.pl/4879510,foto.html), <https://dolny-slask.org.pl/4879510,foto.html>idEntity=509825.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna, ujednolicona formalnie kompozycja trzech elewacji, ich ceglana licówka z barwnej cegły klinkierowej, czerwonej, żółtej i zielonej. Zachowane układy osi okiennych (regularny w fasadzie, stosowny do potrzeb w elewacjach bocznych), wykroje otworów (prostokątnych, o łuku pełnym, koszowym i odcinkowym) oraz wykonany w cegle i tylko miejscami w tynku detal architektoniczny. Elewacja frontowa ujęta dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi, szerszym i węższym, z blendami zamkniętymi łukami pełnymi, wprowadzonymi w uskokowe szczyty ze skrajnymi pseudobartyzanami i ze sterczynami. Elewacja dzielona gzymsem nad przyziemiem, uproszczonym, częściowo tynkowanym belkowaniem pod oknami II piętra, pasowymi gzymсами na poziomie obramień okien I i II piętra oraz zwieńczona gzymsem koronującym. Ponadto wprowadzony dodatkowy podział pionowy w formie nadwieszonych lizen podkreślających środkową oś fasady. Otwory w przyziemiu o łuku koszowym i pełnym, zawarte w uskokowych niszach. Okna I i II piętra zamknięte łukami odcinkowymi, ujęte ceglanymi obramieniami złożonymi z węgarów z przemiennie ułożonych cegieł oraz z łuków kształtowanych z klinców. Nad niszami otworów przyziemia oraz nad łukami okien wyższych kondygnacji poprowadzone jednolite ciągi wałków z zielonej cegły klinkierowej. Parapety okien ukośnie wysunięte, wydłużone. Na bocznych elewacjach podziały poziome — jak w elewacji frontowej oraz wąskie, środkowe ryzality pozorne ze szczytami (z blendami o łuku pełnym), zwieńczonymi podobnie jak południowy szczyt elewacji frontowej, ale bez pseudobartyzanów. W południowej elewacji bocznej wejście do klatki schodowej poprzedzone wąską rampą z secesyjną kutą, ażurową balustradą.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna w stylu secesji (okno dawnej restauracji) oraz stolarka okien wyższych kondygnacji, także secesyjna, o podziale krzyżowym, z dekoracją roślinną.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji, z odczyszczeniem z farby ceglanej licówki i z usunięciem wtórnej dekoracji z czarnych i białych płytek.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany drzwi wymaga się stosowania drewnianej stolarki w stylu secesji.

ul. gen. W. Andersa 84

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Czynszowy budynek mieszkalny, mur. Wzniesiony w końcu XIX w., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Remontowany w 2 poł. XX w. wewnątrz, z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Wymienione pokrycie dachowe, zniesione obramienia niektórych okien i wymieniona częściowo stolarka okienna. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła dwuczłonowego budynku, z częścią południową na planie prostokąta ożywioną płytkim ryzalitem środkowym, oraz z szerszą częścią północną na planie kwadratu. Budynek dwukondygnacyjny z podstryszem, nakryty dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Znacznie uszkodzone tynki.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym), miejscami kamienny cokół oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem, pod oknami I oraz pod oknami podstrysza. Zachowane profilowane obramienia okienne oraz nieobramiona nisza z otworem wejściowym do budynku. W elewacji tylnej kamienny, prosty portal.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany docelowo remont budynku i jego elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania stolarki drewnianej według historycznych wzorów z końca XIX w.

ul. gen. W. Andersa 86

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., wzniesiony w końcu XIX w., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, według koncepcji opracowanej ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Po 1986 r. przebudowane witryny sklepowe, rozebrana oryginalna przybudówka, z której dostępne wejście do budynku, a w latach 2005-2007 przebudowane dwa okna w przyziemiu fasady. W tym też czasie przeprowadzony remont elewacji budynku. Zamurowane niektóre okna w elewacjach bocznych, zlikwidowane obramienia otworów przyziemia w elewacji frontowej i bocznej, południowej. Uproszczone obramienia okienne w bocznej elewacji północnej. Wymienione pokrycie dachowe i stolarka okienna oraz drzwiowa. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na ozdobnie podciętych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym, lekko podwyższonym ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), kamienny cokół oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem i pod oknami I piętra oraz podstrysza. Zachowany szeroki, pasowy gzyms koronujący. W partii I piętra zachowane obramienia okienne, profilowane, z płycinami pod- i nadokiennymi oraz z gzymsami nadokiennymi na konsolach. Na tym poziomie w partii ryzalitu środkowego ozdobniejsze obramienie okienne z trójkątnym naczółkiem. Zachowane opaski okien podstrysza. W pn. elewacji bocznej budynku zachowane profilowane obramienia okien przyziemia oraz uproszczone obramienia okienne okien I piętra.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 90

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia: Budynek mieszkalny, czynszowy, mur., wzniesiony na przełomie XIX i XX w., w duchu budownictwa wernakularnego i w stylu historyzmu. Ma bryłę (korpus ze środkowym ryzalitem z trójkątnym szczytem, nakryty dachem dwuspadowym) zaprojektowaną w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 poł. XIX w. Rozwiązanie to chętnie wykorzystywano w 4 ćwierci XIX stulecia przy projektowaniu budynków dla przedmieść małych miast i dla wsi. Wystrój elewacji wykonany w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji frontowej. W latach 2007-2017 przeprowadzony remont kapitalny, przebudowane otwory w elewacjach bocznych i w tylnej. Przełożone pokrycie dachowe i wymieniona w większości stolarka okienna. Budynek ocieplony z odtworzeniem (z uproszczeniami formy) wystroju elewacji fasady, z elementów wykonanych z masy plastycznej. Wykonana nowa aranżacja elewacji bocznych i tylnej. Budynek pozostaje świadectwem silnej urbanizacji Białego Kamienia od końca XIX w., związanej z intensywnym rozwojem górnictwa i z potrzebą nowych mieszkań dla wzrastającej liczby górników. Jest przykładem zabudowywania głębszych partii działek siedliskowych, już za linią ich zabudowy frontowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego częściowo z mieszkalnym poddaszem i częściowo z markowanym podstryszem oraz z osiowo usytuowanym, podwyższonym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej, zwieńczonym trójkątnym szczytem. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi (nad korpusem i nad ryzalitem w fasadzie).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Odtworzony detal: profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra, profilowany gzyms pod oknami podstrysza (w elewacji frontowej i w tylnej) przechodzący w gzymsy u podstaw szczytów elewacji bocznych i profilowane listwy ujmujące boki szczytu ryzalitu pozornego w fasadzie. Odtworzone plastyczne, rozbudowane, spiętrzone obramienie par okien w partii ryzalitu. Na poziomie I piętra złożone z: cokolików (pomiedzy gzymsami nad przyziemiem i pod oknami I piętra) i z pilastrów wspierających belkowanie. Na tym belkowaniu ustawione pilastry ujmujące okna poddasza, dźwigające belkowanie z centralnie usytuowanym półkolistym naczółkiem. Obramienia pozostałych okien malowane.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna zbliżona do oryginalnej, o podziale krzyżowo-kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 91

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom nr 91 to główny budynek mieszkalny w zagrodzie nr 91-91a powstałej w latach ok. 1870-1884, ukształtowanej w układzie w czworobok. Tworzą ją m.in. dwa jednorodne i zbliżone stylistycznie budynki, dom aktualnego właściciela gospodarstwa (nr 91) ustawiony kalenicowo względem głównej ulicy wiejskiej oraz zapewne dom wycuzny z częścią gospodarczą, (nr 91a) usytuowany względem ulicy szczytowo. Jest to zagroda zamożnego rolnika zbudowana na lekkim wyniesieniu jak zagrody tej warstwy społecznej na śląskiej, górskiej wsi. Zagroda współtworzona także przez dwa murowane budynki gospodarcze. Budynek nr 91a oraz budynki gospodarcze przebudowane w 2 poł. XX w. z utratą cech stylowych. Ku gospodarstwu wytyczona od głównej ulicy wiejskiej droga dojazdowa obsadzona lipami, prowadząca ku bramie filarowej. Przed frontem głównego budynku założony współcześnie niewielki ogród ozdobny, na terenie którego zachowany starodrzew (buk, lipy i klon czerwony).

Główny budynek mieszkalny, nr 91, mur., wzniesiony w latach 70. lub 80. XIX w. w stylu historyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w., neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Weranda przy ogrodowej elewacji zachodniej utrzymana w duchu budownictwa letniskowego, z elementami neogotyku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. z zachowaniem bryły, kompozycji, wystroju elewacji, podziałów stolarki oraz wyglądu werandy. Kraty okien przyziemia współczesne.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na ozdobnie podciętych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), cokół licowany płytami z piaskowca oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: pasowego boniowania przyziemia, z profilowanych gzymsów nad przyziemiem, pod oknami I piętra oraz pod i nad oknami podstrysza. W elewacji podwórzowej, wschodniej zachowany zamurowany otwór wejściowy w kamiennym, profilowanym obramieniu. Zachowane obramienia okienne, profilowane (w przyziemiu) i profilowane, z płycinami pod- i nadokiennymi oraz z gzymsami nadokiennymi na konsolach (w partii I piętra). W polach płycin podokiennych zachowane motywy zdobnicze w formie medalionu z głową kobiecą otoczonego stylizowaną wicią roślinną, w polach płycin nadokiennych — motywy roślinne z elementami groteski. Okna podstrysza ujęte obramieniami złożonymi z gzymsów pod- i nadokiennych oraz z zespolonych z nimi podobnej szerokości węgarów. Na elewacji bocznej, północnej, w partii spłaszczonego, trójkątnego szczytu umieszczone wspólne, ozdobne obramienie okienne dwóch okien, złożone ze wspólnego podokiennika na konsolach, pilastrów i z uproszczonego belkowania. Wysunięty nad szczyt okap dachu ozdobiony ażurową dekoracją laubzegową.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych budynku: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.
- **Weranda.** Przy zachodniej, zwróconej ku ogrodowi elewacji budynku zachowana jednokondygnacyjowa weranda posadowiona na odcinkach muru i na ceglanych słupach, drewniana, o konstrukcji szkieletowej, nakryta dachem płaskim z wysuniętymi okapami. Jej ściany w dolnej części pełne, zdobione tabulaturą (prostokątnymi płycinami). Natomiast górne partie ścian werandy przeszklone, w formie arkad o łukach pełnych. W obrębie arkad okna dwuskrzydłowe z podziałem kwaterowym, w obrębie archiwolt pary ostrołuków. Archiwolty arkad zdobione szlakiem z medalionów. W przyłęczach archiwolt motywy czworości. Wnętrze werandy dostępne poprzez kamienne, jednobiegowe schody z kutą, ażurową, neoklasycystyczną balustradą z rozetami w połączeniach prętów.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowana jedynie główna brama wjazdowa z lat 80. XIX w., filarowa, złożona z kamiennych, czworobocznych filarów (z czapami i z odbojnikami) oraz z kutych, ażurowych wrót kształtowanych w duchu neobaroku (listwy prowadzone jak obrysy barokowej tabulatury, esownice) łączonego z neoklasycyzmem (rozety). W ornamentację wrót włączone medaliony z literami W E tworzącymi monogram.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku i jego werandy: brył, form i pokrycia dachów, układów osi okiennych, wykrojów otworów, wystrojów elewacji, stolarki werandy. Do zachowania także brama filarowa, aleja dojazdowa i ogrodowy starodrzew.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 94

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony ok. poł. XIX w., w stylu uproszczonego neoklasycyzmu. Remontowany w 2 poł. XX w., przed 1986 r. z zachowaniem bryły i częściowo z zachowaniem układu osi okiennych oraz wystroju elewacji. Zamurowane niektóre okna, w tym w elewacji frontowej. Na pocz. XXI w., przed 2012 r. wymienione pokrycie dachowe i zli-

kwidowane wówczas dachowe okno powiekowe. Wymieniona stolarka okienna. W sieni zachowane kamienna posadzka i bardzo tradycyjne rozwiązanie schodów, zabiegowych prowadzących do holu piętra, co dowodem na wczesne powstanie domu. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanego gzymsu pod oknami I piętra oraz z wąskiego gzymsu nad oknami I piętra. W elewacji frontowej otwór wejściowy zamknięty łukiem odcinkowym.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane w elewacji frontowej i tylnej drewniane drzwi zewnętrzne, ramowo-płycinowe z pocz. XX w., frontowe częściowo przeszklone, drzwi w elewacji tylnej asymetryczne.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, relikty wystroju elewacji i stolarka drzwiowa.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z odtworzeniem układu otworów lub przynajmniej z zamarkowaniem ich na elewacjach i z uzupełnieniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 100

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy z apteką, mur., zapewne dwufazowy, złożony z głównego korpusu i skrzydła północnego. Starszy korpus budynku wzniesiony w latach 70. lub 80 XIX w., przed 1884 r. Ustawiony kalenicowo względem ul. gen. W. Andersa. Pierwotnie zbudowany na planie prostokąta z dwoma środkowymi, płytkimi ryzalitami w elewacjach frontowej i tylnej. Trzykondygnacyjny z podstryszem, nakryty dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami. Wzniesiony w stylu uproszczonego neoklasycyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w. Na pocz. XX w. budynek ten przebudowany w stylu secesji łączonej z neobarokiem i rozbudowany od północy o prostopadłe, secesyjno-neobarokowe skrzydło. Budynek remontowany w 2 poł. XX w., z zachowaniem bryły i zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. W partii balkonu zamontowana metalowa konstrukcja do przeszklenia go. Na pocz. XXI w., w latach 2007-2011 r. wymienione pokrycie dachowe i zlikwidowane wówczas oryginalne lukarny w dachu. Wymieniona stolarka okienna. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie litery L, trzykondygnacyjowego, złożonego z głównego korpusu i północnego skrzydła. Korpus ze środkowymi, płytkimi ryzalitami, nakryty dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami i dodatkowo — z dwiema ukośnymi połaciami nad elewacją frontową i tylną. Skrzydło północne nakryte wysokim dachem czterospadowym, z połacią markującą, że to dach łamany. W połaci tej ozdobna lukarna. Swobodnie komponowany front skrzydła ożywiony wykuszem z balkonem i pseudowieżyczką zachodzącą na szczyt o wykroju falistym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne i z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: zróżnicowane formalnie kompozycje elewacji obu części budynku, układy osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Detal ten na elewacji frontowej i bocznej głównego korpusu złożony z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem, I piętrzem, z profilowanego gzymsu koronującego oraz z boniowanych, narożnych lizen ujmujących także naroża ryzalitu w elewacji frontowej. Ryzalit zwieńczony szczytem wolutowym o wykroju falistym ze ślepym, owalnym oknem z podwieszoną girlandą z liści laurowych oraz ze zgeometryzowanymi ślimacznikami. Okna I i II piętra ujęte częściowo sfazowaniem. Szczytowa fasada skrzydła północnego organizowana usytuowaniem wykusza, wieżyczki, układem otworów i formami szczytu. Naroża jej przyziemia i piętra, w tym wykusza podkreślone boniowanymi lizenami. Wykusz na poziomie I piętra, czworoboczny na wspornikach, z elewacją ozdobioną kartuszem z monogramem LM (z girlandami z liści laurowych), tablatką oraz narożnie usytuowaną figurą siedzącego putta. Na dachu wykusza założony balkon powiększony o wykreślony łukiem aneks z ornamentowaną czaszą oraz z pełną balustradą ze szczeblinami. Po pn. stronie wykusza umieszczona wieloboczna wieżyczka zwieńczona wielobocznym hełmem o wklęsłych połaciach. Wieżyczka częściowo eksponowana na tle wysokiego szczytu o falistym wykroju, ujętego profilowaną ramą, przeprutego przez owalny okulus w oprawie z klinów. Górna część szczytu ozdobiona kompozycją ornamentalną złożoną z liści akantu, owocowej girlandy, muszli i ludzkiej głowy ujętej kwiatami. Od tego centrum kompozycji wyprowadzone wachlarzowo ozdobne listwy. Boki pola szczytu podkreślone boniowaniem. W bocznej, południowej elewacji północnego skrzydła umieszczony główny, prostokątny otwór wejściowy ujęty filarami ze stylizowanymi głowicami (z motywem akantu). Nad wejściem kartusz i falisty profilowany naczółek. Nisze okienne fazowane tak jak w elewacji głównego korpusu budynku. W północnej elewacji bocznej skrzydła północnego oś podkreślona boniowanymi lizenami i facjatą z trójkątnym naczółkiem.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z usunięciem konstrukcji przeszklenia balkonu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów w stylu secesji, z pocz. XX w.

ul. gen. W. Andersa 101-103

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mieszczący w przyziemiu, jeszcze w 1986 r., pomieszczenie produkcyjne, w wykazie konserwatorskim określany jako kuźnia (nawiązanie do tradycji miejsca), obecnie to budynek mieszkalno-usługowy, ze sklepem, mur., wzniesiony w 1925 r., w stylu neoklasycyzmu wzorowanego na śląskim, wczesnym neoklasycyzmie 1 ćw. XIX w. Budynek ten jeszcze w 1986 r. z wyraźnym przemysłowym przyziemem, z oknami z metalową armaturą. Do 2007 r. przyziemie przebudowane. Zamurowane dwa okna kuźni. Do 2012 r. sklep w przyziemiu budynku powiększony o część dawnej kuźni i przebudowane dwa pozostałe jej okna. Wykonany z ceramicznych płytek nowy wystrój elewacji części przyziemia i sklepu. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Wolnostojący budynek usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym, łamanym z dwiema facjatami oraz z oknami powiekowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja trzech elewacji, w tym bocznych zwieńczonych pięciobocznymi szczytami, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: profilowany gzyms koronujący, wąskie listwy ujmujące okna piętra i partie elewacji pod nimi oraz pełnoplastyczne rzeźby lub odlewy przedstawiające głowy koni (na dwóch elewacjach).
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z zachowaniem dekoracji w tym ceramicznych głów końskich.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 104

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., wzniesiony w latach 70. lub 80. XIX w., przed 1884 r. Zbudowany w stylu historyzmu, neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem¹². Na pocz. XX w. dom własnością Heinricha Waltera, prowadzącego prażalnię kawy i zajmujący dużą część przyziemia sklep z artykułami kolonialnymi, drogeryjnymi i delikatesowymi. W 2 poł. XX w. (przed 1986 r.) budynek przebudowany, remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji

¹² Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 104, rysunek budynku i fotografie na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/4303567.foto.html> idEntity=527983; <https://dolny-slask.org.pl/708175.foto.html> idEntity=527983, <https://dolny-slask.org.pl/889195.foto.html> idEntity=527983

i zasadniczo wystroju elewacji. Wzmacniany ze względu na szkody górnicze. Wówczas zlikwidowane niektóre osie okienne w elewacji bocznej. Sklep przebudowany na mieszkania. Wymienione pokrycie dachowe i w dużym stopniu stolarka okienna. Budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, w zabudowie zwartej z domem nr 106.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze skrajnym ryzalitem w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), cokół licowany cegłą oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów pod oknami I-III piętra oraz pod oknami podstrysza. Zachowane obramienia okienne, profilowane z płycinami nadokiennymi i naczółkami trójkątnymi lub segmentowymi (I piętro) i profilowane z płycinami nadokiennymi oraz gzymsami nadokiennymi (II i III piętro). W elewacji bocznej, południowej zwieńczonej bardzo spłaszczonym, trójkątnym szczytem zachowane gzymsowania i profilowane obramienia okienne (I-III piętro).
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazane docelowo remont budynku, z ewentualnym zamarkowaniem w tynku, na elewacji bocznej pierwotnego układu otworów i ich obramień.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 106

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 70. 80. XIX w., do 1884 r., według projektu typowego, w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, według koncepcji opracowanej w 3 ćw. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Wystrój elewacji wzbogacony elementami neorenesansu i neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. (przed 1986 r.) z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Wymienione pokrycie dachowe. Wolnostojący budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, w zabudowie zwartej z domem nr 104.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie czworoboku, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), cokół licowany cegłą oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem, pod oknami I-III piętra oraz pod oknami podstrysza. Zachowane obramienia okienne, profilowane (w przyziemiu i w partii II piętra), profilowane z płycinami nadokiennymi w formie neobarokowej tablatury i z trójkątnymi naczółkami lub z gzymsami nadokiennymi (I i II piętro). Na tym poziomie w partii ryzalitu środkowego zachowane wspólne, ozdobne zwieńczenia okien w formie wspólnych płycin nadokiennych (tablatury) i naczółków, trójkątnych lub półkolistych z bocznymi odcinkami gzymsów. W elewacji bocznej, północnej, zwieńczonej bardzo spłaszczonym, trójkątnym szczytem zachowane gzymsowania i profilowane obramienia okienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka drzwi frontowych.
- Wskazane docelowo remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. gen. W. Andersa 112

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Główny budynek mieszkalny, nr 112, mur., wzniesiony w latach 70. lub 80. XIX w. w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w. W 1888 r. przebudowywany budynek lub tylko jego dach. Budynek mieszkalno-gospodarczy remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Wymieniona częściowo stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zły. Budynek użytkowany częściowo.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta (z przybudówką od południa), dwukondygnacyjowego z niskim podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym z oknami powiekowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), cokół licowany płytami z piaskowca oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem, pod oknami I piętra, pod oknami podstrysza oraz u podstawy trójkątnego szczytu zwróconej ku ulicy bocznej elewacji wschodniej. Zachowane profilowane obramienie boków tego szczytu. Zachowane profilowany portal w północnej, podwórzowej elewacji budynku poprzedzony kamiennym schodami oraz obramienia okienne, profilowane (w przyziemiu i w polu trójkątnego szczytu bocznej elewacji wschodniej) i profilowane z płycinami nadokiennymi oraz z gzymsami nadokiennymi (w partii I piętra). Zachowana czwarta elewacja zachodnia, tylna niewielkiej, gospodar-

czej części budynku zwieńczona trójkątnym szczytem, przepruta licznymi szczelinami wentylacyjnymi. Do południowej elewacji budynku dostawiona jednokondygnacyjna przybudówka na planie kwadratu nakryta dwuspadowym dachem z wysuniętymi okapami.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej. Częściowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe z nadświetlem, zdobione wgłębnie kształtowanymi płycinami, utrzymane w stylu neoklasycyzmu.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowana główna brama wjazdowa, furta i odcinek kutego ogrodzenia z lat 80. XIX w. Brama filarowa złożona z kamiennych, czworobocznych filarów (z czapami) oraz z kutek, ażurowych wrót w dolnych częściach obitych blachą, a w górnych ażurowych, złożonych z prętów z wolutkami i z ozdobnymi zwieńczeniami, spiętych listwami o zarysie wklęsło-wypukłym. O podobnych formach wrota furty oraz odcinek ogrodzenia, z tym że listwy spinające poprowadzone tu poziomo.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, formy i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykrój otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe. Do zachowania także brama filarowa.
- Wymagane pełne zagospodarowanie budynku i jego remont.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.
- Budynek i ogrodzenie z bramą kwalifikują się do ujęcia w GEZ.

ul. gen. W. Andersa 114-114a, zespół willi Scholza

Zespół willi złożony z willi i budynku gospodarczego wozownią a następnie garażem, wzniesiony został na parceli zabudowanej już przed 1884 r. w podobnym układzie. Dlatego nie można wykluczyć, że powstał ok. 1900 r. w wyniku przebudowy starszych budynków. Zespół willi został wzniesiony dla właściciela ziemskiego Gottlieba Scholza, a w latach 30. XX w. należał do lekarza, dr Zimmermanna¹³.

ul. gen. W. Andersa 114, willa

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa, mur., wzniesiona na pocz. XX w., po 1902 r., w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami neobaroku i secesji. Zbudowana według zasad kompozycyjnych charakterystycznych dla historyzmu lat ok. 1880-1900. Według nich ukształtowana bryła budynku, kompozycja elewacji i większa część detalu architektonicznego bazującego na formach neorenesansowych i neobarokowych. W podobny sposób został zastosowany ornament secesyjny, którym ozdobiono detal komponowany w duchu historyzmu, niektóre obramienia okienne (fantazyjne górne partie, zgeometryzowane woluty, układy listew) konsole gzymsu koronującego (motyw kwiatowy), czy słupki balustrady balkonu (układ listew i medalionów). Zastosowano też secesyjny detal w sposób bardziej typowy dla secesji, jako płyciny z układem listew (pod wspornikami balkonu). W stylu secesji wykonano częściowo przeszklone i ozdobione kutymi kratami drzwi frontowe. Willa remontowana w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Wymienione pokrycie dachowe na malowane

¹³Wałbrzych na dawnych pocztówkach z kolekcji Jacka Kieka, b.m. b.d, tom 2, s. 27.

pokrycie z blachy, wymieniona w większej części stolarka okienna. Usunięty kuty, ozdobny grzebień obiegający krawędzie dachu. Willa usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa,

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła dwukondygnacyjowej willi na planie czworoboku, z przybudówką z głównym wejściem do budynku, z pięciobocznym wykuszem z balkonem oraz z wieżowym, wielobocznym, podwyższonym, narożnym ryzalitem. Willa nakryta dachem czterospadowym ściętym naśladowującym dach mansardowy lub dachem mansardowym ściętym (dolną kondygnacją tego typu dachu) z mieszkalnym poddaszem. Partia dachu ożywiona szczytami i facjatami oraz górną kondygnacją wieżowego narożnego ryzalitu nakrytą baniastym hełmem bez latarni.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólne, różniące się szczegółami kompozycje każdej z elewacji. Elewacja frontowa, wschodnia ze skrajnym ryzalitem pozornym (z balkonem z ażurową kutą balustradą) zwieńczonym wolutowym szczytem oraz z narożnym ryzalitem wieżowym. Elewacja południowa z tymże narożnym wieżowym ryzalitem oraz z asymetrycznie usytuowanym ryzalitem pozornym zwieńczonym wolutowym szczytem. Przed ryzalitem pięcioboczny wykusz z balkonem na dachu, ograniczony tralkową balustradą. Elewacja północna ze środkowym ryzalitem pozornym z wolutowym szczytem oraz z usytuowanym przed tymże ryzalitem czworobocznym, murowanym gankiem z balkonem z tralkową balustradą, dostępnym przez jednobiegowe schody z kutą, ażurową balustradą. Elewacja tylna, zachodnia jedynie z artykulacją. Zachowane układy osi okiennych, pojedynczych lub grupowanych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym), licówka elewacji z czerwonej cegły klinkierowej oraz wykonany w tynku detal architektoniczny, jednolity dla trzech elewacji. Złożony z: profilowanych gzymsów, cokołowego, nad przyziemiem, ze strefy belkowania koronującego z dekorowanymi modylionami oraz z szerokiego gzymsu koronującego wieżowy ryzalit. Ponadto naroża budynku i ryzalitów pozornych podkreślone uproszczonym boniowaniem. Szczyty wolutowe ujęte tynkowym obramieniem, zwieńczone półkolistymi naczółkami. Zachowane obramienia okienne: w formie układu klinców, w tym barwnych i odcinkowych gzymsów nadokiennych (w partii piwnic i w elewacji tylnej), w formie swobodnie komponowanych i zróżnicowanych obramień teowatych lub uszakowych z kluczami (w partii I i II piętra), obramienia okienne ze wspólnymi podokiennikami (w elewacji frontowej) i facjaty z ostrosłupowymi daszkami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane secesyjne drzwi frontowe z nadświetłem, częściowo przeszklone, ozdobione kutymi, secesyjnymi kratami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej, stolarka drzwi frontowych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 114a, budynek gospodarczy

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek gospodarczy z wozownią, stajnią i izbą mieszkalną w partii strychu, a później z garażem, mur., wzniesiony na pocz. XX w., po 1902 r. Budynek z bryłą kształtowaną w duchu neoklasycyzmu, utrzymany w stylu budownictwa ceglanego, pierwotnie z elementami stylu norweskiego (śparogi). Secesyjne drzwi i wrota. W XX w. dwa otwory o łuku odcinkowym przebudowane na dużą, prostokątną bramę. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Wymienione pokrycie dachowe, stolarka okienna. Brak śparogów wieńczących daszek nad otworem w południowej części fasady. Od południa dostawione do budynku nowe garaże. Wolnostojący budynek gospodarczy usytuowany na tyłach willi.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła półtora kondygnacyjowego budynku na planie wydłużonego prostokąta z płytkim, podwyższonym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym szczytem, nakrytego dachem naczółkowym z wysuniętymi okapami i dachem dwuspadowym nad ryzalitem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja poszczególnych elewacji, układy otworów, pojedynczych lub grupowanych, wykroje otworów (o łuku odcinkowym), licówka elewacji z czerwonej cegły klinkierowej oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowany wystrój elewacji frontowej złożony z: gzymsu-ozdobnego szlaku nad przyziemiem, gzymsu-fryzu na elewacjach ryzalitu, blisko podstawy szczytu, uskokowego obramienia szczytu ryzalitu i z obramień otworów utworzonych poprzez odpowiedni układ ciemnej cegły klinkierowej w wątku licówki (węgary) i w układzie kłębów. Elewacje boczne z gzymsami-szlakami i trapezowymi szczytami
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowanych kilkoro secesyjnych drzwi i wrota o konstrukcji ramowej z ozdobnym układem elementów wzmacniających konstrukcję (komponowane układy łuków, półłuków, ostrołuków, łuków odcinkowych).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej, stolarka drzwiowa.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 116

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny z przybudówką mieszczącą sklep, mur., wzniesiony w latach ok. 1884-1900 na miejscu starszego budynku. Dom zbudowany w duchu budownictwa wernakularnego, według projektu typowego. Ma bryłę (korpus ze środkowym ryzalitem z trójkątnym szczytem, nakryty dachem dwuspadowym) zaprojektowaną w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 poł. XIX w. Tego rodzaju rozwiązanie chętnie wykorzystywano w 4 ćwierci

tego stulecia przy projektowaniu budynków dla przedmieść małych miast i dla wsi. Wraz z domem lub nieco później od niego powstała wysunięta ryzalitowo dwukondygnacyjowa przybudówka ze sklepem w przyziemiu. W 2 poł. XX w. budynek mieszkalny był remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Zamurowano niektóre okna w elewacjach bocznych i w elewacji tylnej. Wymieniono stolarkę okienną i drzwiową. Przybudówka ze sklepem została gruntownie przebudowana z zatarciem cech stylowych, dlatego nie kwalifikuje się (nawet jako element budynku nr 116) do ujęcia w GEZ. Budynek wolnostojący usytuowany po zachodniej stronie ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku mieszkalnego na planie czworoboku, dwukondygnacyjowego częściowo z podstryszem i częściowo z mieszkalnym poddaszem oraz z dwoma, podwyższonymi ryzalitami środkowymi (w elewacji frontowej oraz tylnej), nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji, w tym frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym trójkątnym szczytem, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, w formie okulusa w polu szczytu ryzalitu) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: profilowanych gzymsów nad przyziemiem i pod oknami I piętra, odcinków profilowanego gzymsu koronującego i obramienia szczytu ryzalitu. Zachowane profilowane obramienia okienne, na poziomie II piętra ryzalitu ze wspólnym gzymsem podokiennym. Elewacje boczne zwieńczone trójkątnymi szczytami z obramionymi dwoma bokami. Zachowane wspólne, profilowane gzymsy podokienne okien w szczytach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.
- Budynek mieszkalny kwalifikuje się do ujęcia w GEZ, z wyłączeniem przybudówki ze sklepem.

ul. gen. W. Andersa 120, obecnie → ul. Św. Jerzego 4, plebania kościoła parafialnego pw. Św. Jerzego i Matki Boskiej Różańcowej

ul. gen. W. Andersa 122, obecnie → ul. Św. Jerzego 2, kościół parafialny pw. Św. Jerzego i Matki Boskiej Różańcowej

ul. gen. W. Andersa 121

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Szkoła, określana w latach 30.XX w. jako *Pestalozzischule*, obecnie budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1870-1884 w duchu budownictwa wernakularnego. W 2 poł.

XX w. remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Elewacje pokryto tynkiem cyklinowanym. Wymienione pokrycie dachowe z likwidacją okna powiekowego i — stolarka okienna oraz drzwiowa. Budynek wolnostojący, usytuowany po wschodniej stronie ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie czworoboku, dwukondygnacyjnego nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji, w tym frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), cokół z kamiennych płyt oraz wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z profilowanego gzymsu nad przyziemiem, i z profilowanego gzymsu koronującego łączącego się z ramami ramion trójkątnych szczytów elewacji bocznych. Zachowane profilowane obramienia otworów. Przed otworem wejściowym w elewacji tylnej zachowane jedno-biegowe schody.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na tynk gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzoru znanego z ikonografii (podział ramowo-kwaterowy)¹⁴.

ul. gen. W. Andersa 121a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Szkoła ewangelicka, następnie, w okresie międzywojennym budynek mieszczący dwie szkoły ludowe, zwany *Auenschule*, a po 1945 r. — obiekt mieszczący Zespół Szkół Zawodowych. Budynek szkoły mur., wzniesiony na pocz. XX w., w stylu secesji, w ujęciu formalnym stosowanym m.in. w ówczesnym budownictwie szkolnym i także w przemysłowym, biurowym (*Huta Karola* w Starym Zdroju, ul. Armii Krajowej 78). Po 1917 r., zapewne w latach 20. XX w. budynek szkolny rozbudowany o trójosiową część północną, z wiernym odwzorowaniem istniejących form architektonicznych¹⁵. W 2 poł. XX w. budynek szkoły remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju i stolarki. Budynek szkolny wolnostojący usytuowany w głębi działki, po wschodniej stronie ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zły, budynek od wielu lat nie użytkowany.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta z podwyższonym ryzalitem środkowym i z dwoma przedsionkami w

¹⁴ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 121, dawna szkoła ludowa, por. fotografię na stronie dolny-slask.org, <https://dolny-slask.org.pl/867902.foto.html> idEntity=512878.

¹⁵ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 121a, szkoła ewangelicka następnie ludowa, por. fotografię na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/858014.foto.html> idEntity=509857.

elewacji frontowej oraz — z dwoma ryzalitami klatek schodowych w elewacji tylnej. Trzykondygnacyjny budynek z podstryszem nakryty dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połaci.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja dachu i jego pokrycie z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku odcinkowym i pełnym, okulusów), ceglana licówka elewacji oraz wykonany z dwubarwnej czerwonej i zielonej cegły klinkierowej detal architektoniczny. W elewacji frontowej artykulacja ograniczona do lizen wydzielających skrajne trójosiowe partie elewacji (z częściowo zachowanymi sterczynami), do gzymsu koronującego i do fryzu arkadowego ujmującego szczyt ryzalitu. W osiach okiennych duże, trójskrzydłowe okna z obramieniami z pojedynczych cegieł, z parapetami, z listwową dekoracją podokienną i z gzymsami nadokiennymi z zielonej cegły klinkierowej. Gzymsy połączone listwami także z zielonej cegły klinkierowej, w partii przyziemia najbardziej plastycznie i faliście. Pod parami okien podstrysza zamkniętymi łukami pełnymi wspólny gzyms podokienny z zielonej cegły klinkierowej. Przedsionki w elewacji frontowej rozmieszczone symetrycznie, jednokondygnacyjne otwarte arkadami o łuku pełnym, podkreślonymi półkolistymi gzymsami, nakryte dachami pulpitowymi. Elewacje boczne dzielone ceglanymi lizenami wielkiego porządku, przerywanymi pasowe gzymsy z zielonej cegły klinkierowej. elewacja tylna nieco skromniejsza bez listwowej dekoracji pod oknami. Ryzalit środkowy elewacji tylnej bez szczytu, zwieńczony fryzem arkadowym i gzymsiem koronującym, w centralnej części lekko podwyższonym i ozdobionym⁴ sterczynami na konsolach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Zachowana oryginalna, drewniana, dekorowana stolarka okienna. Zachowanych dwoje drzwi frontowych ramowo-płycinowych z nadświetlami, w stylu neoklasycyzmu, zdobionych motywem pilastra.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka okienna i drzwiowa.
- Wymagane zagospodarowanie budynku i remont budynku z odtworzeniem brakujących sterczyn w elewacji frontowej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 123

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, czynszowy, mur., wzniesiony w latach ok. 1870-1884, przebudowany na pocz. XX w. Może też zbudowany dopiero wówczas, ale w dawnym układzie, o podobnej skali i w podobnej orientacji względem ulicy. Budynek wzniesiony w stylu secesji, z elementami neobaroku. W 2 poł. XX w. remontowany wewnątrz. Nie zmieniona bryła. Nie remontowane elewacje. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Przebudowane witryny sklepowe. Budynek wolnostojący usytuowany po wschodniej stronie ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie czworoboku z pionem sanitarnym przy elewacji tylnej, trzykondygnacyjowego nakrytego dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólne kompozycje dwóch elewacji, frontowej i bocznej (południowej), układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowany wystrój elewacji frontowej złożony z profilowanego gzymsu nad przyziemiem, z profilowanego gzymsu koronującego, z narożnych, gładkich lizen (w partii przyziemia) i z lizen wielkiego porządku zdobionych wiązkami listew i medalionami, wydzielających osie okienne (w partii I i II piętra). Zachowane listwowe obramienia okienne z cokolikami oraz obramione płyciny pod oknami II piętra wypełnione poziomym żłobkowaniem i układem gładkich listew. Elewacja zwieńczona pełną attyką z centralnie umieszczonym naczółkiem z trójkątnym szczytem. Zachowany wystrój elewacji bocznej z elementami jak w elewacji frontowej (gzymsowaniami, narożną lizeną i obramieniami okiennymi). Odmiennymi elementami: okna przyziemia, częściowo też pierwotnie ślepe, w listwowych obramieniach i — duża skrajnie usytuowana blenda z dwoma górnymi, podciętymi narożami (na poziomie I i II piętra). Blenda posadowiona na podokienniku, pod którym umieszczona podokienna płycina w gładkim obramieniu, wypełniona poziomym żłobkowaniem. Podobne płyciny pod oknami I piętra tej elewacji.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji, w tym dekoracji attyki, centralnie na niej usytuowanej płyciny z podciętymi wklęsłymi narożami.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 124

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., wzniesiony w latach 20. XX w., w stylu neoklasycyzmu nawiązującego do wczesnego, śląskiego neoklasycyzmu z pocz. XIX w. W 2 poł. XX w. dom remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. Pomniejszone witryny sklepowe, okna w ryzalicie w elewacji frontowej oraz okna w szczytach (z trójskrzydłowych na dwuskrzydłowe). Przebudowane okna w elewacji tylnej. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, malowane elewacje. Budynek wolnostojący usytuowany po zachodniej stronie ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie czworoboku, dwukondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem, ze środkowym, podwyższonym

ryzalitem pozornym w elewacji frontowej oraz z płytkim ryzalitem środkowym (klatki schodowej) przy elewacji tylnej. Budynek nakryty bardzo wysokim dachem naczółkowym.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja dachu bez widocznych uszkodzeń. Możliwe nieszczelności obecnego ceramicznego pokrycia dachu. Widoczne ubytki tynków zewnętrznych oraz elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowane boniowane pilastry ujmujące naroża wszystkich elewacji oraz naroża ryzalitu pozornego w elewacji frontowej i gzymsy koronujące obiegający budynek. W partii dachu zachowane górna kondygnacja ryzalitu pozornego w elewacji frontowej, ujęta narożnie boniowanymi lizenami, zwieńczona gzymsem, nakryta trójkątowym dachem, flankowana przez dwa fragmenty podstrysza. Zachowane zwieńczone gzymsem koronującym podstrysze w elewacji tylnej, w partii środkowej włączone w ryzalit klatki schodowej nakryty trójkątowym dachem. Zachowane obramienia trapezowych szczytów elewacji bocznych sprowadzone na krótkie, narożne, boniowane lizeny. Zachowane na elewacji bocznej, północnej dwie wgłębne, równoległe, wertykalne prostokątne płyciny i centralnie usytuowana między nimi nisza. W osi elewacji frontowej zachowane wnęki z wejściami do dwóch sklepów oraz listwowe obramienia sklepowych witryn (z parapetami z zielonej cegły klinkierowej). We wszystkich elewacjach zachowane listwowe obramienia oryginalnych okien.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane: układ drzwi do dwóch sklepów (drzwi jednoskrzydłowych z nadświetlami), nadwieszona nad nimi kratownica oraz jedyne oryginalne drzwi sklepu, północnego, częściowo przeszklone, z dolną partią zdobioną w stylu art deco motywem gwiazdy.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki drzwiowej.
- Wskazany remont budynku z odtworzeniem pierwotnych, trójskrzydłowych okien o podziale kwaterowym (w ryzalicie w elewacji frontowej, na poziomie jego I i II piętra, w szczytach), z odtworzeniem pierwotnej wielkości witryn sklepowych oraz brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki okiennej według historycznych wzorów z lat 20. XX w., dla trójskrzydłowych okien w ryzalicie w elewacji frontowej i w szczytach — stolarki o podziale kwaterowym, a dla okien dwuskrzydłowych stolarki o podziale krzyżowym. Wskazane też wykonanie drzwi do sklepu południowego na wzór zachowanych drzwi sklepu północnego.

ul. gen. W. Andersa 127

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa w typie wielkomiejskiej zabudowy). Obecnie budynek mieszkalny. Murowany, wzniesiony na przełomie XIX i XX w., w stylu historyzmu. Zasadnicza architektoniczna struktura fasady i formy dachu zaprojektowane w duchu uproszczonego neoklasycyzmu, według koncepcji opracowanej w 3 ćw. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Z kolei wystrój elewacji utrzymany w stylu neorenesansu północ-

nego z elementami neobaroku¹⁶. Dom remontowany w 2 poł. XX w. (przed 1986 r.) z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Najbardziej przekształcone przyziemie. Przebudowane na mieszkalne, otynkowane. Przebudowane otwory, usunięty pierwotny wystrój elewacji tej kondygnacji. Pozostała, główna część elewacji nie remontowana. Po 1989 r. przebudowana jedna grupa okien podstrysza. Wymienione pokrycie dachowe i stolarka okienna oraz drzwiowa. Obecnie widoczne następujące zmiany wystroju elewacji przyziemia: zatynkowana ceglana licówka i brak boniowanych, tynkowych lizen na narożach elewacji i środkowego ryzalitu pozornego. Widoczne też ubytki wystroju elewacji, pasowych gzymsów na poziomie nadproży okien I i II pietra, płycin nadokiennych nad oknami III piętra i dekoracji laubzegowej przy okapie dachu szczytu ryzalitu. Wolnostojący budynek usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, czterokondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynku i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem, licówka z cegły klinkierowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowana artykulacja o układzie sieciowym tworzona przez: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-III piętra oraz pilastry z kanelowanymi trzonami (na każdej kondygnacji), podkreślające naroża elewacji i ryzalitu środkowego. Zachowane obramienia okienne: uszakowe (reliktowo w przyziemiu), listwowe z przewiązkami, z prostokątnymi płycinami nadokiennymi i z naczółkami trójkątnymi lub segmentowymi (I i II piętro). Na tym też poziomie w partii ryzalitu środkowego zachowane ozdobne zwieńczenia okien w formie wspólnych naczółków, trójkątnych lub segmentowych, przerwanych, z obeliskami lub kulami w polach. Nad oknami III pietra tylko prostokątne płyciny nadokienne (na całej szerokości elewacji). Grupowane okna podstrysza ze wspólnymi gzymsami podokiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany docelowo remont budynku z oczyszczeniem ceglanej licówki elewacji oraz z uzupełnieniem brakujących elementów wystroju elewacji. Zalecana rekompozycja przyziemia, z przywróceniem ceglanej licówki i tynkowych lizen.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z przełomu XIX i XX w.

¹⁶Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 127, fotografia na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/935109.foto.html> idEntity=527994.

ul. gen. W. Andersa 128

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny mur., wzniesiony w latach 80. lub 90. XIX w. Jego architektoniczna struktura i geometria dachu zaprojektowane według koncepcji opracowanej w 3 ćw. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej, w duchu neoklasycyzmu, ale wystrój elewacji wzbogacony dodatkowo o elementy neorenesansu (przemienne boniowanie naroży ryzalitu w fasadzie) i neobaroku (obramienia okienne z tabulaturą i naczółkami). Wystrój ten utrzymany w stylu historyzmu i przekształcony trochę na pocz. XX w. Wykonana wówczas secesyjna oprawa witryny i wejścia do sklepu w ryzalicie środkowym fasady. W tym też czasie, na pocz. XX w. dobudowana do budynku mieszkalnego wysunięta ryzalitowo, trzykondygnacyjowa przybudówka ze sklepem w przyziemiu. Wystrój jej elewacji frontowej upodobniony do wystroju elewacji budynku mieszkalnego, z dominacją neobaroku (na wzorach śląskich, rodzimych) i z elementami secesji. Wystrój elewacji przybudówki upodobniony do wystroju budynku mieszkalnego poprzez zastosowanie nadokiennych płycin i gzymsów oraz ozdobnych, podobnych fartuchów podokiennych. W 2 poł. XX w. budynek mieszkalny i przybudówka remontowane z zachowaniem brył, kompozycji i zasadniczo wystrojów elewacji. Wykonany nowy cokół. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Zbudowane nowe schody zewnętrzne prowadzące do obu sklepów. Usunięta architektoniczna oprawa witryn sklepu w przybudówce. Wolnostojący dom z przybudówką usytuowany po zachodniej stronie ulicy gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły budynku mieszkalnego: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjowego, częściowo z podstryszem, częściowo z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.. Przybudówka w formie skrajnego ryzalitu, trzykondygnacyjna, nieco niższa, mieszkalno-usługowa, nakryta dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych budynku i przybudówki: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachów z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu budynku mieszkalnego: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej z płytkim ryzalitem środkowym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: profilowane gzymsy nad przyziemiem, gzymsy pod oknami I-II piętra oraz gzyms pod oknami podstrysza i mieszkalnego poddasza. Dodatkowo zachowane narożne, przemienne boniowanie ryzalitu środkowego (na poziomie I-III piętra). Obramienia okienne listwowe, z cokolikami (w partii poddasza), dodatkowo z kluczami (w partii przyziemia). Na poziomie I i II piętra rozbudowane o prostokątne, nadokienne płyciny (gładkie lub z tabulaturą) oraz o gzymsy nadokienne. Ponadto pod oknami i pod gzymsami podokiennymi ozdobnie podcięte listwy przypominające dekorację snycerską. W partii ryzalitu środkowego obramienia okienne podobne, z tabulaturą, boniami diamentowymi oraz naczółkami trójkątnymi lub półkolistymi, ale bez listew podokiennych. W przyziemiu ryzalitu zachowana tynkowa, listwowa oprawa z kluczem i przewiązkami ujmująca witrynę sklepową oraz wejście do sklepu. Wystrój elewacji przybudówki z drugim sklepem zachowany od poziomu I piętra, upodobniony do wystroju fasady budynku mieszkalnego. Złożony z gzymsów pod oknami I i II piętra, narożnych, boniowanych lizen, z profilowanej ramy faliście zarysowanego szczytu, kul na postumentach podkreślających jego skraje oraz z obramień okiennych w stylu secesji łączonej z historyzmem (z płycinami nadokiennymi i gzymsami nadokiennymi). Pod oknami fantazyjne fartuchy.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.
- Budynek mieszkalny z przybudówką ze sklepem kwalifikuje się do ujęcia w GEZ.

ul. gen. W. Andersa 129

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., wzniesiony w latach ok. 1884-1890, w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu w wersji opracowanej ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. W 2 poł. XX w. budynek remontowany z zachowaniem bryły, układu otworów i zasadniczo wystroju elewacji. Przebudowane przyziemie. Wymieniona w większości stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie litery T, ze skrajnymi, płytkimi ryzalitami w elewacjach frontowej i tylnej, trzykondygnacyjowego z podstryszem oraz częściowo z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami opartymi na drewnianych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynków zewnętrznych i uszkodzenia elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna, ujednolicona kompozycja trzech elewacji, frontowej (ze skrajnym, płytkim ryzalitem zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem) i bocznych, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowany wystrój elewacji złożony z profilowanych gzymsów nad przyziemiem, pod oknami I, II piętra oraz podstrysza i mieszkalnego poddasza. Zachowane profilowane obramienia okienne, w partii I piętra z prostokątnymi, nadokiennymi płycinami i gzymsami na konsolach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana, zabytkowa stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z rekompozycją przyziemia i z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 129c

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek przy ul. gen. W. Andersa 129a stanowi element zespołu zabudowy związanego z domem czynszowym nr 129, ukształtowanego w układzie w czworobok. Oficyna wzniesiona w latach ok. 1900-1905, wolnostojąca, przestrzennie wyeksponowana od strony ul. gen. W. Andersa, z wystrojem elewacji w stylu secesji (z geometryczną ornamentacją), komponowanym w nawiązaniu do baroku. W 2 poł. XX w. oficyna remontowana z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana niemiara bryła budynku na planie litery Z, trzykondygnacyjnego nakrytego dachem pulpitowym z ukośnymi połaciami nad elewacjami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne oraz z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne miejscami ubytki tynków zewnętrznych.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna, ujednolicona kompozycja elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowany wystrój elewacji złożony z pasowych gzymsów nad oknami przyziemia, pod oknami I, II piętra oraz gzymsy koronujące. Zachowane pasowe obramienia okienne i osie okienne wyróżnione płycinami międzyokiennymi między oknami przyziemia i I piętra (z dekoracją w jodełkę) oraz — dekoracyjnym układem listew pod oknami II piętra. Jedna z elewacji ozdobiona podziałem ramowym z geometrycznym szlakiem.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana, zabytkowa stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. gen. W. Andersa 132

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom nr 132 to główny budynek mieszkalny w zagrodzie zamożnego rolnika zbudowanej na lekkim wzniesieniu, w oddaleniu od cieku wodnego, tak jak zagrody tej warstwy ludności wiejskiej na śląskiej górskiej wsi. Zagroda nr 132 wzniesiona w latach ok. 1877-1884, przebudowywana do ok. 1900 r. i ukształtowana w układzie w czworobok. Tworzą ją ustawiony kalenicowo względem głównej ulicy wiejskiej dom aktualnego właściciela gospodarstwa (nr 132), budynek gospodarczy z mieszkaniem wycużnym dla jego rodziców, usytuowany względem drogi (ul. Andersa) szczytowo i murowana stodoła. Ku gospodarstwu wytyczona od głównej ulicy wiejskiej krótka droga dojazdowa prowadząca ku bramie filarowej. Zagroda zachowana w stosunkowo mało jeszcze zmienionych formach z lat ok. 1870-1900. Budynki remontowane w 2 poł. XX w.

Główny budynek mieszkalny, nr 132, mur., wzniesiony w latach 1877-1884 w stylu historyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w., w tym przypadku neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Przebudowywany wewnątrz ok. 1900 r. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. W elewacji frontowej wtórnie umieszczone balkon (nad otworem wejściowym) i blaszane pionowe wentylacyjne. Zamurowane okna w przyziemiu zachodniej elewacji szczytowej. Wymieniona częściowo stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta (z przybudówką od wschodu), dwukondygnacyjny z niskim podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym z oknami powiekowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i zamkniętych łukiem pełnym) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny elewacji frontowej i bocznych złożony z: profilowanego gzymsu nad przyziemiem, profilowanego obramienia boków szczytów. Zachowane profilowany portal w elewacji frontowej, profilowane obramienia okienne (w przyziemiu i w partii szczytów) oraz profilowane obramienia okienne z bogato ornamentowanymi, prostokątnymi płycinami nadokiennymi oraz z profilowanymi gzymsami nadokiennymi na bardzo ozdobnych konsolach. Nad półkoliście zamkniętymi oknami w szczytach półkoliste, cienkie gzymsy nadokienne na konsolkach. Zachowane w elewacji tylnej kamienny portal listwowy oraz tynkowe obramienia okienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej. Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym oraz o podziale kwatrowym (okna skrzynkowe w szczycie wsch., z parą skrzydeł mocowanych w elewacji). Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe z nadświetlem, w stylu historyzmu (neoklasycyzmu), częściowo przeszklone z kutymi, secesyjnymi kratami o wzorze roślinnym. Zachowane też drewniane, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe drzwi z nadświetlem, w stylu neoklasycyzmu, w portalu w elewacji tylnej.
- Stan zachowania ogrodenia: Zachowana główna brama wjazdowa i furta z lat 80. XIX w. Brama filarowa w formie kamiennych, czworobocznych filarów (z czapami) oraz kutych, ażurowych wrót złożonych z prętów z wolutami i z ozdobnymi zwieńczeniami, spiętych listwami o zarysie wklęsło-wypukłym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, formy i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroj otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe. Do zachowania także brama filarowa.
- Wskazany remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 135

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa z dużym sklepem w przyziemiu określanym na pocz. XX w. jako dom handlowy (*Kaufhaus*), wówczas wła-

sność Richarda Hanke. Budynek murowany, wzniesiony w 1904 r. Zbudowany w stylu neorenesansu północnego z elementami neobaroku¹⁷. Pierwotnie dach ozdobiony kutym grzebieniem. Dom remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Wymienione witryny sklepowe (w obrębie dawnych otworów) oraz stolarka okienna i drzwiowa. Nad wejściem do sklepu umieszczony metalowy, pulpitowy daszek na metalowych ozdobnych wspornikach. Przełożone pokrycie dachu. Wyremontowana elewacja tylna. Wolnostojący budynek usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z dwoma skrajnymi, zwieńczonymi szczytami ryzalitami pozornymi w elewacji frontowej oraz z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym z trzema ukośnymi połaciami nad elewacją frontową i elewacjami bocznymi. W połaciach dachu lukarny z ostrosłupowymi daszkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Na elewacjach bocznych widoczne ubytki tynku.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi zwieńczonymi szczytami wolutowymi, licówka z cegły klinkierowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowane: listwowe obramienia witryn sklepowych, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra, profilowany gzyms koronujący, narożne, przemienne boniowanie (w przyziemiu), nad nim spiętrzone pilastry (z kanelowanymi trzonami) podkreślające naroża skrajnych ryzalitów pozornych oraz — oprawa szczytów ryzalitów (ramy w formie wolut i przerwane, segmentowe naczółki z obeliskami). Zachowane profilowane obramienia okienne z cokolikami, w partii I i II piętra z prostokątnymi płycinami nadokiennymi z rytą dekoracją roślinną i z trójkątnymi, segmentowymi naczółkami na konsolach albo z gzymsami nadokiennymi. Okna II i III piętra na wspólnych gzymsach podokiennych. Zachowany wystrój północnej elewacji bocznej budynku.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. gen. W. Andersa 136

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa *Villa Thost*, obecnie siedziba Państwowej Inspekcji Pracy, mur., wzniesiona w końcu XIX w. Zbudowana w stylu neorenesansu północnego z elementami neobaroku¹⁸. Pierwotnie

¹⁷Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 135, fotografia na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/783795,foto.html>idEntity=525035.

¹⁸Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 135, fotografia na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/783795,foto.html>idEntity=525035.

dach ozdobiony w całości kutym grzebieniem. W 1 ćw. XX w. willa rozbudowana od południa o dwukondygnacyjną, murowaną, wąską przybudówkę (loggię, ogród zimowy lub werandę?), nakrytą dachem pulpitowym. Jej wystrój elewacji upodobniony w pewnym zakresie do wystroju willi. Kontynuowany gzyms cokołowy, gzyms nad przyziemiem, podobnie zarysowany wykrój okien piwnicznych. Willa remontowana w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo kompozycji oraz wystroju elewacji. Do 1986 r. zlikwidowany balkon w elewacji frontowej i zamontowana przy drzwiach balkonowych metalowa, ażurowa balustrada. Częściowo przebudowana przybudówka willi, na piętrze przebite okna trój- i sześciokrzydłowe. Zachowana artykulacja elewacji, które gładko otynkowane. W przybudówce umieszczone nowe wejście do budynku. Przed 2006 r. przybudówka willi przebudowana w nawiązaniu do architektury willi. Nowe okna piętra upodobnione do okien willi. Nadbudowane szczyty i wykonany nowy wystrój elewacji w stylu historyzmu, m.in. z ceglana licówką. Nad wejściem umieszczone nowoczesne zadaszenie. Ponadto przełożone pokrycie dachowe willi, wykonana nowa balustrada balkonu w fasadzie, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Willa połączona nadwieszonym łącznikiem z nowym budynkiem biurowym na tyłach działki. Wolnostojąca willa usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa. Dwukrotnie wymieniane ogrodzenie budynku, z kutego, ozdobnego na pocz. XX w. na współczesne (przed 1986 r. i przed 2006 r.).

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z płytkim ryzalitem w elewacji frontowej oraz z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Willa dwukondygnacyjna z mieszkalnym poddaszem, nakryta dachem mansardowym z facjatami i z lukarnami połączonym z podobnym, ale wyższym dachem mansardowym nad ryzalitem w elewacji frontowej oraz częściowo nad korpusem budynku. Tylko ten dach zwieńczony kutym, ozdobnym grzebieniem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z gontu bitumicznego bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji, w tym frontowej ze środkowym, płytkim, podwyższonym ryzalitem zwieńczonym wolutowym szczytem (na tle mansardowego dachu) oraz — z bocznie usytuowaną przybudówką z wejściem do budynku. Zachowane też licówka z cegły klinkierowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowym i o łuku pełnym), lukarny z układem ozdobnych drewnianych wsporników z wolutami pod trójpółaciowymi daszkami oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. W przypadku elewacji frontowej zachowane: profilowany gzyms cokołowy, profilowany gzyms nad przyziemiem, strefa belkowania wieńczącego z modylionami przerwana w partii ryzalitu. Zachowane też boniowanie naroży elewacji i ryzalitu środkowego, przemienne, rustykowane (w przyziemiu) i w formie boniowanych, nabijanych, lizen (na poziomie piętra). Wyżej nad lizenami i odcinkami strefy koronującej umieszczone pseudocokoły, na których oparty szczyt wolutowy z naczółkiem o łuku odcinkowym. Zachowane listwowe, uszakowe obramienia okienne z podokiennikami na konsolach, z cokolikami i przewiązkami, z kluczami, z odrębnymi płycinami nadokiennymi i ze wspólnymi gzymsami nadokiennymi na konsolach (przyziemie). Zachowane obramienia z płycinami bez gzymsów nadokiennych (I piętro). W partii ryzalitu środkowego obramienia okienne ozdobniejsze, z nadprożami zdobionymi motywami roślinnymi i zwieńczonymi łukami kotarowymi (przyziemie), lub naczółkami wolutowymi (I piętro). Te ostatnie nałożone na wspólną dla obu okien szeroką nadokienną płycinę o wykroju falistym zamkniętą wspólnym naczółkiem wolutowym. Między jego wolutami

tarcza herbowa z literą T i koroną rangową, otoczona wieńcem z liści. Wyżej na poziomie II piętra ryzalitu i częściowo w szczycie zdwojone obramienie okienne ze wspólnym naczółkiem wolutowym i z dekoracją roślinną. Nad nim tynkowany, prostokątny fragment ściany zachodzący na szczyt ryzalitu zdobiony głową putta w roślinnej oprawie, flankowaną girlandami owocowo-kwiatowymi. Po obu stronach ściany woluty szczytu, nad ścianą naczółek szczytu. Boczna, północna elewacja willi ożywiona środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym szczytem wolutowym. Artykulacja tej elewacji i obramienia okienne podobne jak w fasadzie. Tylne elewacje willi tylko z narożnym, rustykowanym boniowaniem i strefą belkowania. Otwory o łuku odcinkowym z odcinkowymi gzymsami nadokiennymi. Zachowany wystrój elewacji południowej przybudówki (patrz: dzieje budowlane willi).

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna i drzwiowa. Wykonana nowa stolarka okienna zapewne na wzór dawnej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zastosowanego obecnie wzoru.

ul. gen. W. Andersa 137

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, obecnie siedziba Biblioteki Publicznej, wzniesiony w latach ok. 1870-1884 r., w stylu historyzmu, neoklasycyzmu, w duchu budownictwa wernakularnego, według projektu typowego. Ma bryłę (korpus ze środkowym ryzalitem z trójkątnym szczytem, nakryty dachem dwuspadowym) kształtowaną w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 poł. XIX w. Rozwiązanie takie chętnie wykorzystywano w 4 ćwierci XIX stulecia przy projektowaniu budynków dla przedmieść małych miast i dla wsi. Dom remontowany w 2 poł. XX w. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, a na pocz. XXI w., przed 2007 r. budynek ocieplony z odtworzeniem z uproszczeniem (z masy plastycznej) wystroju elewacji.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem oraz z osiowo usytuowanym, podwyższonym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej, zwieńczonym trójkątnym szczytem. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi (nad korpusem i nad ryzalitem w fasadzie).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Odtworzony detal: pasowe boniowanie przyziemia trzech elewacji, profilowany gzyms nad przyziemiem i belkowanie koronujące, obiegające wszystkie elewacje. Odtworzone obramienie szczytów elewacji bocznych oraz szczytu ryzalitu w fasadzie. Odtworzone listwowe oprawy: głównego wejścia do budynku w ryzalicie środkowym i znajdujących

się obok okien oraz listwowe obramienia okienne. W trzech elewacjach, nad oknami I piętra odtworzone gzymsy nadokienne na pasowych konsolach.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna oraz drewniane, oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 138, 138a, 138b

Zagroda zamożnego rolnika. Według map topograficznych sprzed 1945 r. było to największe gospodarstwo w Białym Kamieniu. Zbudowane na lekkim wzniesieniu, w oddaleniu od cieków wodnych, tak jak zagrody zamożnych rolników na śląskiej górskiej wsi. Zagroda nr 138, 138a, 138b, z prostokątnym, wydłużonym dziedzińcem doprowadzonym do głównej ulicy wiejskiej wzniesiona w latach ok. 1856-1884, przebudowywana w latach ok. 1900-1910 r. (dach) i ukształtowana w układzie w czworobok, z północną pierzeją nie zabudowaną w całości. Tworzą ją obecnie: ustawiony kalenicowo względem głównej ulicy wiejskiej dom (nr 138), usytuowany bocznie do niej dom nr 138a oraz główny i najstarszy budynek mieszkalno-gospodarczy, dom aktualnych właścicieli gospodarstwa (nr 138b) ustawiony względem ulicy szczytowo. Budynki nr 138 i 138a nietypowe dla zagród rolniczych, ale jak wynika z kartografii do zagrody tej należące. Obecnie istniejąca zabudowa zagrody remontowana w 2 poł. XX w. Brak budynków gospodarczych.

ul. gen. W. Andersa 138

Historia: Budynek ten, w typie zabudowy wernakularnej, jak znaczna część budynków przy ul. gen. W. Andersa, mur., wzniesiony w latach ok. 1870-1884. Zbudowany na planie litery T. Dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. W 2 poł. XX w. dom remontowany. Elewacje pokryte grubą warstwą tynku cyklinowanego, częściowo zapewne usunięty wystrój elewacji. Wykonany nowy cokół z bloczków betonowych. Obecnie z dawnego wystroju elewacji zachowane tylko gzymsowania, kamienny portal w fasadzie. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Budynek bez wartości zabytkowych, nie kwalifikuje się do GEZ.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zachowana bryła, układ osi okiennych oraz relikty wystroju elewacji.

Zalecenia konserwatorskie:

- Dopuszczalna przebudowa budynku lub zastąpienie go nowym budynkiem z zachowaniem linii zabudowy i gabarytu.

ul. gen. W. Andersa 138a

Historia: Budynek dla pracowników najemnych zatrudnianych w gospodarstwie, z wozownią w przyziemiu, obecnie mieszkalny. Wzniesiony ok. 1880 na planie prostokąta z jednokondygnacyjną przybudówką. Pierwotnie trzykondygnacyjny z podstryszem.

W 2 poł. XX w. remontowany i przebudowany. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Strych przerobiony na mieszkalne poddasze, przebite nowe, większe okna, zbudowane na poziomie wyższych kondygnacji dwa balkony. Wymieniona stolarka okienna. Zachowane, neoklasycystyczne drzwi frontowe. Budynek bez wartości zabytkowych, nie kwalifikuje się do GEZ.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zachowana bryła, układ osi okiennych oraz drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Dopuszczalna przebudowa budynku lub zastąpienie go nowym budynkiem z zachowaniem linii zabudowy i gabarytu oraz z wykorzystaniem neoklasycystycznych drzwi frontowych.

ul. gen. W. Andersa 138b

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

W XVIII w. na miejscu obecnego, głównego domu, wzniesiony był w obrębie zagrody budynek mieszkalny ze sienią sklepioną krzyżowo, otwartą arkadami ku traktowi tylnemu i ku bocznie usytuowanej klatce schodowej. W XIX w. dom był przebudowywany, a swoją obecną formę otrzymał w 1856 r. Nie wiadomo, w jakim zakresie został zachowany nowożytny, barokowy rdzeń. Niewątpliwie zachowano sklepioną sień, jej otwarcie ku sąsiednim wnętrzom i boczne usytuowanie schodów. Zastosowano też tradycyjne jak na połowę XIX w. rozwiązania o barokowej genezie, kamienną licówkę cokołu, kamienne obramienia okien piwnic oraz — kamienne, barokowe, listwowe portale, i nie można tu wykluczyć wtórnego użycia barokowej kamieniarki ze starszego budynku. Nowy, murowany, główny budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie zbudowano, w stylu historyzmu szkoły berlińskiej, w tym przypadku uproszczonego neoklasycyzmu, typowego dla budownictwa wiejskiego. Budynek przebudowano w latach ok. 1900-1910. Wzbogacono wystrój elewacji w duchu secesji, może wtedy wykonano portalową oprawę głównego wejścia do budynku, linearną dekorację wschodniej elewacji szczytowej (ozdobna listwa u podstawy szczytu, szlak z medalionów-plakietek) i wgłębne obramienia okien I piętra. Przebudowano dach, w konstrukcji którego rozmieszczono charakterystyczne wydłużone lukarny. Ponadto do szczytowej, wschodniej elewacji zwróconej ku ulicy wiejskiej (ul. gen. W. Andersa) dobudowano jednokondygnacyjną, neobarokową przybudówkę o charakterze rekreacyjnego pawilonu ogrodowego, z tarasem na dachu. Wykonano nową stolarkę wewnętrzną (przeszkłone wiatrołapy w sieni, i drzwi do mieszkania na piętrze). Dom remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Niedługo po 1945 r. wymieniono pierwotną stolarkę okienną z poł. XIX w. (okna skrzynkowe o podziale kwaterowym, z parą skrzydeł montowanych na elewacji) na stolarkę rozbiórkową, ozdobną, z 2 poł. XIX w., o podziale krzyżowym. Wymiany tej dokonano w bardzo dobry sposób, tak że wydaje się ona być oryginalną częścią wyposażenia budynku. Remontowano wnętrza budynku i niezbyt udolnie elewacje przybudówki, które pokryto tynkiem cyklinowanym. Zmniejszono otwór wejściowy przybudówki.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym z różnymi oknami powiekowymi. Do budynku dobudowana od wschodu przybudówka na planie prostokąta połączonego z węższym pięciobokiem, jednokondygnacyjowa, z dachem płą-

skim (dawnym tarasem), poprzedzona kamiennymi, jednobiegowymi schodami ku sadowi.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne za wyjątkiem zachodniej ściany części gospodarczej bez widocznych uszkodzeń. Konstrukcja więźby dachowej miejscami lekko ugięta, widoczne też ubytki dachówki oraz znaczne ubytki tynku na elewacjach gospodarczej części budynku. Brak balustrady tarasu na dachu przybudówki przy wschodniej, szczytowej elewacji domu. Jeden z narożników budynku skotwiony.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i zamkniętych łukiem pełnym) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny elewacji frontowej (podwórzowej, północnej), wschodniej, szczytowej i tylnej, południowej, złożony z: profilowanego gzymsu nad przyziemiem, profilowanego gzymsu pod oknami I piętra, profilowanego gzymsu koronującego i profilowanej ramy szczytu elewacji wschodniej. Zachowane w elewacji frontowej dwa kamienne, listwowe portale prowadzące do mieszkalnej i do gospodarczej części budynku. Pierwszy z nich w portalowej oprawie w formie tynkowej ramy z ozdobnym szlakiem pod nadprożem. Na elewacji szczytowej, wschodniej, u podstawy szczytu dodatkowo linearna dekoracja, ozdobna listwa i szlak z medalionów-plakietek. Pod oknami w szczycie obramiona tablica inskrypcyjna z datą budowy (1856) flankowana przez dwa neobarokowe kartusze. Okna z podokiennikami, ujęte tynkowymi obramieniami lub otynkowanymi, kamiennymi obramieniami (przyziemie) i wgłębными, profilowanymi obramieniami (piętro części mieszkalnej). Elewacje przybudówki z zaznaczonym cokołem, dzielone gzymsem podokiennym, zwieńczone belkowaniem (z fryzem zdobionym barokowym motywem *entre lacs et ovals*), płytą tarasu i jego balustradą. Płyciny podokienne zdobione neobarokowymi kartuszami, węgary i nadproża okien— zgeometryzowanym motywem, a pilastry medalionami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej. Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe z nadświetłem, w stylu historyzmu (neoklasycyzmu), częściowo przeszklone z kutymi kratami o wzorze geometrycznym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku i przybudówki: bryły, formy i pokrycie dachów, układy osi okiennych, wykroje otworów, wystroje elewacji, stolarka okienna i drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 139

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia: Budynek mieszkalno-usługowy, gospoda *Zum Hochwald*, mur., wzniesiona w latach ok. 1870-1884 r. w duchu budownictwa wernakularnego, według projektu typowego. Ma bryłę (korpus ze środkowym ryzalitem, nakryty dachem dwuspadowym) kształtowaną w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 poł. XIX w., chętnie stosowaną w 4 ćwierci tego stulecia przy projektowaniu budynków dla przedmieść małych miast i dla wsi. Natomiast wystrój elewacji budynku zaprojektowano już w duchu historyzmu tzw. szkoły berlińskiej, artykulację, formy obramień okiennych, półkolistych gzymsów nadokiennych oraz formy szczytu z cha-

rakterystycznymi pseudomachikułami i z cokołowym zwieńczeniem. Stylistycznie był to neoklasycyzm łączony ze stylem arkadowym¹⁹. Dom remontowany w 2 poł. XX w. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, a w latach 2006-2007 budynek ocieplony z odtworzeniem z uproszczeniami (z masy plastycznej) wystroju elewacji. W północną elewację boczną wbudowany metalowy komin instalacji grzewczej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjowego, częściowo z mieszkalnym poddaszem i częściowo z podstryszem oraz z osiowo usytuowanym, podwyższonym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej, zwieńczonym trójkątnym szczytem z pseudomachikułami. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi (nad korpusem i nad ryzalitem w fasadzie).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Odtworzony detal: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra, pod oknami podstrysza, profilowany gzyms koronujący oraz obramienia szczytów elewacji bocznych. Odtworzone: profilowane obramienie głównego wejścia do budynku w ryzalicie środkowym oraz listwowe obramienia okienne. Pod niektórymi oknami I piętra w fasadzie i pod wszystkimi oknami tej kondygnacji w elewacjach bocznych odtworzone prostokątne płyciny podokienne. W trzech elewacjach, nad oknami I piętra odtworzone płyciny nadokienne gładkie lub z dekoracją w formie koła wpisanego w prostokąt oraz — gzymsy nadokienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowane drewniana stolarka okienna oraz drewniane, oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. gen. W. Andersa 140

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa z kawiarnią *Zum weissen Stein*, z salą taneczną, obecnie z placówką poczty polskiej. Budynek murowany, wzniesiony w latach ok. 1915-1920 r., w stylu neoklasycyzmu, w nawiązaniu do neoklasycyzmu 1 ćw. XIX w.²⁰. Pierwotnie częściowo inny niż obecnie wystrój elewacji, ponieważ do wysokości I piętra włącznie elewacja frontowa i elewacja boczna, południowa dzielone kanelowanymi, jońskimi pilastrami. Gzymsowania dopiero powyżej, wydzielają II piętro, pozorne pół-

¹⁹ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 139, fotografie na stronie [dolny-slask.org.pl](https://dolny-slask.org.pl/821834,foto.html), <https://dolny-slask.org.pl/821834,foto.html>idEntity=521014; <https://dolny-slask.org.pl/890800,foto.html>idEntity=521014, <https://dolny-slask.org.pl/708191,foto.html>idEntity=521014.

²⁰ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 140, fotografia na stronie [dolny-slask.org.pl](https://dolny-slask.org.pl/3532471,foto.html), <https://dolny-slask.org.pl/3532471,foto.html>idEntity=509487.

piętro. Wnętrza kawiarni i cukierni utrzymane w stylu art deco z elementami neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i częściowo kompozycji oraz wystroju elewacji. Przed 1986 r. przebite w przyziemiu nowe okna urzędu pocztowego, mijan- kowo względem osi elewacji. Z elewacji frontowej i częściowo z bocznej usunięte pilastry. Wprowadzony gzyms nad przyziemiem. Przed 2013 r. przełożone pokrycie dachowe na głównej części dachu. Na dolnych partiach połaci dachu zachowana malowana blacha ocyn- kowana. Wymienione stolarka okienna i drzwiowa. Budynek rozbudowany o jednokondygn- acyjową przybudówkę. Budynek w zabudowie zwartej, skrajny usytuowany po zachodniej stro- nie ul. gen. W. Andersa. Nie wykluczone, że ten cały dość jednolity formalnie i przestrzennie zespół budynków nr 140-146 wzniesiony w jednym czasie i zaprojektowany może przez tego samego architekta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym ożywionym szczytami i facjatami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz kon- strukcja i pokrycie dachu z gontu bitumicznego i malowanej blachy ocynkowej bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej (z facjatą z trójkątnym szczytem w osi) i ogólna kompozycja elewa- cji bocznej ze skrajnym ryzalitem pozornym klatki schodowej, zwieńczonym trójkąt- nym szczytem, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, owalnych oku- lusów) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Z dawnego wystroju fasady za- chowane: profilowane gzymsy nad I piętrem, pod oknami II piętra i profilowany gzyms koronujący. Ponadto między oknami II piętra szerokie, gładkie, prostokątne płyciny. Podobnie kształtowany wystrój bocznej, południowej elewacji budynku, z tym że tu na narożach ryzalitu zachowane jońskie pilastry. Zachowane okna bez obramień, tylko z podokiennikami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana dREW- niana stolarka okienna o podziale krzyżowym, kwaterowym lub krzyżowo- kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okien- nych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. gen. W. Andersa 141

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony ok. 1880 w duchu budownictwa wernakularnego, według projektu typowego jako dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. Wy- strój elewacji budynku zaprojektowany w duchu neoklasycyzmu tzw. szkoły berlińskiej, zło- żony z gzymsowań listwowych obramień otworów przyziemia i rozbudowanych obramień

piętra²¹. Do południowej elewacji bocznej budynku dobudowana parterowa przybudówka ze sklepem, obecnie bezstylowa. Dom remontowany w 2 poł. XX w. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, przed 2007 r. przełożone pokrycie dachowe, a w latach 2007-2010 budynek ocieplony z odtworzeniem (z masy plastycznej) wystroju elewacji. Przed wejściem do budynku posadzone dwa kasztanowce.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i kamienny portal w elewacji frontowej. Odtworzony detal: profilowany gzyms nad przyziemiem i profilowany gzyms koronujący oraz obramienie boków szczytów elewacji bocznych. Odtworzone profilowane obramienia okienne i podokienniki. W trzech elewacjach, nad oknami I piętra odtworzone prostokątne płyciny z dekoracją w formie koła wpisanego w prostokąt oraz — gzymsy nadokienne na konsolach. Okna w szczytach posadowione na wspólnym gzymsie podokiennym.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna. Zachowane drewniane, oryginalne drzwi frontowe, ramowo-płycinowe, z nadświetlem, w stylu neoklasycyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według zachowanego wzoru.
- Należy zachować oba kasztanowce.

ul. gen. W. Andersa 142

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa, bliźniacza w stosunku do domu nr 144, w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa. Nie wykluczone, że ten cały dość jednolity formalnie i przestrzennie zespół budynków nr 140-146 wzniesiony w jednym czasie i zaprojektowany może przez tego samego architekta²². Budynek nr 142 murowany, wzniesiony w latach ok. 1915-1920 r., w stylu postsecesji z elementami neobaroku (wyróżnione osie okienne). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i kompozycji oraz wystroju elewacji. Elewacje pokryte częściowo tynkiem cyklinowanym. Przed 1986 r. urządzony w przyziemiu drugi sklep i dwa okna w przyziemiu przerobione na witryny sklepowe. Przed 2012 r. przełożone pokrycie dachowe. Wymienione stolarka okienna i drzwiowa.

²¹ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 141, fotografia na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/684096,foto.html> idEntity=525126.

²² Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 142, fotografia na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/3532471,foto.html> idEntity=509487 (zdjęcie w kontekście domu nr 140).

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym z dużą facjatą (z trójkątnym szczytem) w fasadzie.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej (z facjatą z trójkątnym szczytem w osi), układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) z podokiennikami oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: profilowany gzyms nad I piętrem, strefa belkowania koronującego, wspólne oprawy okien w osiach okiennych (listwowe obramienia okienne, płyciny międzyokienne z malowaną dekoracją tynkową, motywami wazonów lub donic z kwiatami lub owocami). Facjata dzielona szerokimi lizenami wspierającymi jej gzyms koronujący. Trójkątny szczyt facjaty ozdobiony pionowymi belkami dekorowanymi neoklasycystycznym astragalem, ujęty profilowaną ramą. Po obu stronach facjaty umieszczone lukarny.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z ok. 1910 r., lub też według podziałów zabytkowej stolarki domu nr 140.

ul. gen. W. Andersa 144

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa, bliźniacza w stosunku do domu nr 142, w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa. Nie wykluczone, że ten cały dość jednolity formalnie i przestrzennie zespół budynków nr 140-146 wzniesiony w jednym czasie i zaprojektowany może przez tego samego architekta²³. Budynek nr 144 murowany, wzniesiony w latach ok. 1915-1920 r., w stylu postsecesji z elementami neobaroku (wyróżnione osie okienne, artykulacja) i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i kompozycji oraz wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Przed 2012 r. przełożone pokrycie dachowe. Wymienione stolarka okienna oraz witryny sklepowe. Budynek nr 144 w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

²³Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 144, fotografia na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/3532471,foto.html idEntity=509487> (zdjęcie w kontekście domu nr 140).

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym z dużą facjatą (z trójkątnym szczytem) w fasadzie.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna, asymetryczna kompozycja elewacji frontowej (z facjatą z trójkątnym szczytem w osi), skrajnie przebita brama przejazdowa na podwórze, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i owalnego okulusa) z podokiennikami oraz wykonane w tynku detale architektoniczne: profilowany gzyms nad przyziemiem, pilastry wielkiego porządku wydzielające dwie centralne osie okienne, profilowany gzyms koronujący, wspólne oprawy okien w osiach okiennych (listwy ujmujące okna i płyciny międzyokienne (z motywami kratownic i meandra). Zachowany wystrój elewacji facjaty: krótkie pilastry, profilowany gzyms koronujący, rama szczytu, obramienie okulusa w szczycie i pod nim girlanda z liści laurowych. Po obu stronach facjaty umieszczone okna mieszkalnego poddasza, a między dwoma z nich — dekoracja fachwerkowa.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna. Zachowane, secesyjne, drewniane drzwi frontowe, z nadświetlem, częściowo przeszklone.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, secesyjne drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z ok. 1910 r., lub też według wzorów-podziałów zabytkowej stolarki domu nr 140. Proponowane wykonanie witryn wg wzoru utrwalonego na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

ul. gen. W. Andersa 146

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa, w zabudowie zwartej, skrajna, po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa. Nie wykluczone, że ten cały dość jednolity formalnie i przestrzennie zespół budynków nr 140-146 wzniesiony w jednym czasie i zaprojektowany może przez tego samego architekta²⁴. Budynek nr 146 murowany, wzniesiony w latach ok. 1915-1920 r., w stylu postsecesji z elementami neobaroku (wyróżnione osie okienne, artykulacja) i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i kompozycji oraz wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Przed 2012 r. przełożone pokrycie dachowe. Wymienione stolarka okienna oraz witryny sklepowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

²⁴Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 146, fotografia na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/3532471,foto.html?idEntity=509487> (zdjęcie w kontekście domu nr 140).

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie nieregularnego czworoboku ze ściętym narożem, z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem. Budynek nakryty dachem mansardowym z dużą facjatą (z pięciobocznym szczytem) w fasadzie oraz z mniejszą facjatą nad ściętym narożem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna, asymetryczna kompozycja elewacji frontowej (z facjatą z trójkątnym szczytem w osi) i kompozycja północnej elewacji bocznej. Zachowane w obu elewacjach: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) z podokiennikami oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: profilowany gzyms nad przyziemiem, pilastry wielkiego porządku wydzielające dwie centralne osie okienne w fasadzie, ścięte naroże oraz osie okienne w elewacji bocznej, profilowany gzyms koronujący. W przyziemiu ściętego naroża zachowany neobarokowy portal złożony z jońskich pilastrów oraz z naczółka o łuku falistym (z medalionem, rozetami w polu i z kluczem). Nad portalem balkon z kutą balustradą o prostym wzorze geometrycznym (brak girland z liści laurowych). Zachowany wystrój elewacji facjaty w elewacji frontowej: profilowane obramienie jej szczytu, obramienie okulusa w szczycie i pod nim girlanda z liści laurowych. Druga facjata nad ściętym narożem budynku, zamknięta naczółkiem odcinkowym.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej, drzwiowej oraz witryn sklepowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z ok. 1910 r. Można też wykorzystać formy zabytkowej stolarki domu nr 140, formy drzwi frontowych domu nr 144 i formy witryn wg wzorów utrwalonych na zdjęciach z 1986 r. z kart adresowych budynków nr 142 i 144, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

ul. gen. W. Andersa 150

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa, usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, dobudowana do domu nr 152. Budynek nr 150 mury, wzniesiony ok. 1900 r. Ma bryłę z charakterystycznym układem ryzalitów pozornych, ukształtowaną na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej, stosowaną najczęściej w stylu neoklasycyzmu. Natomiast wystrój elewacji utrzymany już w stylu neorenesansu północnego, z elementami neoklasycyzmu oraz neobaroku. Budynek remontowany w 2014r. z zachowaniem bryły i kompozycji oraz wystroju elewacji. Ocieplona elewacja tylna. Wykonana nowa, ceramiczna licówka cokołu. Pomalowana ceglana licówka. Przełożone pokrycie dachowe. Wymienione stolarka okienna oraz witryny sklepowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze zryzalitowaną częścią południową, której elewacja południowa ożywiona środkowym ryzalitem pozornym. Do elewacji tylnej dostawiony ryzalit klatki schodowej. Budynek czterokondygnacyjny z podstryszem, nakryty dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej i bocznej, południowej. Zachowane w obu elewacjach: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym), ceglana licówka elewacji oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: gzyms cokołowy, pasowe boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-III piętra i podstrysza, pasowe gzymsy łączące się na każdej kondygnacji z obramieniami okiennymi, przerywające lizeny wydzielające naroża elewacji, naroża ryzalitów pozornych i wydzielające pary okiennych osi. Pod okapem dachu szeroka, gładka listwa o funkcji gzymsu koronującego. Oba ryzality zamknięte bardzo spłaszczonymi trójkątnymi szczytami, których okapy spięte zastrzałami. W przyziemiu zachowane obramienia otworów, listwowe, ryte w tynku, na wyższych kondygnacjach pionowe osi okiennych podkreślone poprzez spiętrzenie rozbudowanych obramień okiennych złożonych z listwowych obramień otworów, prostokątnych płycin podokiennych, nadokiennych i z gzymsów nadokiennych, pojedynczych, niektórych na konsolach lub wspólnych dla par okien. W skrajnym ryzalicie fasady, na poziomie I piętra naczółki trójkątne. Zachowana dekoracja płycin nadokiennych w formie tabulatury i boni diamentowych lub podokiennych fartuchów z guttami. Nad oknami III piętra tynkowe, pseudokonstrukcyjne łuki odcinkowe. W elewacji bocznej, południowej, w dwóch skrajnych osiach okna ślepe. W ryzalicie środkowym otwór wejściowy do budynku zamknięty łukiem odcinkowym, ujęty wgłębną opaską.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, dwuskrzydłowe, ramowo-płycinowe z nadświetłem, secesyjne (jedno skrzydło z dekoracją ornamentalną).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i drzwi frontowe.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznego wzoru (o podziale krzyżowym) utrwalonego na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. gen. W. Andersa 152

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa z restauracją niejakiego Bohma (pocz. XX w.), a niewiele później z gospodą (*Gasthaus zum Tirolerhof*) z bawarskim piwem, pozostającą własnością Reinharda lub Reinholda Maywalda. Jeszcze w 1986 r. działała w budynku restauracja-piwiarnia pod nazwą *Popularna*. Po 1986 r. została zlikwidowana i jej wnętrze przekształcono w lokale handlowe. Kamienica usytuowana po zachodniej stronie

ul. gen. W. Andersa, dobudowana do domu nr 150. Budynek nr 152 murowany, wzniesiony w 1906 r. w stylu secesji, z elementami neobaroku i neoklasycyzmu w secesyjnej, fantazyjnej interpretacji. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. zasadniczo z zachowaniem bryły oraz kompozycji i wystroju elewacji. Przed 1986 r. rozebrana kopuła nad częścią domu ze ściętym narożem. Po 1986 r. elewacje, a szczególnie ceglana licówka malowane na różne, nie harmonizujące ze sobą kolory. Przebite nowe witryny. Na pocz. XXI w. położone pokrycie dachowe. Wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie rozwartej litery L ze ściętym narożem oraz z pionem klatki schodowej w rozwarciu pomiędzy skrzydłami. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim z ukośnymi połaciami nad elewacją korpusu i północnego skrzydła. Nad częścią budynku ze ściętym narożem pierwotnie baniasty hełm z latarnią.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne i z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne uszkodzenia tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja elewacji frontowej (ze skrajnym ryzalitem pozornym zwieńczonym szczytem) i bocznej elewacji północnej, spiętych lekko ryzalitowaną częścią budynku ze ściętym narożem (dawniej zaakcentowanym kopułą). Zachowane w obu elewacjach: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku pełnym oraz o łuku odcinkowym), ceglana licówka elewacji oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: pasowe boniowanie przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemem, boniowane pilastry wielkiego porządku wydzielające osie okienne w skrajnym ryzalicie pozornym we frontowej elewacji korpusu, w części budynku ze ściętym narożem i na skraju bocznej elewacji północnej. Zachowane głowice-woluty pilastrów nałożone na belkowanie koronujące z tryglifami. Piony osi okiennych podkreślone poprzez spiętrzenie obramień otworów i zróżnicowanych płycin nadokiennych oraz międzyokiennych tworzących jednolitą fantazyjną kompozycję, wariację na temat baroku. Połączone obramienia okienne I i II piętra linearne, złożone (w strukturze od dołu ku górze) z neoklasycystycznych podokienników z guttami, z fantazyjnych dolnych, uszakowych obramień przechodzących w boczne listwy obejmujące płyciny międzyokienne i dalej w górne uszakowe obramienia okien II piętra o łukach odcinkowych. W podobny, ale w bardziej swobodny sposób komponowane obramienia okien w części budynku ze ściętym narożem. Zachowany secesyjny szczyt skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej korpusu stylizowany, wolutowy, z wpisanym w pole szczytem trójkątnym wydzielonym profilowaną ramą, na którą nałożone ukośne pilastry. W polu trójkątnego szczytu okno w uszakowym obramieniu na tle ceglanej licówki. Boczne partie szczytu wolutowego ozdobione po obu stronach połówkami antropomorfizowanej tarczy słonecznej (wschód – zachód słońca). Na ukośnych pilastrach wsparty profilowany gzyms, na którym umieszczony falisty naczółek z datą 1906 i pierścieniem, w który wkręcane są dwie śruby. Po bokach naczółka ozdobne wazony. W połaci dachu rozmieszczone facjaty z dachami pulpityowymi. W połaci dachu nad elewacją boczną północną elementy konstrukcyjne facjat ozdobnie podcinane.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.

- Wymagany remont budynku i elewacji z wyczyszczeniem ceglanej licówki z farby i z pozostawieniem jej w naturalnym kolorze lub z pomalowaniem w odcieniu czerwieni (ustalenia z Delegaturą WUOZ w Wałbrzychu). Wymagane uzupełnienie ubytków wystroju elewacji, zaprojektowanie jednolitej dla obu elewacji kolorystyki, odtworzenie metalowych, okiennych balustrad dla skrzynek na kwiaty, wg zachowanego wzoru.
- Wskazana rekompozycja przyziemia budynku i witryn, w nawiązaniu do form otworów z 1986 r. (fotografia na karcie adresowej budynku, w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu).
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (o podziale krzyżowym, z dodatkowym podziałem krzyżowym w górnych skrzydłach okien) utrwalonego na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

ul. gen. W. Andersa 154

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, wielkomiejska kamienica czynszowa, wolnostojąca, usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowana, wzniesiona w 1910 r. w stylu postsecesji, z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. zasadniczo z zachowaniem bryły oraz kompozycji i wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, zbudowane nowe schody.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z płytkimi ryzalitami zwieńczonymi pięciobocznymi szczytami oraz z pionem klatki schodowej. Budynek dwukondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem mansardowym, dachami łamanymi nad ryzalitami i dachami pulpitowymi nad dużymi facjatami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, owalnych), ceglane cokół i gzyms cokołowy oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: narożne, boniowane lizeny wielkiego porządku, odcinki profilowanego gzymsu koronującego i obramienia pięciobocznych szczytów zakończone zgeometryzowanymi wolutami. W elewacji frontowej zachowane boniowane lizeny podkreślające jej naroża i naroża płytkiego, środkowego ryzalitu z pięciobocznym, wysmukłym szczytem. Boczne partie elewacji zwieńczone odcinkami gzymsu koronującego, szczyt ryzalitu ujęty profilowaną ramą ze zgeometryzowanymi wolutami. Podkreślone piony osi okiennych, w bocznych partiach elewacji poprzez kratownicowy układ listew ujmujących (na poziomie przyziemia i piętra) grupowane po 3 jednoskrzydłowe okna rozdzielone szerszymi słupkami z dekoracją geometryczną. Nad każdą z tych osi okiennych umieszczony medalion w oprawie z wieńca z liści laurowych przechodzącego w girlandy. Oś okienna w ryzalicie ujęta skrajnie listwami. Nad oknem I piętra płycina z kartuszem z datą 1910 oraz z girlandami z liści laurowych. W polu szczytu owalny okulus ozdobiony od góry girlandą roślinną (z maską). Pod okulem girlanda z liści laurowych.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wymagany remont budynku i elewacji z wymianą tynku cyklinowanego na gładki. Wymagane uzupełnienie ubytków wystroju elewacji oraz naprawa obramienia okna w szczycie ryzalitu (nad płyciną z datą), z odtworzeniem dekoracji słupka na wzór dekoracji na słupkach między oknami w bocznych partiach elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (o podziale krzyżowym, z dodatkowym podziałem kwatrowym w górnych skrzydłach okien), utrwalonego na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

ul. gen. W. Andersa 156

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, wielkomiejska kamienica czynszowa, usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, w ciągu zabudowy zwartej, jedna z najokazalszych kamienic w Białym Kamieniu, w północnej części wsi znajdującej się blisko Szczawna Zdroju. Murowana, wzniesiona w 1907 r., w stylu secesji, z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Pierwotnie narożnik budynku podkreślony pseudomansardowym dachem, na którym posadowiona masywna, czworoboczna latarnia z baniastym hełmem z iglicą. Wnioskując z ozdobienia elewacji budynku motywem cyrkla i trójkąta i inicjałami A.N., można przypuszczać, że dom był własnością architekta lub że w taki sposób uwiecznił się jego projektant. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. zasadniczo z zachowaniem bryły oraz kompozycji i wystroju elewacji. Przed 1986 r. rozebrana masywna, czworoboczna latarnia. Na pocz. XXI w. wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, przełożone pokrycie dachowe, zbudowane nowe schody przed otworem wejściowym w elewacji bocznej. Po 2014 r. wymienione witryny sklepowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie litery L, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem płaskim z ukośnymi połaciami nad elewacją frontową i boczną, południową. Dach ożywiony facjatami, dwiema identycznymi z naczółkami falistymi (przy narożniku budynku) i trzecią większą (w osi bocznej elewacji południowej) zwieńczoną wolutowym szczytem. Ponadto w połaci dachu nad elewacją frontową ozdobnie zaprojektowane lukarny z pulpitowymi daszkami, w tym jedna, komponowana, trójdzielna, ze środkową częścią wyższą.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne oraz z papy bez widocznych uszkodzeń. Uszkodzona konstrukcja balkonów. Widoczne ubytki elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja dwóch elewacji, frontowej i bocznej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, prostokątnych o zaokrąglonych narożach oraz fantazyjnych w kształcie grzyba), ceglana licówka części przyziemia oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: ozdobne żłobkowanie części elewacji przyziemia (ze zmianą układu żłobków przy otworach oraz

z ornamentálną oprawą witryn sklepowych), profilowany gzyms nad przyziemiem, żłobkowane, dekoracyjne, pionowe płyciny z motywami geometrycznymi, pełniące rolę podziałów pionowych, pasowy gzyms koronujący na poziomie nadproży okien II piętra, i profilowany gzyms koronujący. Zachowana artykulacja facjat: skrajne pilastry i profilowane obramienia falistych lub wolutowych naczółków szczytów facjat. Obramienia otworów częściowe, ujmujące nadproża i górne części węgarów, podcięte, w przyziemiu profilowane, na wyższych kondygnacjach wykonane w formie listew, czasem z dodatkową ozdobą w formie gutt. Okna z podokiennikami. Pod parami okien I piętra wspólne płyciny w profilowanych ramach łączących się bocznie z motywami ornamentálnymi. Pod oknami II piętra umieszczone wydłużone, żłobkowane listwy. Ponadto bezokienna część południowej, bocznej elewacji budynku ozdobiona dużą prostokątną płyciną z silnie zgeometryzowanym motywem meandra i ze zgeometryzowanymi motywami roślinnymi. Pozostały detal w formie medalionów i listew, kartuszy, czy tzw. zwisów również silnie zgeometryzowany. W środkowej osi elewacji frontowej i bocznej umieszczone balkony z wklęsłymi podstawami (narzut na siatce). Balustrady balkonów kute ażurowe o wzorze geometrycznym.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa. W południowej części fasady znajdowała się witryna sklepowa²⁵ identyczna jak witryna z elewacji domu nr 158.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wymagany remont budynku i elewacji ze wzmocnieniem konstrukcji balkonów i z uzupełnieniem ubytków wystroju elewacji. Wymagane oczyszczenie z farby ceglanej licówki przyziemia i zaprojektowanie nowej kolorystyki elewacji, w najkorzystniejszym wariantcie na podstawie badań stratygraficznych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (o podziale krzyżowym), utrwalonego na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w., w stylu secesji.

ul. gen. W. Andersa 158

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, wielkomiejska kamienica czynszowa, usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, w ciągu zabudowy zwartej, jedna z najokazalszych kamienic w Białym Kamieniu, w północnej części wsi znajdującej się blisko Szczawna Zdroju. Murowana, wzniesiona ok. 1907 r., w stylu secesji, z elementami historyzmu. Zapewne zaprojektowana przez architekta, który projektował dom nr 156. Widoczne podobieństwo formalne (podobne kształtowanie podstawy wykusza jak podstaw balkonów w domu nr 156, żłobkowane pionowe płyciny na elewacji, zdobione medalionami, lambrekinowy motyw na płycinach podokiennych, charakterystyczne kompozycje z secesyjnych motywów, silna geometryzacja form, identyczna witryna sklepową). Budynek remontowany w 2 poł. XX w., z zachowaniem bryły oraz kompozycji i wystroju elewacji. Na pocz. XXI w. wymieniona stolarka drzwiowa i okienna, z tym że w niektóre, przemurowane otwory o łukach kosзовych wmontowane okna

²⁵ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 156, zdjęcie na stronie dolny-slask.org.pl/696244.foto.html idEntity=528584.

prostokątne. Przełożone pokrycie dachowe, wymienione witryny sklepowe jednego ze sklepów.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z podwyższonym, trójbocznym wykuszem w elewacji frontowej i z szerokim ryzalitem w elewacji tylnej, trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem płaskim z ukośną połącią nad elewacją frontową. Dach ożywiony dwiema facjatami. Podwyższony wykusz z wypukłą podstawą nakryty wielopołaciowym, ostrosłupowym dachem wieżowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne oraz z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku koszowym i prostokątnych), oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: profilowany gzyms nad przyziemiem, żłobkowane, dekoracyjne, pionowe płyciny z motywami geometrycznymi, pełniące rolę podziałów pionowych (na bocznych partiach elewacji), narożne lizeny, boniowane lub zdobione secesyjnym ornamentem (na elewacji wykusza), odcinki profilowanego gzymsu koronującego przechodzące w pasowy gzyms nad I piętrem wykusza, profilowany gzyms wieńczący wykusz. Facjaty ujęte skrajnie filarami ze sterczynami o nieco orientalnych formach, flankującymi odcinkowe naczółki. Obrazowania otworów częściowe, z kluczami, ujmujące łuki okien, poniżej na wysokości węgarów — w formie plakiet z podwieszonymi listwami. Okna z podokiennikami. Pod oknami I piętra płyciny w profilowanych ramach łączących się bocznie z motywami ornamentalnymi. Pod oknami II piętra umieszczone prostokątne płyciny z motywem skrajnych medalionów połączonych listwami. Detal w formie medalionów i listew, silnie zgeometryzowany, ale także na elewacji, nad pionowymi płycinami umieszczone plakietki z klasycznym ornamentem roślinnym.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa. Zachowane pozostałości drewnianej, secesyjnej witryny sklepowej podobnej do witryny sklepu w sąsiednim budynku nr 156, złożonej z dekorowanej oprawy otworu wejściowego i z dwóch okien wystawowych.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i pozostałości secesyjnej witryny sklepowej.
- Wymagany remont budynku i jego elewacji, z uzupełnieniem ubytków wystroju (m.in. na podstawie zdjęcia z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. Wymagane zaprojektowanie nowej kolorystyki elewacji, w najkorzystniejszym wariantcie na podstawie badań stratygraficznych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów utrwalonych na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

ul. gen. W. Andersa 159

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa usytuowana po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowana, wzniesiona zapewne w latach ok. 1925-1930 r., w stylu łączącym cechy modernizmu (blokowość bryły), historyzmu (geometria dachu), ekspresjonizmu lat 20. XX w. (klinowe formy dekoracyjne na elewacji I piętra) i — charakterystycznego dla lat 20. XX w. doceniania formalnej wartości i walorów komponowanej, ceglanej elewacyjnej licówki. Budynek remontowany w 2 poł. XX w., z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Wymieniona stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie litery L, z czworoboczną, murowaną, jednokondygnacyjną werandą w elewacji frontowej, z balkonem na dachu ograniczonym pełną balustradą. Korpus budynku nakryty dachem czterospadowym przechodzącym w dach trójkąciowy z wysuniętymi okapami i z lekko wklęsłymi połaciami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku i cegle detal architektoniczny: ceglana, ozdobna licówka cokołu i werandy (w elewacji frontowej). Ta ostatnia zrobiona z różnie wypalanej, barwnej cegły, z zastosowaniem różnych wątków, w tym ozdobnego szlaku z trójkątów. Balustrada ta zaopatrzona jeszcze w kutą, górną część o wzorze geometrycznym (nakładające się półokręgi). Zachowany ceglano-tynkowy wystrój ganku dobudowanego do bocznej południowej elewacji willi, murowanego, poprzedzonego jednobiegowymi, betonowymi schodami, częściowo licowanego cegłą klinkierową, nakrytego dachem pulpitowym z wysuniętym okapem. Front ganku przewiązany pasami z cegły, zwieńczony szerokim pasem ceglanej licówki. We wschodniej ścianie ganku okno w obrysie rombu, we wnętrzu ganku ławka mocowana do klinowych, ceglanych wsporników. Pomiedzy narożnymi oknami w przyziemiu (przy obu narożnikach willi), pasowe boniowanie. Ponadto pod i nad tymi oknami wspólne, ceglane, pasowe gzymsy. Na poziomie I piętra tynkowe, ozdobne kliny wydzielające okna. Budynek zwieńczony profilowanym gzymsem koronującym. Obok ganku prostokątne okno z komponowaną stolarką. Okna z podokiennikami, we wgłębnych wąskich obramieniach. W połaci dachu trójkątne lukarny z komponowaną stolarką.
- Stan zachowania stolarki okiennej: w większości zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna, umieszczona w licu elewacji. Oryginalna też stolarka werandy, z nietypowymi parapetami, prostopadłościennymi z profilowanymi licami.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowane ogrodzenie posesji od strony ulicy, złożone z ceglanych lub licowanych cegłą słupków i z drewnianych segmentów. Tak też zbudowana brama i furta.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów zachowanych lub historycznych z lat 20. XX w.

ul. gen. W. Andersa 160

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa, usytuowana w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa. Jedna z najokazalszych kamienic w Białym Kamieniu, w północnej części wsi znajdującej się blisko Szczawna Zdroju. Murowana, wzniesiona na pocz. XX w. w stylu historyzmu, z elementami neobaroku, neorenesansu i secesji. Dach zdobiony był pierwotnie kutym grzebieniem. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. oraz na pocz. XXI w., przed 2011 r., z zachowaniem bryły i kompozycji oraz wystroju elewacji. Przełożone pokrycie dachowe. Wymienione stolarka okienna (częściowo) oraz witryny sklepowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie nieregularnego czworoboku, ze ściętym narożem, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem pulpitowym z ukośnymi połaciami dachowymi nad trzema elewacjami. Połacie dachu ożywione skrajnie szczytem ryzalitu pozornego fasady, szczytem nad ściętym narożem budynku oraz — facjatami z dachami naczółkowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane zbliżone: ogólna kompozycja elewacji frontowej (ze skrajnym ryzalitem pozornym zwieńczonym szczytem) i ogólna kompozycja elewacji bocznej, północnej. Nad ściętym narożem zachowany szczyt flankowany bocznymi spływami, kryjący baniasty, bezprześwitowy hełm o funkcjach dekoracyjnych. W obu elewacjach zachowane: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym), ceglana licówka elewacji z białej cegły klinkierowej oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: przewiązane gzymsami, boniowane lizeny podkreślające naroża ryzalitu pozornego w fasadzie, podkreślające skraje ściętego naroża budynku, wydzielające dwie sąsiednie osie i akcentujące narożnik północnej elewacji bocznej. Zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem, pasowe gzymsy pod oknami I piętra i na poziomie naczółków okien tej kondygnacji, belkowanie koronujące z modylionami. Zachowane artykulacja szczytu nad ściętym narożem (pilastry, profilowane obramienie naczółka ozdobionego obeliskiem i kulami, krótkie pilastry na skrajach spływów) oraz artykulacja szczytu skrajnego ryzalitu fasady (pilastry, belkowanie, naczółek z półkolistym zwieńczeniem, obeliski zdobiące skraje szczytu i naczółek). Otwory w przyziemiu, w tym witryny sklepowe w elewacji frontowej ujęte obramieniami uszakowymi z kluczami i z secesyjnym zgeometryzowanym meandrem w uszakach. Okna z podokiennikami. Zachowane bardzo ozdobne obramienia okien I piętra złożone z listwowych obramień uszakowych, płycin podokiennych, z dekoracji nadokiennej w formie wyprowadzonej z obramienia plakiety z obramionym kartuszem (ze zgeometryzowanymi wolutami) flankowanym przez girlandy z kaptułowatymi, z falistego profilowanego gzymsu nadokiennego i ze znajdujących się nad nim zwróconych ku sobie wolut. Zachowane obramienia okien II piętra, uszakowe, listwowe z łukowo zarysowaną górną częścią i z kluczem. W ryzalicie w fasadzie okna zdwojone, we wspólnych obramieniach. Okno w szczycie nad ściętym narożnikiem w listwowym obramieniu z przewiązkami i kluczami. Detal architektoniczny secesyjny, silnie zgeometryzowany lub stylizowany roślinny. W elewacji tylnej belkowanie koronujące, szczyt w pionie klatki schodowej oraz listwowe obramienia okienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna zdobiona secesyjnymi motywami. Zachowane drzwi

zewnętrzne (w elewacji bocznej), drewniane, dwuskrzydłowe, ramowo-płycinowe z nadświetlem, secesyjne. Zachowane także drzwi w otworze wejściowym w elewacji tylnej, jednoskrzydłowe, ramowo-płycinowe, drewniane, częściowo przeszklone, zdobione tabulaturą.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 161

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa, obecnie komisariat policji nr 5, usytuowana po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowana, wzniesiona zapewne w latach ok. 1925-1930 r., w stylu historyzmu lat 20. XX w. z elementami art deco – kamienny portal, kute zwieńczenie balustrady balkonu podobne do zwieńczenia balustrady balkonu sąsiedniej willi, nr 159. Budynek remontowany w 2 poł. XX w., z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji, pokryty tynkiem cyklinowanym. Wymieniona częściowo stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z czworoboczną, murowaną, jednokondygnacyjną werandą w elewacji frontowej, z balkonem na dachu ograniczonym pełną balustradą ze skrajnymi słupkami. Korpus budynku nakryty dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wykonany w tynku, kamieniu i metalu detal architektoniczny elewacji frontowej: boniowanie cokołu (rustyka), gzyms koronujący elewację werandy, pełna balustrada balkonu ze skrajnymi słupkami, jej metalowe zwieńczenie w formie przenikających się półkoli, kamienny listwowy portal z profilowanym gzymsem i uskokowym zwieńczeniem z gzymsami, wgłębne, wąskie obramienia okienne. Nad elewacją wysunięty okap dachu. Elewacja facjaty w dachu odeskowana horyzontalnie.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna, umieszczona w licu elewacji. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, jednoskrzydłowe, w stylu neoklasycyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka okienna i drzwiowa.
- Wymagany remont elewacji frontowej z wymianą tynku cyklinowanego na tynk gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. gen. W. Andersa 162

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wielkomiejska kamienica czynszowa, usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowana, wzniesiona w 1899 r. Ma bryłę z charakterystycznym układem ryzalitów pozornych, ukształtowaną na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej, stosowaną najczęściej w stylu neoklasycyzmu. Natomiast wystrój elewacji utrzymany już w stylu neorenesansu północnego, z elementami neobaroku. Budynek remontowany na pocz. XXI w., przed 2006 r. z zachowaniem bryły i ogólnej kompozycji oraz z uproszczeniem wystroju elewacji. Podstrysze przebudowane na mieszkalne poddasze. Przełożone pokrycie dachowe. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitami pozornymi, skrajnymi w fasadzie i środkowymi w elewacjach bocznych, pięciokondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej i bocznych, tych ostatnich bez detalu architektonicznego. Zachowane we wszystkich elewacjach: układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). W elewacji frontowej zachowane: ceglana licówka cokołu i górnych partii elewacji oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: gzyms cokołowy, boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I-IV piętra, pasowe gzymsy na poziomie naczółków lub płycin nadokiennych okien tych kondygnacji, szeroki, gładki pas tynku pod okapem dachu pełniący funkcję zwieńczenia elewacji. Zachowane łączące się z podziałami poziomymi narożne, częściowo boniowane, częściowo zdobione tabulaturą, częściowo gładkie lizeny wydzielające skrajne ryzality pozorne, zwieńczone trójkątnymi, mocno spłaszczonymi szczytami. Zachowane obramienia okienne, bezpośrednio przy otworach gładkie, listwowe, w przyziemiu na wspólnych gzymsach podokiennych. W partii I piętra dodatkowo z gładkimi, prostokątnymi płycinami pod- i nadokiennymi i z trójkątnymi naczółkami (w osi elewacji i w ryzalitach) oraz z gzymsami nadokiennymi. Okna II piętra z płycinami nad- i podokiennymi oraz ze wspólnymi gzymsami nadokiennymi, okna III piętra tylko z płycinami, a okna IV piętra (poddasza) wprowadzone w pas wieńczący elewację. Piony osi okiennych wyraźnie zaznaczone.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna. Zachowana drewniana witryna sklepowa z oprawą otworu wejściowego zdobionego secesyjnym ornamentem.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznego wzoru (o podziale krzyżowym) utrwalonego na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. gen. W. Andersa 162a

Budynek proponowany do wpisania do rejestru zabytków.

Budynek szkolny, *Sammelschule*, *Eichendorfschule*, szkoła zbiorcza lub ewentualnie gimnazjum. Budynek usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony w latach 1930-1931 wg projektu wałbrzyskiego i wrocławskiego architekta Ernsta Petrusky'ego²⁶. Projekt częściowo tylko zrealizowany, ponieważ szkoła miała być znacznie większa. Zbudowana tylko jej część wschodnia. Szkoła wzniesiona w stylu modernizmu, jako dwuczłonowy budynek złożony z frontowej części wertykalnej i z prostopadłej, niższej części horyzontalnej, jak często komponowane wówczas bryły modernistycznych budynków. Skrzydło rozplanowane na odcinku łuku, co rozwiązaniem stosowanym w latach 20. XX w., zarówno w architekturze, jak i w urbanistyce. We wschodni skraj skrzydła wbudowana nowość technologiczna, przeszklony wykusz o konstrukcji metalowej. Elewacje zorganizowane komponowanym układem otworów i z wielką dbałością opracowane elewacje. Oblicowane cegłą różnie wypalaną, mającą różną fakturę, kolor, odcień. Cegła układana w różnych kierunkach, np. odmiennie nad nadprożami okien i celowo nie zachowywane gładkie lico elewacji, przed które wysuwane fragmenty licówki lub pojedyncze cegły. Wnętrze urządzone nowocześnie. Jednocześnie w architekturze budynku widoczne nawiązania do historyzmu. Wertykalna część budynku nakryta dwuspadowym dachem oraz zastosowana neoklasycystyczna stolarka okienna. Budynek szkolny po 1945 r. służył jako jeden z obiektów Szkoły Podstawowej nr 2 i wtedy był niewątpliwie remontowany, obecnie i od wielu lat nie jest użytkowany.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zły, budynek nie użytkowany.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła dwuczłonowego budynku złożona z budynku frontowego planie prostokąta, czterokondygnacyjowego, nakrytego dachem dwuspadowym oraz z dobudowanego do niego narożnie wydłużonego skrzydła na planie wykreślonym łukiem, trzykondygnacyjowego, nakrytego dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu, ceramiczne i z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Elewacje bez artykulacji, organizowane komponowanym układem otworów. Oblicowane różnie wypalaną cegłą mającą różną fakturę, kolor i odcień, układaną w różnych kierunkach i celowo bez zachowywania gładkiego lica elewacji (wysunięte przed lico fragmenty oblicowania lub pojedyncze cegły). Nad nadprożami okien cegły w układzie pionowym. **Część frontowa.** W elewacji frontowej okna usytuowane blisko siebie, kwadratowe w obrysie, okna III piętra pod okapem dachu. Elewacja południowa, szczytowa bezokienna, zwieńczona trójkątnym szczytem. Elewacja północna, szczytowa z oknami w trzech kondygnacjach i z podobnym szczytem jak elewacja południowa. Elewacja tylna z oknami na poziomie III piętra, częściowo zasłonięta przez skrzydło i dwukondygnacyjową przybudówkę z dachem płaskim. **Skrzydło południowe.** bez artykulacji, organizowane komponowanym układem otworów, licowane podobnie jak część frontowa budynku. We wschodni narożnik skrzydła wbudowany dwukondygnacyjny, przeszklony wykusz o konstrukcji metalowej.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Zachowana w dużym stopniu zabytkowa, drewniana stolarka okienna.
- Stan zachowania ogrodzenia: Pierwotnie działka szkolna wydzielona ceglany, pełnym ogrodzeniem o podobnym wyglądzie jak elewacje szkoły. Po 1945 r. północny odcinek

²⁶ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 162a, na stronie dolny-slask.org.pl, projekty i widoki budynku w okresie międzywojennym.

ogrodzenia rozebrany i wymieniony na obecne ogrodzenie metalowe, ażurowe. Zachowany południowy odcinek ogrodzenia, ale wtórnie otynkowany.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka okienna i odcinek ogrodzenia.
- Wymagane zagospodarowanie budynku i remont.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (o podziale krzyżowym). W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. Lat 30. XX w.
- Proponowany wpis do rejestru zabytków budynku szkoły, wraz z działką i odcinkiem ogrodzenia od strony ul. gen. W. Andersa.

ul. gen. W. Andersa 164, zespół willowy (willa, budynek mieszkalno-gospodarczy, ogrodzenie, ogród)

ul. gen. W. Andersa 164 – willa

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa usytuowana po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, własność m.in. rodzin Scharfów, Reimannów, po 1945 r. Internat Zasadniczych Szkół Górniczych KWK *Thorez* (ok. 1986 r.), a obecnie Dom Słuchacza Nauczycielskiego Kolegium Języków Obcych w Wałbrzychu, nieużytkowany, w trakcie przerwanoego remontu. Budynek murowany, wzniesiony w 3 ćw. XIX w. w stylu neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Jego bryła (korpus ze środkowymi ryzalitami z trójkątnymi szczytami, nakryty dachem dwuspadowym) wykazuje związki ze śląskim neoklasycyzmem 1 poł. XIX w., ale już urozmaicenie tylnej części budynku przybudówkami z tarasami jest reprezentatywne dla stylu willowego szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w. Ze szkołą berlińską wiąże ten budynek także eksedra przed ryzalitem w elewacji frontowej, rysunek pasowego boniowania, bogactwo dekoracji, dobór motywów zdobniczych, artykulacja, formy bogatych, ozdobnych obramień okiennych i koliste okna podstrysza. Pierwotny wygląd willi utrwalony na zdjęciu z pocz. XX w.²⁷. Po 1945 willa remontowana i przeznaczona do nowych celów, przed 1986 r. pokryta tynkiem cyklinowanym, za wyjątkiem detalu architektonicznego. W 2008 r. częściowo zniszczona w pożarze. Zabezpieczona. Odbudowywana, częściowo skutny tynk z elewacji, naprawiana elewacja tylna, zaczęte jej ocieplanie, dach pokryty blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Obecnie budynek nie użytkowany.

Przed willą i przed znajdującym się przy niej budynkiem gospodarczym urządzony był regularny ogród ozdobny z metalową altaną. Natomiast na jej tyłach znajdował się niewielki dziedziniec. Natomiast z tarasów na dachach przybudówek przy elewacji tylnej rozpościerał się widok ku górą. Posesja z willą była wygrodzona dwoma, odmiennymi formalnie ogrodzeniami.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zły, budynek nie użytkowany, zabezpieczony.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze środkowym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej i z płytkim ryzalitem środkowym.

²⁷Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 164, willa, zdjęcie na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/897707.foto.html> idEntity=525430.

- wym (klatką schodową) w elewacji tylnej, dwukondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachami dwuspadowymi. Do tylnej elewacji willi dostawione przybudówki, parterowa i dwukondygnacyjowa z dachami płaskimi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń. Częściowo zbity tynk z elewacji willi, z elewacji tylnej niemal w całości. Skute niektóre gzymsy, ponadto widoczne w górnych partiach elewacji willi samoistne ubytki tynku i elementów wystroju elewacji. Brak kutych balustrad eksedry i balkonu w elewacji frontowej.
 - Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, o łukach pełnych i koszowych). W różnym stopniu na elewacjach zachowany detal architektoniczny. **W elewacji frontowej** ze środkowym ryzalitem pozornym (poprzedzonym eksedrą ze schodami) zwieńczonym trójkątnym szczytem zachowane: cokół z gzymsem cokołowym, profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra, wydzielony listwami fryz z oknami podstrysza zdobiony wicią akantu i profilowany gzyms koronujący z denticuli. Elewacja ryzalitu pozornego dzielona w przyziemiu pilastrami ujmującymi trzy osie. Powyżej nad pilastrami konsole wspierające płytę balkonu. Na poziomie I piętra wspólne obramienie trzech otworów o łuku pełnym, złożone z pilastrów i belkowania z fryzem zdobionym wicią akantu. W przyłączach otworów wieńce ze wstęgami. Szczyt ryzalitu ujęty profilowanym obramieniem z denticuli. W polu szczytu okulus flankowany wicią akantu. Zachowane obramienia okienne, profilowane w przyziemiu, na poziomie I piętra zaopatrzone w płyciny podokienne (z dekoracją w formie masek, girland i liści akantu), w płyciny nadokienne z dekoracją roślinną i trójkątne naczółki na konsolach. **W elewacji bocznej południowej** częściowo zachowane gzymsowania i zachowana profilowana rama ujmująca dwa boki szczytu. W osi elewacji ślepe okna z tynkowymi żaluzjami. Obramienia okienne podobne do tych w elewacji frontowej. W dolnej części szczytu umieszczone skrajnie pary okien w profilowanych obramieniach, ze wspólnymi gzymsami podokiennymi. Częściowo zachowany skromniejszy wystrój **tylnej elewacji willi**, teraz częściowo skutny, złożony z cokołu, gzymsowań i obramienia trójkątnego szczytu ryzalitu klatki schodowej. Portal i okna przyziemia w profilowanych obramieniach, otwory piętra z płycinami nadokiennymi i trójkątnymi naczółkami na konsolach. Zachowane **przybudówki** przy tylnej elewacji willi. Jedna jednokondygnacyjowa, z elewacjami z cokołem, gzymsem cokołowym, gzymsem pod oknami o łuku pełnym. W pasie pomiędzy tymi gzymsami rozmieszczone płyciny z boniami diamentowymi. Osie rozdzielone pilastrami z kanelowanymi trzonami wspierającym belkowanie. Okna w listwowych obramieniach z kluczami i przewiązkami. Na dachu przybudówki zapewne dawniej taras. Zachowane relikty jego balustrady — słupki, w tym jeden z ozdobnym wazonem. Pomiedzy tę przybudówkę a pion klatki schodowej wstawiona zbliżona formalnie przybudówka druga, dwukondygnacyjowa, z niżej posadowionymi otworami przyziemia oraz z trójskrzydłowym oknem. Okna przyziemia w formie opartych na filarach arkad, których archiwolty ujęte obramieniami z kluczami. Okno powyżej w obramieniu z kluczem i przewiązkami. Naroża przybudówki podkreślone pilastrami jak na elewacjach przybudówki jednokondygnacyjowej. Powyżej, nad nimi pionowe listwy z tabulaturą.
 - Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.
 - Stan zachowania ogrodu: Przed willą i przed znajdującym się przy niej budynkiem gospodarczym urządzony był regularny ogród ozdobny. Znany jest z ikonografii, obecnie nie istnieje.

- Stan zachowania ogrodzenia. Posesja z willą była wygradzona pierwotnie, w końcu XIX w. dwoma, odmiennymi formalnie ogrodzeniami. Od strony ulicy było to kute, ażurowe ogrodzenie na wysokiej podmurówce licowanej kamieniem. Od południa natomiast posesja wygradzona była inaczej, ogrodzeniem-pergolą, dla otwarcia widoku na okolicę. To murowane ogrodzenie składało się z czworobocznych słupów oraz z niskich, murowanych segmentów, może ażurowych. Górne partie słupów połączone były chyba drewnianymi belkami. Na pocz. XX w. ten odcinek ogrodzenia został wymieniony na obecny, secesyjny złożony z odcinków południowego i zachodniego. Wzniesiono go z cegły klinkierowej jako złożone z niskich, uskokowo zestawionych odcinków ogrodzenia z kapnikami, ze skrajnie nadbudowywanymi słupami. Pomiędzy słupy wbudowano ażurowe, kute, metalowe segmenty ogrodzenia z centralnie usytuowanymi elementami zdobniczymi dekorowanymi motywem ulistnionej gałązki. Przed 1986 r. ogrodzenie frontowe, zostało zamienione na obecne, standardowe, metalowe złożone z segmentów wypełnionych siatką. Natomiast ogrodzenie posesji od południa pozostawiono, naprawiana w 2 poł. XX w. (betonowe kapniki) i malowano. Jest zachowane na całej swojej długości, ale w odcinku zachodnim brak kutej segmentów.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wymagane zagospodarowanie budynku i jego remont z uzupełnieniem brakujących elementów wystroju elewacji według ikonografii, z zaprojektowaniem kolorystyki elewacji w oparciu o wyniki badań stratygraficznych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów utrwalonych na zdjęciu archiwalnym z pocz. XX w.
- Korzystna byłaby rekompozycja ogrodu znanego z ikonografii.

ul. gen. W. Andersa 164 – budynek mieszkalno-gospodarczy

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek gospodarczy dobudowany na pocz. XX w. do narożnika willi. Pierwotnie wykorzystany także jako kurtyna części frontowego ogrodu, bo jego szczytowa elewacja wschodnia opracowana bardzo ozdobnie. Szczyt ozdobiony dekoracją faszynkową lub zbudowany w dekoracyjnie ujętej konstrukcji szkieletowej, okapy dachu nad szczytem spięte dekoracyjnymi wiązarami. Do wschodniej elewacji budynku dobudowana dwukondygnacyjna loggia o konstrukcji szkieletowej cechująca się wielką ozdobnością form²⁸. Elewacja budynku od strony dziedzińca z piętnem częściowo szkieletowym, częściowo murowanym, nadwieszonym na konsolach, jak w architekturze zamków. To bardzo bliskie formom niektórych budynków gospodarczych wznoszonych na pocz. XX w. w Książu. Budynek przebudowany zapewne już w okresie międzywojennym, jak to często wówczas praktykowano. Przebudowane loggie w duchu budownictwa rodzimego i letniskowego. Szczyt zachodni odeskowany. Po 1945 r. budynek remontowany, otynkowany tynkiem cyklinowanym. Ze względu na niedostępność obiektu w trakcie prac terenowych w Wałbrzychu-Białym Kamieniu brak innych informacji o jego stanie technicznym i o obecnym wyglądzie jego części wschodniej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zły, budynek nie użytkowany, zabezpieczony.

²⁸ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 164, budynek gospodarczy przy willi, zdjęcie na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/897707.foto.html> idEntity=525430.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym z naczółkiem nad szczytem zachodnim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: podobna kompozycja elewacji dziedzińcowej, południowej i tylnej, północnej oraz kompozycja elewacji bocznej, zachodniej i układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). W obu elewacjach, dziedzińcowej i tylnej zachowane: cokół, gzyms cokołowy i komponowane ujęcie piętra (szkieletowa konstrukcja jego części, z oknami oraz z wypełnieniem z cegły oraz markowane w tynku nadwieszenie na konsolach jego partii murowanej). Elewacje osłonięte wysuniętymi okapami dachu. Niektóre otwory obramione, ujęte obramieniami listwowym z kluczami i przewiązkami. Nad jednym z okien piętra w elewacji dziedzińcowej wcięty prostopadłe w dach trójkątny daszek ze śparogami. Elewacja boczna, zachodnia, szczytowa (z trapezowym szczytem), odeskowana na poziomie piętra i szczytu. Przed elewacją wschodnią budynku wzniesiona dwukondygnacyjowa weranda o konstrukcji szkieletowej, w przyziemiu z wypełnieniem z cegły oraz z trójskrzydłowymi oknami. Piętro werandy w całości o konstrukcji szkieletowej, z przeszkleniem, w dolnej części z ozdobną balustradą z wyciętym, ażurowym ornamentem. Elementy konstrukcji szkieletowej kształtowane ozdobnie. Opis werandy na podstawie zdjęcia z karty adresowej budynku przechowywanej w Delegaturze WUOZ w Wałbrzychu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wymagane zagospodarowanie budynku i jego remont z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i uzupełnienie brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. gen. W. Andersa 166

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa lub dom z przyziemiem może o funkcjach użyteczności publicznej²⁹, a następnie budynek mieszkalno-usługowy. Budynek wolnostojący, usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony w 4 ćw. XIX w. Ma czworoboczną bryłę z narożnym, podwyższonym ryzalitem, ukształtowaną na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Ma wystrój elewacji w stylu historyzmu, neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Budynek przebudowany w 2 poł. XX w., przed 1986 r., kiedy to jego przyziemie przekształcone na lokale sklepowe i pozbawione wystroju elewacji. Wówczas też zlikwidowany balkon w ryzalicie, na poziomie I piętra. Usunięta też dekoracja ornamentalna elewacji pomiędzy gzymsami nad przyziemiem i pod oknami I piętra. Budynek remontowany na pocz. XXI w., przed 2008 r. z zachowaniem bryły, ogólnej kompozycji i zastanego wystroju elewacji. Dokonana rekompozycja wystroju elewacji przyziemia z uwzględnieniem nowego układu

²⁹ Na pocztówce z pocz. XX w. widać drugie wejście do budynku w ryzalicie elewacji frontowej, poprzedzone szerokimi schodami. Por. Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 166, zdjęcia na stronie dolny-slask.org.pl. <https://dolny-slask.org.pl/707832.foto.html idEntity=528587>.

otworów ujętych nowymi, profilowanymi obramieniami. Zamurowane pozostałe okna w bocznej, południowej elewacji ryzalitu. Przełożone pokrycie dachowe. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Wykonana nowa, kuta, ażurowa balustrada schodów przed wejściem do budynku w bocznej elewacji północnej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta dwu- i półkondygnacyjnego, z narożnym, podwyższonym, trzykondygnacyjnym ryzalitem, nakrytego dachami pulpitowymi z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej i bocznych, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). W głównej części fasady zachowane: cokół licowany kamieniem, przywrócone boniowanie przyziemia i profilowany gzyms. Zachowane profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra, boniowanie elewacji na poziomie I piętra, narożne pilastry kompozytowe z kanelowanymi trzonami w tej kondygnacji, profilowany gzyms pod oknami górnego, gładko tynkowanego półpiętra, belkowanie koronujące z modylionami wspierającymi mocno wysunięty okap dachu. Zachowane obramienia okien I piętra, profilowane z prostokątnymi płycinami nadokiennymi oraz ze zdobionymi motywem muszlowym trójkątnymi naczółkami na konsolach oraz— profilowane obramienia okien górnego półpiętra. Zachowane wystrój obu elewacji narożnego ryzalitu w fasadzie, narożne przemienne, boniowanie (w przyziemiu) oraz wystrój wyższych kondygnacji z podziałami jak głównej części elewacji frontowej (pasowe boniowanie, gzymśowania, belkowanie koronujące, formy narożnych pilastrów). Odmienne w przypadku wystroju elewacji ryzalitu: narożne pilastry wielkiego porządku, inne obramienia okienne. Na poziomie I piętra wspólna dodatkowa oprawa okien w formie jońskich, kanelowanych pilastrów wspierających belkowanie i trójkątny naczółek z dekoracją ornamentálną. Dekoracja ta w formie medalionu z popiersiem, flankowanego wicią akanthu. Widoczne zakłócenie tej struktury architektonicznej po rozebraniu balkonu. Zachowane obramienia okien II piętra ryzalitu profilowane, uszakowe, zdobione akroterionem i wolutami. Elewacja boczna południowa korpusu budynku z wystrojem jak główna część fasady. Podobny wystrój na bocznej, północnej elewacji korpusu budynku, z tym że skromniejsze obramienia okienne oraz okna w skrajnych osiach ślepe. W środkowej osi tej elewacji prostokątny otwór wejściowy w profilowanym obramieniu zwieńczonym motywem muszlowym flankowanym wolutami. Przed wejściem do budynku kamienne jednobiegowe schody ograniczone nową, kutą, ażurową balustradą.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna drewniana stolarka okienna. Zachowane drewniane drzwi frontowe, ramowo-płycinowe, z nadświetlem, neorenesansowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazane dopełnienie architektonicznej struktury obramienia okien I piętra narożnego ryzalitu, np. wprowadzenie cokołów pilastrów.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznego wzoru (o podziale krzyżowym) utrwalonego na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypad-

ku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru z pocz. XX w.

ul. gen. W. Andersa 168

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, wolnostojący, usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony ok. 1900 r. w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Wraz z budową domu lub nieco później wzniesiona przy nim dwukondygnacyjowa przybudówka ze sklepem, nakryta dachem pulpitowym. Jej elewacje dzielone gzymsami na poziomie gzymsów domu nr 168. Budynek ten i jego przybudówka remontowane w 2 poł. XX w. z częściową utratą cech stylowych. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym, cokół oblicowany płytkami ceramicznymi, przekształcone niektóre obramienia okienne, przełożone pokrycie dachowe. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze środkowym ryzalitem pozornym w fasadzie (z mocno spłaszczonym, trójkątnym szczytem), trzykondygnacyjowego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej i bocznych, tych ostatnich bez detalu architektonicznego. Zachowane we wszystkich elewacjach: układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). W elewacji frontowej zachowane: wykonany w tynku detal architektoniczny: gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-II piętra i pod oknami podstrysza oraz szeroki, gładki pas tynku pod okapem dachu pełniący funkcję zwieńczenia elewacji. Zachowane profilowane obramienie otworu wejściowego w ryzalicie (poprzedzonego jednobiegowymi schodami z pełnymi balustradami) oraz listwowe obramienia okienne, w partii I piętra z prostokątnymi płycinami i gzymsami nadokiennymi. W ryzalicie na tej kondygnacji płyciny pary okien zdobione rytym ornamentem roślinnym. Obramienia obu okien zwieńczone wspólnym gzymsem nadokiennym.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji budynku i wymiana tynku cyklinowanego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z przełomu XIX i XX w, raczej w duchu historyzmu.

ul. gen. W. Andersa 171

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Duży budynek mieszkalno-usługowy, gospoda *Zum Deutschen Frieden*, obiekt o funkcjach rekreacyjnych. Budynek wolnostojący, usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony w latach ok. 1860-1884 w stylu historyzmu, w połączeniu nowożytnej struktury architektonicznej, neoklasycystycznych artykulacji i obramień okiennych z neogotykiem tudorowskim opartym na wzorach wypracowanych w tzw. szkole berlińskiej w 2 ćw. XIX w. Bryłę budynku skomponowano asymetrycznie z dążeniem do malowniczości, przez co budynek przypominał modne wówczas neogotyckie rezydencje. W 2 poł. XX w. był i jest użytkowany na różne cele i był remontowany z zachowaniem bryły, ogólnej kompozycji elewacji oraz z usunięciem części wystroju elewacji. Zamurowano od dołu duże okna o łuku pełnym. Przebudowano część okienek podstrysza na okna mieszkalnego poddasza. Przebudowano elewacje boczne. Przełożono pokrycie dachowe. Usunięto obramienia okienne, neogotyckie gzymsy nadokienne, ozdobne zwieńczenia (schodkowo kształtowany krenelaż) nad półkoliście zamkniętych otworów w przyziemiu, ornamentalną dekorację dwóch płycin-fryzów pod krenelażem. Wymieniono stolarkę okienną i drzwiową. Na pocz. XXI w. malowano przyziemie elewacji.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Zły, budynek częściowo użytkowany.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta złożonego z trzykondygnacyjowego, północnego członu ze środkowym, podwyższonym ryzalitem pozornym w fasadzie oraz — z czterokondygnacyjowego członu południowego, nakrytych dachami pulpitowymi zasłoniętymi przez krenelaż.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku pełnym) oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. W północnej części frontowej elewacji ze środkowym, podwyższonym ryzalitem pozornym zachowane: gzymsy pod oknami I-II piętra, odcinki gzymsu koronującego (nad bocznymi partiami elewacji), prostokątna płycina i odcinek gzymsu koronującego wieńczące ryzalit. Ta część elewacji zwieńczona trzema odcinkami krenelażu z trzema sterczynami-pseudobartyzanami, w tym dwiema flankującymi ryzalit. W ryzalicie umieszczony portal z lat 20. XX w., wgłębnny, zgeometryzowany. Południowa część elewacji złożona z członu wyższego i niższego. Rozczłonkowana podziałem ramowym, dolnym, obejmującym przyziemie i I piętro oraz górnym obejmującym II piętro i podstrysze. Ponadto pod oknami II piętra poprowadzony podokienny gzyms łączący się z podsobnym gzymsem w północnej części elewacji. W przyziemiu wyższego członu południowej części elewacji wyprute cztery duże otwory o łuku pełnym, częściowo sfazowane. Sfazowane też oryginalne okna podstrysza. Wyższy człon południowej części elewacji zwieńczony prostokątną płyciną oraz krenelażem ze sterczynami-pseudobartyzanami. Skrajna, niższa część południowej części elewacji zwieńczona tylko niżej założonym krenelażem z jednym pseudobartyzanem.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i relikty wystroju elewacji.

- Wymagane pełne zagospodarowanie budynku i jego remont, z odtworzeniem detalu na podstawie zachowanej ikonografii³⁰.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów utrwalonych na fotografiach budynku z 1 poł. XX w. Do zastosowania podziały krzyżowo-kwaterowe i krzyżowe.

ul. gen. W. Andersa 172

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy usytuowany po zachodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony ok. 1910 r. w stylu postsecesji, z elementami neoklasycyzmu i neobaroku. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Przełożone pokrycie dachowe. Źle remontowane przyziemie, czego wynikiem jego znaczne zeszpecenie. Zniekształcone formy okiennych nadproży i szlaku-gzymsu. Wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym oraz dachami dwuspadowymi nad facjatami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynków zewnętrznych.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja dwóch elewacji, frontowej i bocznej, północnej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Wspólne też dla obu tych elewacji elementy wykonanego w tynku detalu architektonicznego: ozdobny szlak z motywem zygzaka (o funkcji gzymsu) poprowadzony na poziomie okien I piętra, pasowy gzyms nad I piętrem oraz zdobione motywem falistym nadproża okien. Skrajne partie elewacji frontowej podwyższone, zwieńczone trójkątnymi szczytami. Każda dzielona gzymsami pod oknem II piętra i pod oknem w szczycie. Wyróżnione partie skrajnych części elewacji na poziomie II piętra (ozdobny fartuch pod gzymssem, skrajne lizeny oraz neobarokowy naczółek nadokienny o rysunku wklęsło-wypukłym). Oś elewacji frontowej podkreślona dużą facjatą z artykulacją oraz z trójkątnym, szczytem ujętym ramą ze zgeometryzowanymi wolutami.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wymagany remont budynku i elewacji z wyczyszczeniem, uzupełnieniem i odnowieniem nie najlepiej wykonanego detalu, uszkodzonego dodatkowo w wyniku źle przeprowadzanych napraw. Wymagana rekompozycja elewacji w partii przyziemia.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (o podziale krzyżowym, z dodatkowym podziałem kwatrowym w górnych skrzydłach okien).

³⁰ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. gen. W. Andersa 171, fotografie budynku na stronie dolny-slask.org.pl.

ul. gen. W. Andersa 179

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony na pocz. XX w. w stylu historyzmu z elementami neobaroku. Dach ozdobiony kutym grzebieniem. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. W 1986 r. zachowany jeszcze cały grzebień. Do 1986 r. odnowione z uproszczeniami szczyty. Na pocz. XXI w., przed 2005 r. przełożone pokrycie dachowe. Przebudowane okna w szczytach, prawie zupełnie usunięta ich dekoracja (kule na postumentach), usunięta też neobarokowa lukarna z połaci dachu nad fasadą. Zbudowane w dachu nowe okna mieszkań na poddaszu (dwa o skali okna dachowego). Wykonany z ceramicznych płytek cokół elewacji. Wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa. W okna o łuku odcinkowym wmontowana stolarka w obrysie prostokąta. W 2005 r. zachowany jeszcze relikty grzebienia, w 2010 już nie.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem pulpitowym z dwiema kośnymi połaciami nad elewacją frontową i boczną, północną. W obu połaciach umieszczone centralnie facjaty w formie wolutowych szczytów podkreślające osie obu elewacji.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne oraz z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynków zewnętrznych.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja dwóch elewacji, frontowej i bocznej, północnej, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku odcinkowym, prostokątnych, prostokątnych o zaokrąglonych narożach). Wspólna też dla obu tych elewacji wykonana w tynku artykulacja: profilowane gzymsy nad przyziemiem, nad I piętrem i gzyms koronujący. W elewacji frontowej nadwieszony centralnie, dwukondygnacyjny wykusz pozorny, oparty na konsolach. Na jego osi uproszczony i zgeometryzowany szczyt wolutowy z lizenami wspierającymi trójkątny, obramiony naczółek. Boczne spływy trójkątne. Podobny szczyt w osi elewacji bocznej. Otwory bez obramień, pary okien na wspólnych gzymsach podokiennych.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa. Zachowane secesyjne drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, zdobione rytą dekoracją roślinną. Przeszklenie drzwi zabezpieczone kutymi kratami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i drzwi frontowe.
- Wymagany remont budynku i elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w., raczej o podziale krzyżowym.

ul. gen. W. Andersa 181

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek użyteczności publicznej, kino (*Schauburg, Lichtspiel-Theater*), po 1945 r. kino *Zorza*. Kino reklamowane jako dające dobrą rozrywkę i położone blisko uzdrowiska. Budynek usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony w latach ok. 1920-1925 w stylu historyzmu lat 20. XX w., z elementami neoklasycyzmu, art deco (dekora-cja nad arkadami w ryzalicie frontowym) i ówczesnego budownictwa osiedlowego. Przed budynkiem ukształtowany komponowany plac na planie trapezu, z dwoma bokami wklęsłymi, wzdłuż których ustawione odcinki ogrodzenia zbudowanego z kamienia, z drewnianymi segmentami i furtami. Budynek kina remontowany i przebudowywany w 2 poł. XX w. z częściowym zatarciem cech stylowych. Usunięta dekoracja z ryzalitu frontowego, zlikwidowana ozdobna balustrada wbudowana w połąć dachową nad częścią elewacji frontowej, zamurowane okulusy sali kinowej, elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym, wymieniona częściowo stolarka okienna, zlikwidowane plac przed kinem i odcinki jego ogrodzenia.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego czworoboku, miejscami z zakłóceniami obrysu, dwuczłonowego, złożonego z dwukondygnacyjowego budynku frontowego z podwyższonym ryzalitem środkowym, nakrytego wysokim dachem czterospadowym (połączonym z trójpółaciowym dachem nad ryzalitem i z dachami facjat) oraz — z członu z salą kinową o wysokości dwóch kondygnacji, nakrytego częściowo dachem dwuspadowym i częściowo pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne i z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji obu członów budynku, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku pełnym, termalnych). Zróżnicowane wystroje elewacji obu członów budynku. **W elewacji frontowego członu** kina umieszczony podwyższony ryzalit środkowy z trzema półkoliście zamkniętymi otworami w przyziemiu ujętymi pilastrami. Nad nimi gzyms podokienny okien I piętra. Dwie górne kondygnacje ryzalitu z małymi, prostokątnymi oknami, z tym że okna I piętra także wydzielone pilastrami a okna II piętra gzymsami pod- i nadokiennymi. Boczne partie elewacji frontowej zwieńczone odcinkami pasowego gzymsu koronującego. Elewacje boczne frontowego członu budynku z zaznaczonym cokołem, pasowym gzymsem koronującym i układem otworów częściowo regularnym, częściowo stosowanie do potrzeb. Otwory bez obramień. W bocznych połaciach dachu facjaty. Elewacje drugiego członu budynku, z salą kinową rozczłonkowane podziałem ramowym.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym i kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i pozostałości stolarki.
- Wymagany remont budynku i elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1920-1930.

ul. gen. W. Andersa 183

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy z apteką, usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa, murowany, wzniesiony ok. 1925 r.³¹ w stylu neoklasycyzmu. Remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Przełożone pokrycie dachowe. Wymieniona stolarka okienna i przebudowana witryna apteki.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z przybudówką przy elewacji tylnej, jednokondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym. We frontowej połaci dachu umieszczona centralnie duża facjata zwieńczona segmentowym naczółkiem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: kompozycja trzech elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, owalnych, kolistych). Zachowany wspólny detal elewacji frontowej i obu elewacji bocznych w partii przyziemia, złożony z kanelowanych, jońskich pilastrów wspierających belkowanie, nad którym wysunięty okap. W elewacjach bocznych i tylnej widoczny cokół licowany nie-regularnym kamieniem. Podobne oba szczyty elewacji bocznych: trójkątne, strome, z oknami na wspólnym gzymsie podokiennym. W fasadzie, w jej osi prostokątny otwór wejściowy, głęboki, flankowany przez dwa pilastry z podziału elewacji. Po jego obu stronach dwa koliste okulusy bez obramienia, zakratowane tak jak drzwi frontowe. Powyżej w połaci dachu duża facjata dzielona pilastrami, w tym dwoma z motywem laski eskulapa, zachodzącymi na belkowanie. Otwory w elewacjach, za wyjątkiem okien facjaty, bez obramień. Łuk segmentowego naczółka facjaty ujęty profilowanym obramieniem.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna i drzwiowa. Zachowane drzwi frontowe w stylu neoklasycyzmu, drewniane, ramowo-płycinowe, jednoskrzydłowe, z kolistym otworem zabezpieczonym kutą kratą.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku i elewacji, ze zmianą form witryny apteki i usunięciem współczesnych żaluzji z okna w elewacji frontowej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat 20. XX w., raczej o podziale krzyżowym.

ul. gen. W. Andersa 187

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, czynszowy, usytuowany po wschodniej stronie ul. gen. W. Andersa, ustawiony względem ulicy szczytowo, murowany, wzniesiony na przełomie XIX i XX w. Ma bryłę ukształtowaną na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej, stosowaną najczęściej w stylu neoklasycyzmu. Natomiast wystrój elewacji utrzy-

³¹ Datowanie na podstawie zdjęcia z 1925 r., publikowanego na stronie: dolny-slask.org.pl.

many już w stylu historyzmu z elementami neorenesansu północnego i neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, ogólnej kompozycji oraz zasadniczo wystroju elewacji. Nie wykluczone jednak, że dokonane jego pewne uproszczenia już przed 1986 r. Przyziemie elewacji bocznej szczytowej, zachodniej, z witrynami sklepowymi, zwróconej ku ulicy wtórnie otynkowane. Pomalowana ceglana licówka. Wymieniona w większości stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze środkowym ryzalitem pozornym w elewacji południowej, frontowej, trzykondygnacyjowego z podstryszem (licząc ze względu na spadek poziomu terenu od najniższego poziomu). Budynek nakryty dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja trzech elewacji frontowej i dwóch bocznych, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i ceglana licówka wyższych kondygnacji. Wspólne dla dwóch elewacji frontowej, południowej i bocznej wschodniej boniowanie przyziemia. Wspólne dla trzech elewacji profilowano-pasowe gzymsy oraz narożne lizeny. W elewacji południowej, frontowej środkowy, podwyższony ryzalit pozorny z trójkątnym, mocno spłaszczonym szczytem. Zachowane obramienia okienne wspólne dla par okien. Złożone z tynkowych opraw okien (z podwójnymi łukami kotarowymi) przechodzących w połączone listwą płyciny nadokienne oraz ze wspólnych gzymsów pod- i nadokiennych. Zachowane też pary okien połączone wspólnymi, ozdobnymi fartuchami podokiennymi i zaopatrzone w prostokątne płyciny nadokienne doprowadzone do gzymsu pod oknami podstrysza. W ryzalicie podobne rozwiązanie tylko obramienia okien dodatkowo połączone w układzie pionowym i zwieńczone wspólnym gzymsem nadokiennym lub wspólnym trójkątnym naczółkiem. Obramienia zdobione dodatkowo kolistymi medalionami. W przypadku zachodniej, szczytowej elewacji budynku zwróconej ku ulicy wystrój zachowany dopiero od poziomu I piętra, włącznie, zbliżony do opisanego (gzymsowania, lizeny) ale skromniejszy. Okna piętra w tynkowych obramieniach z płycinami i gzymsami nadokiennymi, okna w szczycie w obramieniach listwowych.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazane remont budynku i jego elewacji oraz rekompozycja przyziemia poprzez wprowadzenie boniowania (jak w fasadzie) i opraw witryn).
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów (o podziale krzyżowym i o podziale kwaterowym) utrwalonych także na zdjęciu z 1986 r. z karty adresowej budynku, w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

Ul. Bohaterów Getta

Dawne nazwy ulicy: *Neuestrasse*

Ulica Bohaterów Getta łącząca ul. Wiejską z ul. I. Grabowskiej wytyczona została w latach ok. 1902-1907, i do 1907 r. został przy niej wzniesiony tylko jeden budynek, do robotniczy, nr 2/3, zbudowany według tego samego projektu typowego jak znajdujący się nieopodal dom przy ul. Wiejskiej 5/6. Obecna zabudowa ulicy powstała w latach 1907-1913. Może wcześniej wzniesiono domy przy ul. Bohaterów Getta 10, 11, 12 oraz narożny dom przy ul. I. Grabowskiej 2, budynki o bardziej tradycyjnych i zindywidualizowanych formach, w stylu neobaroku. A niewiele później powstał nowocześniejszy formalnie, projektowany niewątpliwie przez innego architekta szereg identycznych kamienic tworzony przez powtarzalne moduły, utrzymany w stylu modnej wówczas postsecesji (nr 6, 7, 8, 9). Inwestycje te były prowadzone przez spółdzielnię mieszkaniową z Białego Kamienia działającą od 1902 r., i kompleksowo realizującą inwestycje mieszkaniowe w przeludnionym Białym Kamieniu.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy i jej zabudowa.

ul. Bohaterów Getta 2-3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, robotniczy, mur., wzniesiony w latach ok. 1884-1900, w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu łączonego z budownictwem ceglanym, na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji frontowej i bocznych oraz zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym, na elewacjach bocznych zatynkowane gzymsy. Częściowo wymieniona stolarka okienna. W okna o łukach odcinkowych wmontowana stolarka ze skrzydłami w obrysie prostokąta. Budynek wolnostojący, po zachodniej stronie ul. Bohaterów Getta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze skrajnymi ryzalitami pozornymi w elewacji frontowej (z trójkątnymi, mocno spłaszczonymi szczytami) i z dwoma płytkimi ryzalitami klatek schodowych w elewacji tylnej. Budynek dwukondygnacyjny, częściowo z podstryszem, częściowo z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na drewnianych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji (frontowej i bocznych), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów

(o łuku odcinkowym) oraz wspólne dla trzech elewacji, wykonane w cegle elementy wystroju elewacji: cokół, gzyms-szlak z ukośnie ułożonych cegieł (nad przyziemiem), gzyms-szlak z denticuli (nad I piętrem), pary czworobocznych plakieta na narożach budynku oraz ryzalitów i dwubarwne, przemienne ułożone klince łuków okien piwnic. W elewacji frontowej wszystkie otwory obramione, z podokiennikami, w obramieniach z przemienne ułożonych cegieł oraz z szerszymi naczółkami powtarzającymi wykrój łuków okien. Przy okapach dachu nad ryzalitami w fasadzie zachowane pozostałości dekoracji laubzegowej. W elewacji tylnej otwory wejściowe do klatek schodowych obramione jak okna w elewacji frontowej.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi zewnętrzne do klatki schodowej nr 3, drewniane, wykonane w stylu historyzmu, z elementami neorenesansu, ramowo-płycinowe, jednoskrzydłowe, częściowo przeszklone.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi zewnętrzne.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z uzupełnieniem brakujących, wtórnie zatynkowanych elementów wystroju elewacji. Wskazane oczyszczenie i konserwacja dekoracji laubzegowej przy okapach ryzalitów, oczyszczenie cegły z farby i zaprojektowanie nowej kolorystyki elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Bohaterów Getta 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., jedna z czterech, identycznych kamienic wzniesiona w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. Bohaterów Getta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połącią nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: ceglana licówka cokołu, boniowane lizeny w przyziemiu wydzielające markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębными medalionami i plaketami, przechodzące w obramienie pięciobocznego szczytu, pod którym podpięta girlanda z liści lauowych. Ponadto zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem (przewijający lizeny) i wąski pas gzymsu koronującego przekształ-

cony w szereg prostokątnych plakiet u podstawy szczytu ryzalitu. Ujęte obramieniami listwowymi z zakończeniami w formie prostokątnych plakiet górne części okien przyziemia. W bocznej partii elewacji podobne obramienia, ale skośnie ścięte. Między oknami tabulatura. W ryzalicie wyróżnione piony osi. W prostokątnych, wydłużonych płycinach rozmieszczone okna II piętra, płyciny podokienne (tabulatura) i górne partie okien I piętra. W związku z tym okna I piętra tylko w częściowych obramieniach. Elewacja boczna bezokienna, z ceglanym cokołem, narożnymi lizenami (jak w przypadku ryzalitu w elewacji frontowej), dzielona gzymsem nad przyziemiem, zwieńczona pasem kwadratowych plakiet i pasem gzymsu koronującego.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. Bohaterów Getta 7

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., jedna z czterech, identycznych kamienic wzniesiona w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w., z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo jej wystroju. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym, w przypadku elewacji frontowej, wraz z detalem. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. Bohaterów Getta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połącią nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: ceglana licówka cokołu, boniowane lizeny w przyziemiu wydzielające markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębnymi medalionami i plakietami, przechodzące w obramienie pięciobocznego szczytu, pod którym podpięta girlanda z liści lauowych. Ponadto zachowane: profilowany gzymś nad przyziemiem (przewiązujący lizeny) i wąski pas gzymsu koronującego przekształcony w szereg prostokątnych plakiet u podstawy szczytu ryzalitu. Ujęte obramieniami listwowymi z zakończeniami w formie prostokątnych plakiet górne części okien przyziemia. W bocznej partii elewacji podobne obramienia, ale skośnie ścięte. Między oknami tabulatura. W ryzalicie wyróżnione piony osi. W prostokątnych, wydłużonych

plycinach rozmieszczone okna II piętra, płyciny podokienne (tabulatura) i górne partie okien I piętra. W związku z tym okna I piętra tylko w częściowych obramieniach.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna. Nie zachowane drzwi zewnętrzne.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z renowacją detalu architektonicznego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru lub według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. Bohaterów Getta 8

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., jedna z czterech, identycznych kamienic wzniesiona w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w., z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo jej wystroju. Pomalowana elewacja frontowa. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. Bohaterów Getta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połącią nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: ceglana licówka cokołu, boniowane lizeny w przyziemiu wydzielające markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębnymi medalionami i plakietami, przechodzące w obramienie pięciobocznego szczytu, pod którym podpięta girlanda z liści lauowych. Ponadto zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem (przewiązujący lizeny) i wąski pas gzymsu koronującego przekształcony w szereg prostokątnych plakiet u podstawy szczytu ryzalitu. Ujęte obramieniami listwowymi z zakończeniami w formie prostokątnych plakiet górne części okien przyziemia. W bocznej partii elewacji podobne obramienia, ale skośnie ścięte. Między oknami tabulatura. W ryzalicie wyróżnione piony osi. W prostokątnych, wydłużonych płycinach rozmieszczone okna II piętra, płyciny podokienne (tabulatura) i górne partie okien I piętra. W związku z tym okna I piętra tylko w częściowych obramieniach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. Bohaterów Getta 9

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., jedna z czterech, identycznych kamienic wzniesiona w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu (por. opisy domów przy ul. Bohaterów Getta 6, 7, 8). Budynek w zabudowie zwartej, po zachodniej stronie ul. Bohaterów Getta. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Na pocz. XXI w. położone pokrycie dachowe, i budynek ocieplony z odtworzeniem z uproszczeniami (z elementów z masy plastycznej) wystroju elewacji frontowej.

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połącią nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: ceglana licówka cokołu, boniowane lizeny w przyziemiu wydziela-
jące markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębnymi medalionami i plakietami, przechodzące w obramienie pięciobocznego szczytu, pod którym podpięta girlanda z liści laurowych. Ponadto zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem (przewiązujący lizeny) i wąski pas gzymsu koronującego przekształcony w szereg prostokątnych plakiet u podstawy szczytu ryzalitu. Ujęte obramieniami listwowymi z zakończeniami w formie prostokątnych plakiet górne części okien przyziemia. W bocznej partii elewacji podobne obramienia, ale skośnie ścięte. Między oknami tabulatura. W ryzalicie wyróżnione piony osi. W prostokątnych, wydłużonych płycinach rozmieszczone okna II piętra, płyciny podokienne (tabulatura) i górne partie okien I piętra. W związku z tym okna I piętra tylko w częściowych obramieniach. Elewacja boczna bezokienna, z ceglanym cokołem, narożnymi lizenami (jak w przypadku ryzalitu w elewacji frontowej).
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna. Nie zachowane drzwi zewnętrzne.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z renowacją detalu architektonicznego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru lub według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. Bohaterów Getta 10

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w., z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo jej wystroju. Pomalowana elewacja frontowa. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po wschodniej stronie ul. Bohaterów Getta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem pozornym w elewacji frontowej i z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem mansardowym i dachami dwuspadowymi nad ryzalitami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Widoczne uszkodzenia tynku i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna symetryczna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym, trójosiowym ryzalitem pozornym zwieńczonym pięciobocznym szczytem, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Zachowany detal architektoniczny wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia ryzalitu oraz naroży budynku, narożne lizeny ryzalitu, podział ramowy na elewacji ryzalitu oraz w bocznych partiach elewacji (z charakterystycznym neobarokowym podcięciem naroży), profilowany gzyms koronujący, profilowane obramienie szczytu, którego dolne boki lekko wklęsłe. W przyziemiu zachowany portal złożony z kanelowanych pilastrów z impostami zdobionymi kaboszonami oraz z profilowanego gzymsu. Okna bez obramień. Między oknami I i II piętra w ryzalicie płyciny w formie prostokątnych kratownic, nad oknami II piętra dekoracja w formie kartuszy. Pomiędzy oknami I i II piętra w bocznych partiach elewacji tabulatura, a nad środkowym oknem w szczycie kartusz.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna. Nie zachowane drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku i remont elewacji z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji oraz z zaprojektowaniem nowej kolorystyki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru lub według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. Bohaterów Getta 11

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu neobaroku z elementami postsecesji i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji frontowej i zasadniczo jej wystroju. Przed 1986 r. naprawiane i uprosz-

czone obramienia okienne. Przebudowane facjaty w dachu. Częściowo wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po wschodniej stronie ul. Bohaterów Getta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem pozornym w elewacji frontowej i z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem mansardowym i dachami dwuspadowymi nad ryzalitami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne bez widocznych uszkodzeń, ale skotwione na wysokości trzech kondygnacji. Konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne uszkodzenia tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna symetryczna kompozycja elewacji frontowej ze środkowym, jednoosiowym ryzalitem pozornym zwieńczonym pięciobocznym szczytem, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Zachowany detal architektoniczny wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemiem, boniowane lizeny podkreślające naroża elewacji i ryzalitu (na poziomie I i II piętra), profilowany gzyms koronujący, profilowana rama szczytu ryzalitu. W przyziemiu zachowany portal złożony z pilastrów, odcinka belkowania i falistego naczółka. Okna przyziemia bez obramień. Okna wyższych kondygnacji z podokiennikami na wspornikach. W ryzalicie na poziomie I piętra okno w listwowym obramieniu z falistym naczółkiem na konsolach. Okno II piętra ryzalitu w uszakowym obramieniu. Okna w centralnych osiach w trójosiowych bocznych partiach elewacji, na poziomie I piętra obramione jak okno I piętra w ryzalicie. Sąsiednie okna w listwowych obramieniach z faliście wykrojonymi górnymi partiami nadproży. Okna II piętra w bocznych partiach elewacji w uszakowych obramieniach. W szczycie nieobramione: okno ze sfazowanym narożem i oklus.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe w stylu secesji, drewniane, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe, częściowo przeszklone, zdobione ornamentem złożonym z motywów roślinnych i żłobkowanych listew.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku i remont elewacji z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji oraz z zaprojektowaniem nowej kolorystyki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Bohaterów Getta 12

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu neobaroku z elementami postsecesji i neoklasycyzmu, w zabudowie zwartej, po wschodniej stronie ul. Bohaterów Getta. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji frontowej i zasadniczo jej wystroju. Przebudowane boczne facjaty. Na pocz. XXI w. przełożone

pokrycie dachowe. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Budynek ocieplony z odtworzeniem z uproszczeniami (z elementów z masy plastycznej) wystroju elewacji frontowej. Nie ocieplone tylko przyziemie fasady z portalem. W fasadę oraz w elewację boczną wbudowane metalowe kominy instalacji grzewczej. W portalu zamontowane nowe zadaszenie.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem. Budynek nakryty dachem mansardowym oraz dachami dwuspadowymi nad trójosiową facjatą w elewacji frontowej oraz nad ryzalitem klatki schodowej.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja dachu i jego ceramiczne pokrycie bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna symetryczna kompozycja elewacji frontowej z trzema środkowymi osiami okiennymi zwieńczonymi facjatą (z trójkątnym szczytem i spływami wolutowymi), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). W przyziemiu zachowany detal architektoniczny wykonany w tynku: pasowe boniowanie i profilowany gzyms nad przyziemiem. Odtworzone elementy wystroju górnych kondygnacji: boniowane lizeny podkreślające naroża elewacji, pilastry wydzielające trzy środkowe osie, profilowany gzyms koronujący, pilastry dzielące dolną kondygnację facjaty, obramienie szczytu facjaty i jej spływów wolutowych. Zachowany portal w przyziemiu złożony z pilastrów, i naczółka o wykroju falistym. Odtworzone listowe obramienia okien I i II piętra, płyciny podokienne (tablatura) oraz listwy łączące obramienia okien w każdej z trzech środkowych, wyróżnionych osi. Elewacja boczna bezokienna dzielona stylizowanymi, secesyjnymi lizenami, zwieńczona zgeometryzowanym gzymsem-szlakiem u podstawy trapezowego szczytu (detal odtworzony).
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna i drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów z pocz. XX w.

Ul. Brygady Górniczej

Dawne nazwy ulicy: *Berggasse*

W latach 1824-1884 wykształcona została w Nowym Szczawnie droga polna, obecna ul. Brygady Górniczej, równoległa do położonej od niej na północ starszej drogi, ul. Pięknej, przy której już w 1824 r. istniała kolonia z kilkoma domami. Obie drogi łączyły się dalej od zachodu z innymi lokalnymi drogami na terenie Nowego Szczawna. Następnie w latach 1884-1907 pomiędzy zachodnimi odcinkami obecnych ul. Brygady Górniczej i Pięknej i na gruntach uprawnych został założony cmentarz, który do 1913 r. powiększono od południa. W tej sytuacji obecną ul. Brygady Górniczej skrócono i pod kątem prostym połączono wzdłuż cmentarza z obecną ul. Piękną. W latach 1907-1913 wzniesiono przy ul. Brygady Górniczej trzy czynszowe budynki. Dwa zbudowano według projektów typowych opartych na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Otrzymały one bardzo tradycyjne i najprostsze bryły i wystroje elewacji (nr 1, 5). Trzeci z budynków natomiast (nr 3) wzniesiono w stylu secesji geometrycznej, ale z bardzo skromnym i mało starannie wykonanym wystrojem elewacji frontowej. W latach 60. lub 70. XX w. na zachód od starszej zabudowy ulicy wzniesiono dwa bloki mieszkalne. Cmentarz zlikwidowano i przez jego teren (dawną aleję cmentarną) przeprowadzono ul. Brygady Górniczej ku zachodowi, wracając do jej pierwotnego przebiegu.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania przebieg ulicy i jej zabudowa.

ul. Brygady Górniczej 3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom, mur., zbudowany w 1909 r. w stylu postsecesji z elementami neobaroku. W 2 poł. XX w. remontowany. Odnowiony wewnątrz przejazd bramny. Częściowo wymieniona stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta (z ryzalitem w elewacji tylnej), trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym z parami drewnianych facjat z pulpityowymi daszkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne i z blachy ocynkowanej bez widocznych uszkodzeń. Widoczne za to bardzo znaczne ubytki tynku i elementów wystroju elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i ceglano-kamienny cokół. W elewacji frontowej z centralną, trójosiową częścią podwyż-

szoną i zwieńczoną siedmiobocznym szczytem zachowany detal wykonany w tynku: pasowe gzymsy-szlaki na poziomie ślemion okien przyziemia i parapetów okien I piętra, lizeny wydzielające trzy środkowe osie elewacji, obramienie szczytu oraz odcinki profilowanego gzymsu koronującego. Zachowane zwieńczenia i obramienia. Zachowane wolutowe, zgeometryzowane zwieńczenie przejazdu bramnego (ze zgeometryzowanymi wolutami). Obramienia okien przyziemia nie doprowadzone do podokienników, listwowe, wolutowe, ze zgeometryzowanymi wolutami. Obramienia okien I piętra czteroszkowe z wklęsłymi fragmentami węgarów i nadproży. Obramienia okien II piętra listwowe z nadprożami zarysowanymi faliście, doprowadzone do podokienników. Ponadto pod parami okien tej kondygnacji ozdobne fartuchy z guttami. Obramienia okien w polu szczytu takie jak w przyziemiu. Pod nimi fartuchy w formie lambrekinów, a nad nimi wspólny gzyms nadokienny. W trójkątnym zwieńczeniu szczytu owalny otwór bez oprawy. Parapety okien z zielonej cegły klinkierowej.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna (w jednej z facjat).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku z odtworzeniem bardzo zniszczonego detalu architektonicznego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

Ul. Ignacego Daszyńskiego

Dawne nazwy ulicy: *Konradsthalerstrasse, Bahnhofstrasse, G. Peri*

Ulica I. Daszyńskiego w Nowym Szczawnie to stara droga łącząca je a także Biały Kamień z Konradowem, zaznaczona już na mapie z 1824 r. Później po zbudowaniu linii kolejowej do Podgórza (1867) ulica ta prowadziła do najbliższej obu miejscowości stacji kolejowej w tymże Konradowie. Dlatego też zapewne została przebudowana i poszerzona. Na przełomie XIX i XX w. przy wschodnim odcinku obecnej ul. I. Daszyńskiego (w obszarze rewitalizacji) powstał tylko jeden budynek (nr 1) najbliższy ul. gen. W. Andersa. Później w latach 1907-1913 zbudowano w sąsiedztwie kaplicę (nr 5), szkołę (nr 4) i willę (nr 3).

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg wschodniej części ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg wschodniej części ulicy i jej zabudowa.

ul. I. Daszyńskiego 3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa jedno- lub dwurodzinna, mur., wzniesiona w latach 1907-1913, w stylu postsecesji z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Detal wykonany bardzo linearnie. Budynek remontowany w 2 poł. XX w., z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. W latach 2007-2015 przebudowane okna w przyziemiu w elewacji frontowej, zamurowany otwór wejściowy w bocznej elewacji zachodniej, wymieniona w dużym stopniu stolarka okienna i wymieniona stolarka drzwiowa. Przełożone pokrycie dachowe, przebudowane i uproszczone facjaty w dachu. Budynek wolnostojący, po północnej stronie ul. I. Daszyńskiego.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła willi na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, dwukondygnacyjowej z mieszkalnym poddaszem, nakrytej dachem mansardowym ożywionym szczytami i facjatami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń. Trochę uszkodzone tynki zewnętrzne i elementy wystroju.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji (frontowej i bocznych), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), kamienna licówka cokołu i ceglany gzyms cokołowy. Inne szczegóły wystroju bardziej zróżnicowane. W komponowanej symetrycznie **elewacji frontowej** z markowanym w tynku szerokim ryzalitem środkowym z pięciobocznym szczytem zachowane: boniowane lizeny wielkiego porządku akcentujące naroża elewacji, naroża markowanego ryzalitu, dzielące ryzalit w połowie i ozdobione w górnych partiach pla-

kietami z liśćmi. Zachowane też: pasowy gzyms koronujący przebiegający u podstawy szczytu ryzalitu i profilowana rama szczytu ze zgeometryzowanymi wolutami. Zaakcentowane piony osi okiennych, grupowanych po dwie, połączonych bocznymi listwami i zwieńczonych wspólnymi tynkowymi trójkątnymi płycinami. Pomiędzy oknami podwieszane girlandy z liści lauowych. Pary okien w szczycie w podobnych oprawach złożonych z bocznych listew i trójkątnych zwieńczeń. Powyżej szereg prostokątnych plakiet, a w górnej części szczytu układ trzech okien na pięciobocznej, tynkowej płycinie. Parapety okien z zielonej cegły klinkierowej. Z kolei boczna elewacja zachodnia komponowana asymetrycznie, ożywiona skrajnym, szerokim ryzalitem pozornym zwieńczonym pięciobocznym szczytem. Artykulacja elewacji, grupowanie okien, ich oprawa i oprawa szczytu jak w elewacji frontowej. Różnice: W skrajnej osi ryzalitu umieszczony prostokątny otwór wejściowy (obecnie zamurowany) w listwowym obramieniu, nad nim — płycina o zarysie trapezu dwoma bokami wklęsłymi, ujęta listwowym obramieniem, doprowadzona do okna. W polu płyciny kartusz i wić akantu. Szczyt ryzalitu podzielony pasowym gzymsem na kondygnacje i ozdobnie zwieńczony. Inny też układ otworów w szczycie. Elewacja boczna wschodnia tylko z lizenami i z układem okien stosownie do potrzeb.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna p podziale krzyżowym, z podziałem kwatrowym w górnych skrzydłach okien.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i stolarka okienna.
- Wskazany remont kapitalny budynku z uzupełnieniem ubytków wystroju elewacji i właściwą aranżacją zamurowanego otworu wejściowego w elewacji bocznej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. I. Daszyńskiego 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Szkoła ewangelicka w Nowym Szczawnie. Została później przyłączona do Białego Kamienia, w okresie międzywojennym nazywana była *Bahnhofschule*, następnie po 1945 r. użytkowano ją jako Szkołę Podstawową nr 2, obecnie jest to budynek mieszkalny. Budynek szkoły mur., wzniesiono na pocz. XX w. tylko częściowo. Zbudowano skrajny ryzalit z wejściem do budynku i obecną, zachodnią jego część. Nie wiadomo kiedy zbudowano wschodnią jego partię, będącą wiernym odwzorowaniem wcześniejszych form architektonicznych³². Można powiedzieć, że postąpiono podobnie, jak w przypadku szkoły przy ul. gen. W. Andersa 121a, najpierw zbudowano część budynku, a potem go rozbudowano. Szkoła przy ul. I. Daszyńskiego 4 wzniesiona została w stylu secesji, w ujęciu formalnym stosowanym m.in. w ówczesnym budownictwie szkolnym i także w przemysłowym, biurowym (*Huta Karola* w Starym Zdroju, ul. Armii Krajowej 78). Szkoła przy ul. I. Daszyńskiego wykazuje silne analogie ze wspomnianym powyżej budynkiem szkolnym przy ul. gen. W. Andersa 121a. Identyczne są bowiem boczne człony obu budynków. Inaczej tylko rozwiązano ryzality. W związku z tym obie szkoły projektował ten sam architekt lub też obie szkoły wzniesiono według wariantów pro-

³²Wałbrzych-Biały Kamień, ul. I. Daszyńskiego 4, szkoła ewangelicka, fotografie na stronie dolny-slask.org, <https://dolny-slask.org.pl/4233192,foto.html> idEntity=548123, <https://dolny-slask.org.pl/3784362,foto.html> idEntity=548123.

jektu typowego. W 2 poł. XX w. budynek szkoły przy ul. I. Daszyńskiego 4 był remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji, ich wystroju i stolarki. Po wyprowadzeniu się z niego szkoły budynek długo był nieużytkowany i dopiero w latach 2013-2014 został adaptowany do innych funkcji, na mieszkania. Przeprowadzono remont kapitalny i przebudowę wnętrza. Zamurowano dawne wejście w elewacji frontowej, i w nowej ścianie przebite okno. Głównie wejście do budynku przeniesiono do ryzalitu w elewacji tylnej i przed nim zbudowano schody. Otynkowano cokół w elewacjach tylnej i bocznych. Na elewacji frontowej umieszczono kute elementy zdobnicze nawiązujące do tego typu zdobienia stosowanego w 4 ćw. XIX w. Wymieniono stolarkę okienną z zachowaniem podziałów. Budynek szkolny wolnostojący usytuowany po południowej stronie ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z podwyższonymi ryzalitami środkowymi w elewacjach frontowej i tylnej. Trzykondygnacyjny budynek z podstryszem nakryty dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połaci.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja dachu i jego pokrycie z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku odcinkowym, pełnym, okulusów), ceglana licówka elewacji oraz wykonany z dwubarwnej czerwonej i zielonej cegły klinkierowej detal architektoniczny. W elewacji frontowej zachowane: cokół (z ciemniejszej cegły). lizeny ze sterczynami (na narożach budynku i ryzalitu), posadowione na dwubarwnym gzymsie na poziomie naczółków okien przyziemia, odcinki profilowanego gzymsu koronującego przechodzącego w obramienie szczytu ryzalitu z dodatkową, centralną sterczyną. Zachowany detal elewacji ryzalitu: W ryzalicie w przyziemiu głęboka wnęka o łuku pełnym w portalowej oprawie złożonej z dwóch filarów ze sterczynami, z trójkątnego i z bocznie przyciętego naczółka pomiędzy nimi ze sterczyną. Oprawa portalu z cegły czerwonej i zielonej, z tej ostatniej gzymsy i zadaszenia sterczyn. Tylne ściany wnęki z półkolistym otworem ujętym przemiennie zieloną i czerwoną cegłą. Na poziomie I i II piętra dwie wnęki z parami okien, zamknięte łukami trójlistnym i półkolistym. Nad wnękami gzymsy z zielonej cegły klinkierowej powtarzające zarysy ich łuków. W bocznych partiach elewacji frontowej akcentowane piony osi okiennych z dużymi, trójskrzydłowymi oknami z obramieniami z pojedynczych, dwubarwnych cegieł, z wydatnymi parapetami, z listwową dekoracją podokiennej i z gzymsami nadokiennymi z zielonej cegły klinkierowej. Gzymsy połączone listwami (także z zielonej cegły klinkierowej), w partii przyziemia najbardziej plastycznie i faliście. Nad oknami II piętra okulusy podstrysza. Zasadniczo bezokienne elewacje boczne skrajnie ujęte i dzielone ceglanymi lizenami wielkiego porządku (ze sterczynami), przerywanymi pasowe gzymsy z zielonej cegły klinkierowej. Elewacja tylna o podobnej ogólnej kompozycji jak frontowa, ale skromniejszy formalnie ryzalit, tylko z osiami okiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana, dekorowana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów z budynku szkolnego z ul. gen. W. Andersa 121a.

ul. I. Daszyńskiego 5

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Kościół Chrześcijan Baptystów. Budynek z wnętrzami o funkcjach sakralnych i z mieszkaniem pastora. Wzniesiony w 1911 r. w stylu rodzimym (*Heimatstil*), z dominacją neobaroku i z elementami neoklasycyzmu. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. W latach 2007-2013 wymieniona stolarka okienna w oknach zakrystii i mieszkania pastora. Przemurowana balustrada schodów. Oblicowany betonową, rustykowaną kostką i pomalowany ceglany dawniej cokół. Wymieniony krzyż, na kuty. Budynek wolnostojący, po północnej stronie ul. I. Daszyńskiego, ukierunkowany względem ulicy szczytowo.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku zbudowanego na platformie, wzniesionego na planie prostokąta, jednokondygnacyjnego z częściowo mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem łamanym z naczółkiem nad tylną elewacją północną.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (zamkniętych łukiem odcinkowych, termalnych, prostokątnych). Elewacja frontowa z centralnie jednokondygnacyjną kruchtą (bez artykulacji i obramień otworów), z dachem trójpłaciowym, poprzedzoną jednobiegowymi, wachlarzowo rozszerzającymi się schodami z murem, ażurową albo dekorowaną balustradą. Fasada dzielona dekoracyjnym podziałem ramowym wydzielającym w przyziemiu ślepe arkady o łuku pełnym, wyżej płyciny podcięte półkoliście. Lizeny podziału wprowadzone w trapezowy szczyt i zwieńczone sterczynami. Szczyt z oknem termalnym ujęty profilowaną ramą. Elewacje boczne z cokołem i profilowanym gzymsem koronującym. Zamknięte łukami odcinkowymi niższe trójskrzydłowych okien sali nabożeństw sfazowane. Pozostałe okna bez obramień. W dolną połąć dachu nad zachodnią elewacją boczną wbudowane prostokątne okna mieszkania pastora.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna sali nabożeństw, częściowo wypełniona szkłem witrażowym. Oryginalna też chyba stolarka w oknie szczytu. Drzwi nowe, ale częściowo wzorowane na pierwotnych.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura kaplicy: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji, pozostałości stolarki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (dla sali nabożeństw i okna w szczycie elewacji frontowej). Dla okien prostokątnych powinna to być drewniana stolarka o podziale krzyżowym. Drzwi mogą być wymienione wg obecnego wzoru.

Ul. gen. Jarosława Dąbrowskiego

Dawne nazwy ulicy: *Salzbrunnerstrasse*

Odcinek tej ulicy, na wysokości numerów 9-22 istniał już przed 1824 r. i stanowił wschodnie zamknięcie niewielkiego nawsia Białego Kamienia. W latach 80. XIX w. od północnego odcinka tej ulicy biegła ku północy i ku ul. M. Wańkowicza ścieżka, przy której stały rozproszone pojedyncze budynki. Częściowo wzdłuż niej zbudowano w latach 1907-1913 północny odcinek obecnej ul. J. Dąbrowskiego, z wylotem przy ul. M. Wańkowicza. Połączono go od południa z ul. gen. W. Andersa odcinkiem ulicy między budynkami nr 32 i 34 oraz pomiędzy budynkami nr 141 i 143 przy ul. gen. W. Andersa. Czyli wówczas nie było jednej ul. J. Dąbrowskiego. Istniały dwie niezależne od siebie ulice powiązane z główną ulicą wiejską, ale obie łączyła ścieżka (między nr 21 a 23). W latach 1907-1913 znacznie zagęszczono zabudowę po zachodniej stronie starszego odcinka obecnej ul. J. Dąbrowskiego, a zagęszczono ją do tego stopnia, że trzeba było jeszcze pomiędzy budynkami wytyczyć dodatkowe przejście. Wznoszono też domy przy północnym odcinku ulicy, na wschód od którego wykształcił się nowy fragment siedliska (z domami nr 23-29). Powstał też przy tej ulicy, przed gospodarstwami nr 15-15a i 17-17a nieregularny plac, ale jego kształt wynikał przede wszystkim z przekształceń lokalnego układu drożnego. Przy ul. J. Dąbrowskiego zachowały się nieliczne już duże zagrody zamożnych gospodarstw, z domami z okazałym wystrojem elewacji (nr 15, 17, 21). Występują tu też budynki reprezentujące budownictwo wernakularne oraz domy robotnicze wznoszone według projektów typowych opartych na rozwiązaniach wypracowanych około poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Przed 1942 r. przebudowano i utwardzono dawną ścieżkę-łącznik tworząc z niej środkowy odcinek obecnej ul. J. Dąbrowskiego, ale widoczne są jeszcze w terenie dawne połączenia obu odcinków ulicy z główną ulicą wiejską.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. J. Dąbrowskiego 15-15a, zagroda

Zagroda z budynkami nr 15 i 15a rozplanowana w układzie w czworobok, budowana od 2. poł. XVIII w., ukształtowana w obecnych swych formach w latach ok. 1880. Tworzą ją dom (nr 15) ustawiony kalenicowo względem ulicy, budynek mieszkalno-gospodarczy (nr 15a), ukierunkowany względem drogi szczytowo oraz budynki gospodarcze na planie litery L, powstałe zapewne z 2 poł. XIX w. i ukształtowane w obecnych swych formach na pocz. XX w. Jest to zagroda zamożnego rolnika, usytuowana na lekkim wyniesieniu jak zagrody tej warstwy społecznej na śląskiej górskiej wsi. Przebudowywana w pierwszych dziesięcioleciach XX w.

ul. J. Dąbrowskiego 15

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom, mur., zbudowany w latach ok. 1870-1884 r., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. W 2 poł. XX w. budynek remontowany. Przebudowane otwory w przyziemiu i zamurowane okno w partii I piętra. Wymieniona częściowo stolarka okienna. Obecnie użytkowany tylko parter budynku.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Widoczne miejscami spękania ścian nośnych budynku. Stan konstrukcji dachu nie znany. Istnieje prawdopodobieństwo, że w pokryciu dachu mogą być nieszczelności.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym), wspólny dla wszystkich elewacji cokół licowany kamieniem. W elewacji frontowej i tylnej zachowane profilowane gzymsy nad przyziemiem oraz centralnie usytuowane otwory wejściowe w profilowanych obramieniach. Przed otworem wejściowym w elewacji frontowej jednobiegowe schody z kutą, ażurową balustradą w stylu historyzmu. Okna I piętra bez obramień.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, z nadświetlem, częściowo przeszklone, z okuciami, w stylu historyzmu. Drugie drzwi, o podobnej konstrukcji zachowane w elewacji podwórzowej, skromniejsze, z nadświetlem, w stylu neoklasycyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej, drzwi frontowe i zewnętrzne w elewacji podwórzowej.
- Wskazany remont budynku z określeniem jednolitej kolorystyki elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. J. Dąbrowskiego 15a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-gospodarczy, mur., zbudowany w XVIII w.?, przebudowany w 2 poł. XIX w. z zachowaniem części kamiennych murów. Ok. 1910 r. rozbudowana część mieszkalna budynku (w stylu neoklasycyzmu) o nowe lokale mieszkalne w facjatakach. Od południa dobudowana do mieszkalnej partii budynku jednokondygnacyjna przybudówka z dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci. W 2 poł. XX w. budynek remontowany. Przebudowane otwory. Wymieniona stolarka okienna. Obecnie budynek nie użytkowany.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym z dwiema bardzo dużymi facjatami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Widoczne miejscami spękania ścian nośnych budynku. Stan konstrukcji dachu nie znany. Istnieje prawdopodobieństwo, że w pokryciu dachu mogą być nieszczelności.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji. Najokazalej rozwiązana elewacja dziedzińcowa z podwyższoną, szeroką częścią, bardzo szeroką facjatą zwieńczoną pięciobocznym szczytem ujętym profilowaną ramą, mającym w polu czterodzielne okno termalne. W przyziemiu budynku zachowane kamienne portale i obramienia okienne (m.in. nowożytnie i z 2 poł. XIX w.), proste lub profilowane.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

ul. J. Dąbrowskiego 17-17a, zespół mieszkalno-gospodarczy

Zagroda z budynkami nr 17 i 17a rozplanowana w układzie w czworobok, ukształtowana w obecnych swych formach w 3 ćw. XIX w. Tworzą ją dom (nr 17) ustawiony kalenicowo względem ulicy, budynek mieszkalno-gospodarczy (nr 17a), ustawiony względem drogi szczytowo oraz dwa budynki gospodarcze, powstałe zapewne z 2 poł. XIX w. Jest to zagroda zamożnego rolnika, usytuowana na lekkim wyniesieniu jak zagrody tej warstwy społecznej na śląskiej górskiej wsi. Budynki gospodarcze przebudowywane w XX w., z przeznaczeniem na cele mieszkalno-usługowe.

ul. J. Dąbrowskiego 17

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Główny dom właściciela gospodarstwa, obecnie wielorodzinny budynek mieszkalny, mur., zbudowany w 1884 r., w stylu historyzmu, neoklasycyzmu (na wzorach z 1 poł. XIX w.), łączonego z neorenesansem, w typie willi podmiejskiej. W 2 poł. XX w. oraz w 2011 r. budynek remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Malowane elewacje, położone pokrycie dachowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem naczółkowym, ożywionym dwiema facjatami (z trójkątnymi szczytami), nakrytymi dwuspadowymi daszkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku pełnym, okulusów podstrysza), wspólny dla wszystkich elewacji cokół licowany kamieniem oraz wykonany w tynku, wspólny detal architektoniczny: pasowe boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra i — belkowanie koronujące o podziale ramowym (z tablaturą i okulusami) stanowiące też podstawy trapezowych szczytów elewacji bocznych. Zachowane podobne we wszystkich elewacjach obramienia okienne: listwowe, profilowane (przyziemie), listwowe, profi-

lowane z prostokątnymi płycinami podokiennymi i z gzymsami nadokiennymi na konsolach (I piętro). Odrębności elewacji: W fasadzie portal prostokątny w kamiennym, prostym obramieniu, flankowany przez pary pilastrów z impostami doprowadzonymi pod konsole nadwieszono środkowego wykusza pozornego (na poziomie I piętra). Wykusz ujęty skrajnie parami pilastrów (o kompozytowych głowicach) wspierających belkowanie koronujące, nad nim facjata z narożami podkreślonymi parami pilastrów. Powyżej belkowanie i trójkątny szczyt w profilowanym obramieniu, wypełniony półkolistą blendą. Portal w osi fasady poprzedzony jednobiegowymi schodami z pełnymi balustradami licowanymi cegłą, obecnie pomalowanymi. W osi elewacji tylnej, na poziomie I piętra także wykusz pozorny, zespolony z facjata, ale skromniejszy. Na jego elewacji tablica z datą 1884.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.
- Wzdłuż podjazdu do budynku posadzony szpaler złożony z buka, kasztanowców i lipy.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazane oczyszczenie balustrad schodów przed portalem z farby, dopuszczalne pomalowanie ich, ale w naturalnym kolorze cegły.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. J. Dąbrowskiego 17a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-gospodarczy z dawnym mieszkaniem właściciela gospodarstwa, później może dom wycużny, mur., zbudowany w latach: 1855 (część mieszkalna) i 1863 (część gospodarcza). Wzniesiony w typie budownictwa wiejskiego, w stylu neoklasycyzmu z elementami neogotyku tudorowskiego i stylu arkadowego szkoły berlińskiej. Budynek przebudowywany w 2 poł. XIX w. i w XX w. Od południa dobudowana do mieszkalnej partii budynku dwukondygnacyjowa przybudówka z dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci. W 2 poł. XX w., po 1986 r. budynek remontowany i przebudowywany. Przebudowane przede wszystkim otwory w partii I piętra elewacji podwórzowej, dwuskrzydłowe w profilowanych obramieniach i z neogotyckimi gzymsami nadokiennymi o załamanych krańcach na — trójskrzydłowe bez obramień (częściowa utrata cech stylowych). Wymieniona stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie litery L, dwukondygnacyjowego, z dwukondygnacyjową przybudówką, nakrytego dachami dwuspadowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Miejscami widoczne ubytki tynków.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich trzech elewacji mieszkalnej części budynku, w tym układ osi okiennych i wykroje części otworów. Najokazalej rozwiązana elewacja szczytowa, zachodnia, zwieńczona trójkątnym szczytem. Zaznaczony cokół. Elewacja dzielona gzymsami nad

przyziemiem, pod oknami I piętra i pod oknami w szczycie. Okna w profilowanych obramieniach, nad oknami I piętra tablica z datą MDCCCLV. W polu szczytu para prostokątnych okien ze wspólnym neogotyckim naczółkiem o załamanych krańcach. Po obu stronach tych okien ślepe biforia z półkolistymi arkadami. Na elewacjach południowej i północnej, dziedzińcowej artykulacja gzymsami (nad przyziemiem i pod oknami I piętra). W elewacji podwórzowej zachowany kamienny prosty portal.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe w stylu historyzmu, drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i drzwi frontowe.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzoru ze zdjęcia z karty adresowej budynku w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. J. Dąbrowskiego 21

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-gospodarczy w obrębie zagrody, wzniesiony w 1858 r. w typie budownictwa wiejskiego, w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej, z elementami stylu arkadowego. Przebudowany w latach 20. XX w., w duchu art deco, przy wykorzystaniu ornamentacji w stylu neoklasycyzmu i neobaroku. Przebudowane ganek przed fasadą, dach, w którym rozmieszczone okna powiekowe i wydłużone lukarny charakterystyczne dla budownictwa początków XX w. W 2 poł. XX w., po 1986 r. w latach 2010-2013 budynek remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Wymieniona stolarka okienna. Wykonane zadaszenie ganku. Po 2013 r. wymienione pokrycie dachowe, i zlikwidowane wówczas okna powiekowe i lukarny.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej budynku i bocznej, południowej, w tym układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym). Obie elewacje z cokołem licowanym kamieniem oraz z wystrojem wykonanym w tynku, dzielone profilowanymi gzymsami nad przyziemiem i pod oknami I piętra. Szczyt ujęty profilowaną ramą. Większość otworów w obu elewacjach w profilowanych obramieniach. Ponadto elewacja frontowa ozdobiona na poziomie I piętra dekoracją ornamentalną w formie prostokątnych płycin z podziałem kwaterowym i rozetami lub z kartuszem (pseudokiennice). Pomiędzy gzymsami rozmieszczone kartusze z draperiami, a po obu stronach otworu wejściowego — ozdobnie rozwiązane obramienia okien. Każde ukształtowane jako wgłębne, z półkolistym naczółkiem ozdobionym motywem kwiatowego pąka. Pod oknami neobarokowe płyciny. Wejście do budynku poprzedzone gankiem z górnym podestem częściowym.

wo wykreślonym łukiem, ograniczonym pełną balustradą z szeregiem wgłębnym prostokątnych płycin. W szczycie południowej elewacji bocznej okna na wspólnych gzymsach podokiennych i tablica z datą 1858.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki (o podziale krzyżowym) według wzoru ze zdjęcia z karty adresowej budynku w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 2 poł. XIX w.

ul. J. Dąbrowskiego 23

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny wzniesiony na pocz. XX w., w stylu historyzmu, z elementami neoklasycyzmu, neorenesansu i neobaroku. W 2 poł. XX w. budynek remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Przed 1986 r. wykonany na nowo cokół (z licem z drobnymi kamieniami), elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Na pocz. XXI w., przed 2013 r. wymienione pokrycie dachowe. Naprawione, choć nieudolnie dwa obramienia okienne w elewacji frontowej. Wymieniona stolarka okienna. Budynek wolnostojący po wschodniej stronie ul. J. Dąbrowskiego.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Bardzo dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z płytkim ryzalitem w elewacji frontowej i z pionem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego, nakrytego jednokondygnacyjnym dachem mansardowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Miejscami uszkodzone tynk zewnętrzny i elementy wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej budynku i bocznych, w tym układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Wszystkie trzy elewacje ze wspólnym wystrojem wykonanym w tynku gładkim, dzielone profilowanymi gzymsami, cokołowym, nad przyziemiem i pod oknami I i II piętra. Elewacje zwieńczone strefą belkowania z konsolami w obrębie fryzu. Naroża elewacji podkreślone przemiennym boniowaniem. Zachowane we wszystkich trzech elewacjach obramienia okienne, profilowane, z przewiązkami i kluczami (w przyziemiu), profilowane, z przewiązkami (na I piętrze) oraz teowate, uszakowe (na II piętrze). W ryzalicie w elewacji frontowej nad oknami I piętra wspólny gzyms nadokienny, a okna II piętra (w ryzalicie) w profilowanych obramieniach uszakowych z przewiązkami i kluczami oraz z nadprożami przechodzącymi w łuk odcinkowy. Ryzalit zwieńczony wolutowym szczytem o lekko zgeometryzowanych formach, z trójkątnym naczółkiem. W elewacjach bocznych okna ślepe, dlatego w obramieniach okiennych zamarkowane w tynku opuszczone pseudorolety.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wymagane wymiana tynku cyklinowanego na gładki i uzupełnienie brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki (o podziale krzyżowym) według wzoru ze zdjęcia z karty adresowej budynku w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

Ul. Ireny Grabowskiej

Dawne nazwy ulicy: *Friedrich Scharf Strasse*

Ul. I. Grabowskiej powstała przed 1884 r. jako polna droga w kierunku Konradowa. W latach jej wschodni odcinek został urządzony jako ulica, w powiązaniu z ul. Bohaterów Getta i — zabudowany, zapewne przy udziale spółdzielni mieszkaniowej z Białego Kamienia. Budynek nr 2 przestrzennie i formalnie został włączony do zespołu budynków przy ul. Bohaterów Getta 10, 11 i 12. Następnie zbudowano ciąg budynków ul. I. Grabowskiej 3, 4, 5, 6, projektowany zapewne przez tego samego architekta, który zaprojektował domy przy ul. Bohaterów Getta 6, 7, 8, 9. Zastosował on ten sam moduł, ale dla budynków przy ul. I. Grabowskiej wybrał skromniejszy i mniej ujednolicony wystroj elewacji oraz zróżnicował szczyty, kierując się bardziej ku neobarokowi i neoklasycyzmowi niż ku postsecesji. Domy budowane były na pewno szybko, a wystrój elewacji został wykonany z małą starannością.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Grabowskiej 1

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, wielkomiejska kamienica czynszowa, usytuowana po północnej stronie ul. I. Grabowskiej, murowana, wzniesiona na pocz. XX w. Ma bryłę z charakterystycznym układem ryzalitów pozornych, ukształtowaną na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej, stosowaną najczęściej w stylu neoklasycyzmu. Natomiast wystrój elewacji utrzymany został już w stylu historyzmu z elementami neorenesansu i neobaroku. Na pocz. XXI w. przed 2011 r. przeprowadzone przebudowa i gruntowny remont domu. W jego trakcie zlikwidowano szczyty ryzalitów pozornych i ryzalitu klatki schodowej oraz usunięto charakterystyczny element tego przestrzenno-formalnego typu budynku, wysunięte okapy dachu na wspornikach. Przebudowano podstrysze na kondygnację mieszkalną, budynek w konsekwencji podwyższono, w związku z czym zmienione zostały jego bryła i geometria dachu. Ponadto w trakcie tego remontu bardzo mocno zredukowano wystrój elewacji, usunięto: pasowy gzyms na poziomie I piętra, płyciny nadokiennie wraz z dekoracją, konsole gzymsów i naczółków nadokiennych. Trudno stwierdzić obecnie czy budynek został ocieplony, czy nie. Wydaje się, że nowy detal nie został wykonany w tynku, ale chyba z elementów z masy plastycznej (podcięte obramienia okienne przy blacharce, ułamane w połowie płyciny podokienne). Wykonano też nową, ceglana licówkę cokołu oraz zbudowano nowe, podobnie oblicowane schody. Wymieniono stolarkę okienną i drzwiową.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitami pozornymi w elewacjach, obecnie pięciokondygnacyjny, nakrytego dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja dwóch elewacji, frontowej (z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi) i bocznej, wschodniej (ze środkowym ryzalitem pozornym), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Odtworzony detal obu elewacji: pasowe boniowanie przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemiem, mniej profilowane gzymsy pod oknami I-III piętra, nad III piętrem i pod oknami IV piętra. Ponadto skrajne ryzality pozorne w elewacji frontowej, środkowy ryzalit pozorny w bocznej elewacji wschodniej i naroża tej elewacji ujęte odtworzonymi lizenami, na poziomie I-II piętra boniowanymi, na poziomie III-IV piętra gładkimi. Odtworzone profilowane obramienia górnych części otworów w przyziemiu oraz — profilowane obramienia okien wyższych kondygnacji. Pod oknami I piętra rozmieszczone prostokątne płyciny, a nad oknami trójkątne naczółki lub gzymsy nadokienne (w komponowanym układzie). Odtworzone gzymsy nadokienne nad oknami II piętra.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowane drewniana stolarka okienna oraz drewniane, oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Zalecane poprawienie wykonanego detalu architektonicznego, w tym jego jakości i trwałości. Docelowo postulowane wierniejsze odtworzenie wystroju elewacji na podstawie zdjęcia z karty adresowej budynku pozostającej w posiadaniu Delegatury WU-OZ w Wałbrzychu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. I. Grabowskiej 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neoklasycyzmu i neobaroku. Detal kładziony płytko, artykulacja bardziej plastyczna. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i ich wystroju. Wymieniona w większości stolarka okienna. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe i przebudowane facjaty w dachu. Budynek w zabudowie zwartej z kamienicami przy ul. Bohaterów Getta 10-12, po północnej stronie ul. I. Grabowskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła narożnego budynku na planie litery L z facjatami w elewacjach frontowej i bocznej (zwieńczonymi trójkątnymi szczytami) oraz z płytkim ryzalitem w elewacji tylnej (zawierającym klatkę schodową i wnętrza mieszkalne) zwieńczonym szczytem trapezowym. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem mansardowym, dachami dwuspadowymi.

dowymi nad murowanymi facjatami i dachem dwuspadowym, łamanym z naczółkiem nad płytkim ryzalitem w elewacji tylnej.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Widoczne uszkodzenia tynku i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólne symetryczne kompozycje **elewacji frontowej i bocznej**, z centralnie usytuowanymi, murowanymi facjatami zwieńczonymi trójkątnymi szczytami, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Zachowany wspólny detal obu elewacji: boniowanie naroży, gzyms nad przyziemiem, posadowione na nim lizeny akcentujące naroża elewacji i wydzielające ich środkowe osie i profilowany gzyms koronujący. Na elewacjach facjat zachowane pilastry podkreślające ich naroża oraz profilowane obramienia szczytów. Obramienia okien przyziemia listwowe. Zaakcentowane piony osi okiennych na poziomie I i II piętra. W polach wydłużonych dość wąskich płycin rozmieszczone okna i tabulatura. Płyciny z osiami okiennymi zwieńczone szerszymi nadprożami uszakowych obramień okien II piętra zdobionymi plakietami. Tablatura złożona z płycin neoklasycystycznych z guttami lub secesyjnych w formie kratownic. **Elewacja płytkiego ryzalitu** przy elewacji tylnej z ceglany cokołem. Ujęta skrajnie narożnym boniowaniem zwieńczonym odcinkami gzymsu nad przyziemiem. Powyżej lizeny zwieńczone odcinkami gzymsu koronującego. Szczyt ujęty szeroką gładką ramą. W jednej z osi wejście do klatki schodowej. Do wysokości cokołu wejście bez obramienia, wyżej z pilastrami wspierającymi belkowanie. Zaakcentowane piony osi okiennych, podobnie jak w elewacjach frontowej i bocznych, ale formy obramień okien skromniejsze.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi do klatki schodowej, drewniane, dwuskrzydłowe, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, w stylu historyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku i remont elewacji z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji oraz z zaprojektowaniem nowej kolorystyki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. I. Grabowskiej 3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. Przyziemie elewacji frontowej i elewacja boczna pokryte tynkiem cyklinowanym. W większości wymieniona stolarka okienna i wymienione drzwi frontowe. Przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po północnej stronie ul. I. Grabowskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z miesz-

kalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połącią nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne uszkodzenia tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: ceglana licówka cokołu, boniowane lizeny w przyziemiu wydziela-
jące markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębnymi listwami i plakietami, profilowany gzyms koronujący, profilowane obramienie pięcio-
bocznego szczytu. Okna przyziemia w czterouszakowych, gładkich obramieniach, okna
wyższych kondygnacji obramione częściowo (obramione nadproża i węgary do śłemie-
nia). W ryzalicie okna I piętra w obramieniach ze zwieńczeniami w formie trójkątów
wpisanych w pięcioboki, a okna II piętra w obramieniach ze zwieńczeniami w formie
podwójnych łuków kotarowych. W bocznej partii elewacji zwieńczenia obramień
okiennych odcinkowe lub w formie stylizowanego ornamentu okuciowego. Elewacja
boczna, wschodnia bezokienna, z ceglany cokołem i artykulacją pionową jak w ele-
wacji frontowej.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z odtworze-
niem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki
według zachowanego wzoru.

ul. I. Grabowskiej 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji frontowej i jej wystroju. Przyziemie elewacji pokryte tynkiem cyklinowanym. Wymieniona stolarka okienna i drzwi do klatki schodowej. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe. Zniszczone obramienia pary okien, na które nałożono kasety rolet. Budynek w zabudowie zwartej, po północnej stronie ul. I. Grabowskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połącią nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne uszkodzenia tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: boniowane lizeny w przyziemiu wydzielające markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębnymi listwami i plakietai, profilowany gzyms koronujący, profilowane obramienie pięciobocznego szczytu. Okna przyziemia w listwowych, gładkich obramieniach, okna wyższych kondygnacji obramione częściowo (obramione nadproża i węgry do śłemia). W ryzalicie okna I i II piętra w obramieniach listwowych ukośnie podciętych. W bocznej partii elewacji obramienia okienne listwowe z guttami i wypustkami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna i drzwi do klatki schodowej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. I. Grabowskiej 5

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i ich wystroju. Przyziemie elewacji frontowej pokryte tynkiem cyklinowanym. Wymieniona stolarka okienna i drzwi do klatki schodowej. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po północnej stronie ul. I. Grabowskiej. Budynek obecnie remontowany i ocieplany, zapewne z odtworzeniem (z elementów z masy plastycznej) wystroju elewacji frontowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połąką nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: boniowane lizeny w przyziemiu wydzielające markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębnymi listwami i plakietai, profilowany gzyms koronujący, profilowane obramienie wolutowego szczytu z naczółkiem o łuku falistym. Okna przyziemia i I piętra, obramione częściowo (obramione nadproża

i węgry do śłemia). W przyziemiu obramienia stylizowane na uszakowe, ozdobione u dołu kolistymi plakietami. Obramienia okien I piętra z nadprożami wykreślonymi fałście oraz z prostokątnymi plakietami u dołu. Okna II piętra w niszach okiennych o sfazowanych narożach.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. I. Grabowskiej 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach 1907-1913, w stylu postsecesji geometrycznej z elementami neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i ich wystroju. Przyziemie elewacji frontowej pokryte tynkiem cyklinowanym. Wymieniona stolarka okienna i drzwi do klatki schodowej. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe. Budynek w zabudowie zwartej, po północnej stronie ul. I. Grabowskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem płaskim (z ukośną prawie pionową połącią nad elewacją frontową), połączonym po skosie z dachem łamanym nad szczytem podwyższonego, pozornego, skrajnego ryzalitu w elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne uszkodzenia tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna asymetryczna kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: boniowane lizeny w przyziemiu wydzielające markowany w tynku, skrajny ryzalit, gładkie lizeny nad nimi zdobione wgłębnymi listwami i plakietami, profilowany gzyms koronujący, profilowane obramienie szczytu o wykroju wklęsłowypukłym. Okna obramione częściowo (obramione nadproża i węgry do śłemia). Okna przyziemia i I piętra uszakowe z wypustkami, lub z dolnymi zakończeniami w formie kół lub plakiet. Okna II piętra ze sfazowanymi narożami. Elewacja boczna, zachodnia bezokienna, z ceglanym cokołem i artykulacją pionową jak w elewacji frontowej.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna i drzwi do klatki schodowej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.

- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

Ul. Świętego Jerzego

Ulica została ustanowiona w styczniu 2018 r. Została wytyczona wzdłuż przebiegu początkowego, wschodniego odcinka dawnego rozłogu. Prowadzi tylko na teren zespołu kościelnego z kościołem i plebanią. Przed zmianą oba budynki miały adres od strony ul. gen. W. Andersa 120 i 122, tak jak wiele innych obiektów wznoszonych na tyłach działek przy tej ulicy.

Zespół kościoła katolickiego, ul. Świętego Jerzego 2, 4, dawniej generała Władysława Andersa 120, 122

Parafia katolicka dla mniejszości katolickiej w Białym Kamieniu została wydzielona z parafii wałbrzyskiej i była erygowana w 1894 r. Należały do niej przed 1945 r. Konradów, Nowe Szczawno i Opoka. Najpierw, w 1897 r. założono cmentarz. Kościół zbudowano w latach 1898-1899, a plebanię w 1898 r.³³

Zespół kościoła katolickiego powstał na wysokości środkowej części wsi, na zachód od historycznego jej siedliska. Usytuowany został na stoku wzniesienia, u podnóża Chełmca, na dawnych użytkach pomiędzy rozłogami. Nie był planowany urbanistycznie, ale tworzony pod kątem użytkowym. Najbliżej siedliska zbudowano kościół, dookoła którego wytyczono nieregularny plac. Po jego pd.-zach. stronie i przy polnej drodze (rozłogu), obecnej ulicy Św. Jerzego zbudowano plebanię. W wyższej części stoku, między rozłogami założono cmentarz, który w 2 poł. XX w. został rozbudowany w kierunku północnym i wschodnim.

ul. Św. Jerzego 2, dawniej gen. W. Andersa 122, kościół parafialny pw. Św. Jerzego i Matki Boskiej Różańcowej,

Kościół pw. Św. Jerzego i Matki Boskiej Różańcowej wpisany do rejestru zabytków decyzją: nr A/1955/1331/Wł z 26.04.1991 r.

Kościół zbudowany został w latach 1898-1899 w stylu neoromańskim z elementami architektury nowożytniej i neogotyku. Architekt dość wiernie wykorzystał historyczne rozwiązania przestrzenne i formalne charakterystyczne dla architektury romańskiej, szczególnie nadreńskiej. Zastosował silną gradację elementów bryły, zwieńczenie skrzyżowania kościoła wieżą czy urozmaicenie bryły kościoła licznymi mniejszymi cylindrycznymi lub wielobocznymi, wieżowymi klatkami schodowymi ze stożkowymi lub wielobocznymi hełmami. Zaprojektował półkoliście zamkniętą absydę prezbiterialną z ambitem i kaplicą na osi. Poza tym z rozwiązań ogólnie stosowanych w architekturze romańskiej wykorzystał: artykulację w formie lizen i fryzów arkadowych, galeryjki arkadowe, biforia, kostkowe głowice i łuki pełne. Zastosował dwie formy fryzu arkadowego pochodzące z różnych faz rozwoju architektury romańskiej, starszą (szereg arkad o półkolistym wykroju łuku) stosowaną w XI-XII w., i nowszą (nakładające się wąskie półkoliste łuki), późnoromańską z 2 ćw. XIII w. Co ciekawe starszą formę fryzu arkadowego zastosował na elewacjach prezbiterialnej części kościoła i transeptu, a późniejszą historycznie — na elewacjach korpusu nawowego. Zróznicował wygląd nisz okiennych w obu częściach kościoła, na uskokowe (w części prezbiterialnej) i jakby rozglifione (w korpusie nawowym). Wyraźnie więc sugerował dwufazowość kościoła. Wnętrze

³³ Geppelt F. X., *Real-Handbuch des Bistums Breslau, II. Theil*, Breslau 1929, s. 376; <http://parafiaswjerzego.pl>.

kościół rozwiązał w odniesieniu do architektury skromniejszych, niemieckich kościołów romańskich z XII i z pocz. XIII w. I wysoką nawę środkową z arkadami międzynawowymi i z wysoko umieszczonymi małymi oknami nakrył stropem naśladującym strop belkowy. Stropy umieścił też nad skrzyżowaniem kościoła i nad nawami bocznymi. Ale nie ograniczył się tylko do form neoromańskich, ponieważ okienne ściany naw bocznych podzielił nowożytnymi arkadami z pilastrami i archiwolty skrzyżowania kościoła oparł na odcinkach profilowanych gzymsów. Zgodnie z estetyką 4 ćw. XIX w. zaprojektował filary ze sfazowanymi narożami i stylizowanymi kapitelami, kolumny międzynawowe (z przewiązkami) i roślinną dekorację ich kapiteli. Ślepe galerie arkadowe z bazami i kapitelami z klinkierowej zielonej cegły, wykonanie z takiej też cegły fryzów arkadowych na elewacjach nawy, dwubarwne wałki profilowania portali oraz zastosowanie ceglanych elewacji można uznać za wpływ neogotyku. Na początku XX w. co najmniej prezbiterium kościoła ozdobione było dekoracyjną polichromią (o wzorach dywanowych). W oknach kościoła nie było witraży, i na pocz. XX w. wypełniała je armatura o prostym podziale geometrycznym. W 2 poł. XX w. kościół przechodził częste remonty. W latach 1957-1959 remontowano go ze względu na szkody górnicze. W latach 1969-1971 przeprowadzono remont kapitalny polegający na wymianie okien, belek stropowych, przebudowie partii ścian, założeniu systemu ogrzewania i na pomalowaniu wnętrza, w tym polichromią figuralną ze scenami z życia Jezusa i Marii. W 1972 r. zakupiono nowe dzwony. Hełmy wież pokryto blachą miedzianą, a pozostałe partie dachu — blachą cynkową, którą okresowo malowano. W 1984 r. odnowiono wnętrze kościoła, przed 1997 r. zamurowano rozetę w fasadzie, a w 1998 r. wykonano ze śląskiego marmuru nową posadzkę prezbiterium. W 1999 r. pomalowano wnętrze kościoła i wykonano nową instalację grzewczą. Od 2016 r. prowadzony jest remont dachu. Kładzione jest nowe pokrycie z szarej dachówki ceramicznej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Kościół orientowany, zbudowany na planie krzyża łacińskiego, jako trójnawowa bazylika, z absydą prezbiterialną, z ambitem i z kaplicą, z transeptem, z korpusem nawowym oraz z cylindrycznymi lub wielobocznymi wieżowymi kłatkami schodowymi. Na tym planie ukształtowana rozczłonkowana bryła. Część prezbiterialna złożona z wysokiej absydy prezbiterialnej nakrytej półstożkowym dachem, z niższego ambitu z dachem pulpitowym, z kaplicy na osi ambitu (z dachem półstożkowym) oraz z cylindrycznych, wieżowych klatek schodowych (z dachami stożkowymi i wielobocznym), z których dwie, smuklejsze umieszczone przy absydzie prezbiterialnej. Część prezbiterialna kościoła dostawiona do krótkiego i wysokiego transeptu nakrytego dachem dwuspadowym, nad którego centrum zbudowana masywna, ośmioboczna wieża zwieńczona iglicą. Od zachodu transept połączony z korpusem nawowym z nawą środkową nakrytą dachem dwuspadowym i z nawami bocznymi z dachami pulpitowymi. Fasada kościoła flankowana dwiema niższymi i różnej wysokości wieżowymi kłatkami schodowymi z ostrosłupowymi hełmami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachów oraz hełmów (z blachy miedzianej i cynkowej) bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łukach pełnych) oraz detal wykonany w cegle. Elewacje prezbiterium zasłonięte częściowo przez ambit, w górnej części, nad oknami dzielone profilowanym gzymsem. Powyżej ślepa galerijka arkadowa z kolumnami, fryz arkadowy i profilowany gzyms koronujący. Elewacje ambitu i kaplicy dzielone lizenami połączonymi z fryzem arkadowym, nad którym profilowany gzyms

koronujący. Cylindryczna, niska, wieżowa klatka schodowa przy ambicie z zaznaczonym cokół, zwieńczona fryzem arkadowym. Dwie smukłe, wieżowe klatki schodowe przy absydzie prezbiterialnej przewiązane gzymsem na poziomie gzymsu absydy i transeptu, zwieńczone fryzem arkadowym. Okna we wgłębnych, uskokowych, półkoliście zamkniętych niszach, z ceramicznymi, ukośnymi parapetami. Szczytowe elewacje transeptu, północna i południowa zwieńczone trójkątnymi szczytami, dzielone jak elewacje ambitu. Górne partie wschodnich i zachodnich elewacji ramion transeptu z podziałami i dekoracją jak w przypadku górnej partii elewacji absydy prezbiterialnej. W pd. elewacji transeptu portal. Umieszczony w prostokątnym występie muru z krenelażem i kapnikiem. Sam otwór o łuku półkolistym, w uskokowym, profilowanym obramieniu, z parą wąskich kolumn z kostkowymi głowicami w części frontowej. Nad portalem kolistą rozetą. Nad skrzyżowaniem transeptu z nawą środkową zbudowana ośmioboczna, masywna wieża-dzwonnica z elewacjami z podziałem ramowym. Na poziomie izby dzwonowej (z biforiami z kamiennymi neoromańskimi kolumnami) zwieńczona fryzem arkadowym. Powyżej ślepa galeryjka arkadowa i gzyms koronujący. Wieża nakryta ostrosłupowym, ośmiobocznym hełmem z trójkątnymi lukarnami. Od zachodu dobudowany do transeptu korpus nawowy, dzielony lizenami i zwieńczony fryzem arkadowym w formie wykonanych z zielonej cegły klinkierowej, nałożonych na siebie wąskich łuków. Nisze otworów jakby rozglifione. Fasada kościoła złożona ze szczytowej elewacji nawy środkowej rozwiązywanej jak szczytowe elewacje transeptu, łącznie z artykulacją, portalem i rozetą oraz — z dwóch różnych i bocznie usytuowanych wieżowych klatek schodowych, ustawionych przed lekko cofniętymi nawami bocznymi.

- Stan zachowania wnętrza kościoła: Prezbiterium bez artykulacji, nakryte konchą, otwarte ku skrzyżowaniu z transeptem łukiem tęczowym, pełnym, z archiwoltą opartą na odcińkach gzymsów. Podobnie rozwiązane pozostałe arkady transeptu. Nawa środkowa z arkadami międzynawowymi, złożonymi z ustawionych przemiennie czworobocznych filarów (ze sfazowanymi narożami i uproszczonymi głowicami), z kolumn (z trzonami z przewiązkami, z kostkowymi głowicami ze stylizowaną dekoracją roślinną) oraz z archiwolt o łuku pełnym, ujętych wgłębnymi obramieniami. W górnej części ścian nawy środkowej małe okna o łuku pełnym. Nawa i skrzyżowanie kościoła nakryte drewnianymi stropami naśladowującymi stropy belkowe. Nawy boczne wąskie, ściany okienne z bardzo płytkimi arkadami utworzonymi z pilastrów i z archiwolt o łuku pełnym. W tak wykształconych blendach rozmieszczone małe, półkoliście zamknięte okna. Nawy boczne nakryte podobnymi stropami jak nawa środkowa.
- Stan zachowania wyposażenia kościoła: Zachowany ołtarz główny z końca XIX w., neogotycki, niedługo później nadbudowany o podobną stylistycznie część górną z obrazem przedstawiającym Św. Jerzego walczącego ze smokiem. Obecnie w ołtarzu umieszczone przedstawienie Marii z Dzieciątkiem z Białego Kamienia na Ukrainie. Pierwotna ambona z koszem opartym na profilowanym filarze, z balustradą kosza o prostym podziale kwaterowym i z dojściem na poziomie kosza, podpartym cieńszym filarem. Przebudowana w 2 poł. XX w. Zachowane organy i prospekt organowy firmy Schlag und Sohne ze Świdnicy (1898 r.), obrazy, rzeźby i neogotyckie konfesjonały z końca XIX w. W 1999 r. wykonane nowe witraże i nowe żyrandole.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, armatura okienna. Zachowane drzwi zewnętrzne, drewniane, ramowe, z wypełnieniem z desek.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura kościoła: bryła, forma dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania armatury o obecnym układzie.
- W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według zachowanych wzorów.

ul. Św. Jerzego 4, dawniej ul. gen. W. Andersa 120, plebania

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Plebanię mur., wzniesiono w 1898 r., w stylu historyzmu z elementami stylu neoromańskiego, neoklasycyzmu oraz budownictwa ceglanego. Jest ona ze względu na formę bryły reprezentatywna dla budownictwa wernakularnego. Wzniesiono ją według zmienionego w szczegółach projektu typowego powstałego w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 poł. XIX w. i przeznaczonego w 4 ćwierci XIX stulecia, obok innych projektów typowych dla tworzenia zabudowy przedmieść małych miast i zabudowy wsi. Plebania otrzymała charakterystyczną bryłę w formie korpusu z dwuspadowym dachem ożywionego środkowymi ryzalitami z trójkątnymi szczytami. Widoczne od ulicy elewacje wschodnia, frontowa i boczne ozdobiono wystrojem z elementami w stylu neoromańskim (fryzy arkadowe), z elementami w stylu neoklasycyzmu (gzyms nad przyziemiem i prostokątne płyciny podokienne) oraz w duchu budownictwa ceglanego (gzyms-fryz z ukośnie ułożonych cegieł). Z kolei elewacja tylna otrzymała cechy uproszczonego neoklasycyzmu. Na pocz. XX w. została rozbudowana. Do ryzalitu we wschodniej, frontowej elewacji budynku dobudowano drewniany, przeszklony, bogato zdobiony dekoracją laubzegową ganek z balkonem na dachu z ażurową balustradą. Do tego ganku dobudowano od południa jednokondygnacyjową, przeszkloną werandę z segmentami zamkniętymi trapezowo, w sposób charakterystyczny dla pocz. XX w. W okresie międzywojennym werandę tę i ganek rozebrano i w jego miejsce zbudowano nowy, ceglany ganek (z komponowanym układem cegły) złożony z dwóch filarów wspierających płaski dach, z pełnej balustrady i z jednobiegowych schodów równoległych do elewacji budynku. W latach 1945-1997 plebanię rozbudowano o parterową przybudówkę dostawioną do tylnej elewacji, nakrytą dachem płaskim, na którym założono taras. Do 2008 postawiono na tarasie wiatę. Wykonano też nową balustradę tarasu i balkonu w elewacji wschodniej. Zbudowano nowe schody zewnętrzne. Wymieniono stolarkę okienną częściowo wzorowaną na starej (podział w formie litery T). W elewacjach frontowej i częściowo w bocznej, południowej dopasowano ją do wykroju okien. Do innych okien nie dopasowano stosując skrzydła prostokątne. W latach 2008-2011 przełożono pokrycie dachowe, na nowe ceramiczne.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjowego, ze środkowymi, podwyższonymi ryzalitami pozornymi zwieńczonymi trójkątnymi szczytami w elewacjach frontowej i tylnej. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi (nad korpusem i nad ryzalitami).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, blendy o łuku odcinkowym lub pełnym, w których okna i wykroje otworów (o łuku odcinkowym). Zachowany detal wykonany

w cegle: wspólny dla wszystkich elewacji profilowany gzyms-fryz nad przyziemiem (z ukośnie ułożonych cegieł). W elewacji frontowej zachowane: blendy z oknami i prostokątnymi płycinami podokiennymi wykreślonymi układem ciemnych, klinkierowych cegieł. Zachowane zwieńczenie trójkątnego szczytu ryzalitu w fasadzie: uskokowy fryz arkadowy i powyżej profilowane obramienie oparte na odcinkach profilowanego gzymsu. Nad bocznymi partiami elewacji zachowane odcinki fryzu arkadowego i profilowanego, ozdobnego gzymsu koronującego. Zachowany murowany z cegły, nie dekorowany ganek przed ryzalitem w elewacji frontowej, złożony podmurówki, dwóch filarów podtrzymujących dach oraz z pełnej balustrady między filarami. Zachowane elewacje boczne komponowane w zbliżony sposób jak elewacja frontowa, zwieńczone trójkątnymi szczytami obramionymi podobnie jak szczyt ryzalitu w fasadzie. Podobnie ujęty szczyt ryzalitu pozornego w elewacji tylnej, która zwieńczona odcinkami belkowania koronującego.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale w formie litery T. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według wzorów z końca XIX w.

Cmentarz parafialny z kaplicą pogrzebową → ul. Piaskowa

Ul. Komuny Paryskiej

Dawne nazwy ulicy: *Mittelstrasse*

Do 1884 został wykształcony od strony głównej ulicy wiejskiej (obecnej ul. gen. W. Andersa) południowy odcinek ulicy prowadzący ku budynkowi nad potokiem Szczawnik. Następnie w latach 1907-1913 drogę tę przedłużono ku północy i równoległe do ul. J. Dąbrowskiego, z wylotem przy ul. M. Wańkowicza. Zabudowano tylko zachodnią stronę nowej ulicy, ponieważ po jej wschodniej stronie znajdowały się tylne partie działek przy ul. J. Dąbrowskiego. Nowa zabudowa ul. Komuny Paryskiej była bardzo skromna, taka jak przy ul. J. Dąbrowskiego. Składała się z budynków o charakterze wernakularnym, wiejskim oraz z domów robotniczych.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

Ul. Piaskowa

Dawne nazwy ulicy: *Sandstrasse*

W latach 1884-1907 lub 1898-1907, po powstaniu zespołu kościelnego wytyczono od południowej drogi polnej (obecnej ul. Św. Jerzego) i wzdłuż północnej granicy placu kościelnego krótką, ślepą ulicę. Po jej północnej stronie, na wąskiej parceli zbudowano w układzie szeregowym trzy szerokofrontowe budynki. Następnie w latach 1907-1913 dawną drogę polną, wyjazdową (przez stodołę) z dużego gospodarstwa przebudowano i upubliczniono, zapewne dlatego, że była jedną z dróg prowadzących w kierunku cmentarza. Tak powstała ul. Piaskowa. Wytyczono ją na południe od wspomnianego gospodarstwa, wzdłuż południowej granicy jego zagrody. Do 1913 r. na zachód od niej powstała zabudowa północnej strony ul. Piaskowej, a jej układ wyglądał następująco: Od strony głównej ulicy wiejskiej znajdowało się duże gospodarstwo, na miejscu którego stoi obecnie dom nr 1, a za nim w kierunku zachodnim stał szereg domów. Układ obu ulic pozostał co najmniej do 1945 r. Po 1945 r. nowsza, południowa ulica bliższa kościoła zanikła lub została zlikwidowana, a znajdujące się przy niej budynki zwrócone ku niej i ku kościołowi fasadami przypisano do ulicy Piaskowej.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Piaskowa 1

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony ok. 1907-1913 może na zrębie budynku z przeniesionej zagrody (patrz: omówienie kształtowania ulicy). Zbudowany w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu (bryła), z elementami secesji (częściowo detal). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. W latach 2013-2018 odnowione trzy elewacje. Remont przeprowadzony z zachowaniem kompozycji i wystroju dwóch zdobionych elewacji, frontowej i bocznej, wschodniej, widocznej od strony ul. gen. W. Andersa. Wykonano ceglana licówkę cokołu, pierwotnie może tynkowanego. Pomalowano trzy elewacje. W większości wymieniono stolarkę okienną. Wymieniono drzwi frontowe. W boczną, zachodnią elewację budynku wbudowano blaszany komin instalacji grzewczej. Budynek wolnostojący, po północnej stronie ul. Piaskowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjowego, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na drewnianych wspornikach.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja dwóch elewacji (frontowej i bocznej, wschodniej), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym), wspólny dla dwóch elewacji, wykonany w tynku detal architektoniczny, złożony z: profilowanego gzymsu nad przyziemiem, podokienników i z obramień okiennych w przyziemiu, secesyjno-neobarokowych, teowatych, ozdobnie zakończonych od dołu. W elewacji frontowej wejście do budynku usytuowane asymetrycznie, zamknięte łukiem pełnym, ujęte tynkową, gładką listwą połączoną na wysokości archiwolty z dwiema stylizowanymi sterczynami, nad którymi kołiste plakiety. Zachowane w fasadzie listwowe obramienia okien I i II piętra, a w bocznej elewacji wschodniej zachowane inne obramienia okien I i II piętra, złożone ze sfazowanych obramień z przewiązkami oraz z umieszczonych powyżej pseudokonstrukcyjnych łuków z kłieńców.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. Piaskowa 1a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiono w latach ok. 1907-1913, w stylu postsecesji, z największym rozczłonkowaniem bryły od strony ulicy oraz ze znacznym ograniczeniem detalu architektonicznego. Elewacje ożywiono ryzalitem przy styku korpusu budynku i jego skrzydła oraz szczytami z dekoracją fachwerkową. Budynek remontowano w 2 poł. XX w., zasadniczo z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Elewacje pokryto tynkiem cyklinowanym. Po 1986 r. przekształcono trzykondygnacyjny ryzalit przy styku korpusu budynku i jego skrzydła, ze względu na zmianę usytuowania wejścia do budynku. Zlikwidowano wejście w południowej elewacji skrzydła, dostępne pierwotnie z murowanego, ażurowego ganku (na poziomie wysokiego parteru wspomnianego powyżej ryzalitu). Ganek zamurowano i przekształcono na wnętrze mieszkalne, schody zewnętrzne rozebrano. Nowe wejście na klatkę schodową umieszczono we wschodniej elewacji skrzydła, w miejscu dawnego wejścia do wysoko założonych piwnic. Na pocz. XXI w. wykonano nowe pokrycie dachowe. W większości wymieniono stolarkę okienną. Wymieniono drzwi frontowe. We frontową elewację budynku wbudowano blaszany komin instalacji grzewczej oraz liczne talerze telewizji satelitarnej. Budynek wolnostojący, po północnej stronie ul. Piaskowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana rozczłonkowana bryła budynku na planie litery L, z ryzalitami, w tym z ryzalitem klatki schodowej w skrzydle bocznym. Ten trzykondygnacyjny budynek z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem mansardowym połączonym z dachem dwuspadowym, łamanym.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja bryły budynku najbardziej rozcłonkowanej od strony ulicy. Wyraźnie zaznaczone korpus domu i boczne skrzydło ze skrajnym ryzalitem klatki schodowej. Przy styku obu tych części budynku zbudowany obniżony, zadaszony ryzalit dawniej z gankiem prowadzącym do klatki schodowej oraz z werandami, nakryty dachem płaskim. Elewacje organizowane układem otworów. Widoczne znaczne ograniczenie detalu architektonicznego. Zaznaczony cokół obiegający budynek (miejscami wysoki ze względu na topografię terenu). **Elewacja frontowa korpusu** komponowana symetrycznie, zwieńczona centralnie trapezowym szczytem z dekoracją fachwerkową. Boczne partie elewacji osłonięte wysuniętymi okapami dachu. Okna obramione częściowo profilowanymi listwami. **Elewacja frontowa skrzydła** bezokienna, zwieńczona pięciobocznym szczytem bez dekoracji, ożywiona skrajnym, płytkim ryzalitem klatki schodowej (z oknami dwuskrzydłowymi i małymi) mającym również pięcioboczny szczyt, ale z dekoracją fachwerkową. Południowa elewacja skrzydła przepruta małymi oknami doświetlającymi biegi schodów. Okna w pionie klatki schodowej w podobnych obramieniach jak okna korpusu budynku. **Ryzalit przy styku korpusu i skrzydła** na poziomie wysokich piwnic murowany (także pierwotnie), na poziomie wysokiego parteru z zamurowanym gankiem. W dwóch górnych kondygnacjach zbudowane drewniane werandy, z których dolna, na poziomie I piętra jeszcze o pierwotnej konstrukcji. W obu werandach wymieniona stolarka okienna. Ryzalit nakryty dachem pulpitowym na drewnianych wspornikach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z ewentualnym odtworzeniem ganku ze schodami (w partii ryzalitu).
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. Piaskowa 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1907-1913 w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, na wzorach opracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej (bryła), w stylu historyzmu łączonego z secesją (detal architektoniczny). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji, w tym fasady zwróconej ku nieistniejącej ulicy i ku kościołowi. W dużym stopniu wymieniona stolarka okienna, a w okna przyziemia zamknięte łukami odcinkowymi wmontowana stolarka z prostokątnymi skrzydłami. We frontową i tylną, północną elewację budynku wbudowane blaszane kominy instalacji grzewczej i wentylacyjnej. Budynek wolnostojący, po południowej stronie ul. Piaskowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, złożona z trzech członów różnej wysokości: ze skrajnego, wschodniego, najwyższego, czterokondygnacyjnego, z niższego, sąsiedniego, zachodniego, trzykondygnacyjnego z podstryszem i z najniższego, północnego, trzykondygnacyjnego (pionu klatki schodowej). Każdy z członów budynku nakryty odrębnym dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na drewnianych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja dwóch elewacji (frontowej, południowej i bocznej, wschodniej), układ osi okiennych w elewacjach, wykroje otworów, w tym ślepych (prostokątnych i o łuku odcinkowym) oraz wspólny dla obu elewacji, wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowany detal złożony z: pasowego boniowania przyziemia, z profilowanego gzymsu nad przyziemiem, z podokienników i z rozbudowanych, secesyjnych obramień okiennych. Okna przyziemia tylko z kluczami. Na poziomie I-III piętra pionowe osie okiennych wyróżnione poprzez formy spiętrzonych, fantazyjnie komponowanych, międzyokiennych obramień i dekorowanych, prostokątnych płycin. Bezpośrednie obramienia okien listwowe, z przewiązkami i ślimacznikami, kolistymi, klasycznymi lub zgeometryzowanymi. Pod oknami I piętra płyciny z dekoracją geometryczną. Między oknami I i II piętra płyciny z fantazyjnym układem dekoracji, a pod oknami podstrysza we frontowej elewacji zachodniego członu budynku płyciny gładkie. Z kolei w elewacji wschodniej, wyższej części fasady okna III piętra z obramionymi płycinami oraz z częściowymi profilowanymi obramieniami z kolistymi ślimacznikami. W osi elewacji bocznej, wschodniej otwór wejściowy o łuku odcinkowym. Nad nim okna klatki schodowej, pozostałe okna ślepe. Elewacja boczna z ceglanym cokołem, z wystrojem jak w przypadku fasady najwyższego członu budynku. Elewacja północna, tylna z ceglanym cokołem, z gzymsem nad przyziemiem oraz z oknami (z podokiennikami), w listwowych obramieniach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe, z nadświetlem, drewniane, dwuskrzydłowe, secesyjne.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Piaskowa 7

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1907-1913 w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, na wzorach opracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej (bryła), łączonego z neorenesansem północnym, neobarokiem i secesją. Ogólna koncepcja, struktura i elementy wystroju elewacji charakterystyczne dla historyzmu, szczegóły detalu architektonicznego — secesja. W latach 20. XX w. przebudowana oprawa wejścia do budy-

ku w elewacji tylnej. Wykonana obecna, ceglana, z zadaszeniem, zrealizowana w stylu modernizmu łączonego z art deco i neoklasycyzmem. Obok w podobnym stylu wzniesiona parterowa przybudówka. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i wystroju elewacji, w tym fasady zwróconej ku nieistniejącej ulicy i ku kościołowi. W dużym stopniu wymieniona stolarka okienna. Budynek wolnostojący, po południowej stronie ul. Piaskowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z płytkim ryzalitem środkowym w elewacji frontowej (z mocno spłaszczonym, trójkątnym szczytem), trzykondygnacyjnego, częściowo z mieszkalnym poddaszem i częściowo z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na drewnianych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja dwóch elewacji, południowej, frontowej z ceglana licówką i wschodniej, bocznej, tynkowanej. Zachowane układ osi okiennych w elewacjach, wykroje otworów (prostokątnych), w tym ślepych oraz wspólny dla obu elewacji tynkowy detal architektoniczny. Zachowana artykulacja złożona z: cokołu, z gzymsu cokołowego, z rustykowanego boniowania (na narożach fasady i ryzalitu środkowego), z profilowanego gzymsu nad przyziemiem, z posadowionych na nim i nad narożnym boniowaniem pilastrów (na cokołach) z trzonami zdobionymi układami listew i plakiet oraz — pasowy gzyms koronujący. Okna przyziemia w listwowych obramieniach. Okna piętra w profilowanych obramieniach z kluczami, przewiązkami, ozdobnymi fartuchami, prostokątnymi, rustykowanymi płycinami nadokiennymi oraz z segmentowymi naczółkami. Okna II piętra w listwowych obramieniach z geometryczną secesyjną dekoracją, z nadprożami rozbudowanymi ku górze, wklęsłe podciętymi, zdobionymi rytą dekoracją i zwieńczonymi gzymsami nadokiennymi. Podobnie kształtowane okna I i II piętra w elewacji ryzalitu środkowego, z tym, że formy płycin nadokiennych i naczółków okazalsze. Płyciny nadokienne nad oknami I piętra znacznie podwyższone, kształtowane w duchu neobaroku (na wzorach z baroku dojrzałego, zwieńczone falistymi gzymsami nadokiennymi. Nad oknami II piętra duże, prostokątne płyciny z nałożonymi mniejszymi płycinami z guttami. Powyżej naczółki trójkątne lub segmentowe. Okna podstrysza i poddasza w fantazyjnych, secesyjnych obramieniach. W środkowej osi pozbawionej wystroju elewacji tylnej umieszczony wtórny portal z lat 20. XX w. Utworzony z dwóch ukośnych, ceglanych filarów jakby przemiennie boniowanych, wspierających pulpitowy, betonowy dach z frontem zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem a antykizujących formach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi do klatki schodowej, drewniane, jednoskrzydłowe, częściowo przeszklone, o prostym podziale geometrycznym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi do klatki schodowej.
- Wskazany remont budynku i elewacji z odtworzeniem brakujących elementów jej wystroju.

- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Piaskowa, najstarsza część katolickiego cmentarza parafialnego

Teren najstarszej części cmentarza w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Zespół kościoła katolickiego przy ul. Św. Jerzego 2, 4 powstał na wysokości środkowej części wsi, na zachód od historycznego jej siedliska. Usytuowany został na stoku wzniesienia, u podnóża Chełmca, na dawnych użytkach pomiędzy drogami polnymi rozdzielającymi grunty uprawne. Nie był planowany urbanistycznie, ale tworzony pod kątem użytkowym.

Najwcześniej, bo w 1897 r. założono obecnie czynny cmentarz parafialny, na wschód od którego zbudowano później kościół. Cmentarz ten otrzymał obrys czworoboku, z zakłóceniem zarysu północnego boku ze względu na przebieg polnej drogi. Jego teren podzielono na cztery kwatery alejami w układzie na krzyż. Nie został otoczony trwałym ogrodzeniem. Ok. 1920 r. wzniesiono na jego terenie kaplicę pogrzebową. W 2 poł. XX w. cmentarz został znacznie powiększony w kierunku północnym i wschodnim.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rozplanowania: Zachowana i czytelna najstarsza część cmentarza w obrysie czworoboku, z podziałem na kwatery alejami w układzie na krzyż. Czytelne historyczne granice najstarszej części cmentarza.
- Stan zachowania elementów założenia: Zachowane kaplica pogrzebowa, układ alej cmentarnych obsadzonych klonami jaworami oraz graniczny szpaler od północy. Najstarszy nagrobek z 1956 r.³⁴.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania kaplica pogrzebowa, aleje cmentarne.
- Wskazane remonty kaplicy i sanacja drzewostanu na najstarszej części cmentarza.
- Najstarsza część cmentarza kwalifikuje się do ujęcia w GEZ.

ul. Piaskowa, kaplica pogrzebowa na cmentarzu parafialnym

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1998

Kaplica pogrzebowa, mur., wzniesiona ok. 1920 r. w stylu historyzmu z elementami neoklasycyzmu. Remontowana w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Wymienione pokrycie dachowe. Wolnostojący budynek we wschodniej części najstarszej partii cmentarza.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, jednokondygnacyjnego, nakrytego dachem czterospadowym z niskim, ośmioboczną wieżyczką wentylacyjną oraz z wysuniętymi okapami.

³⁴Karta cmentarza przy kościele par. Św. Jerzego (Kieres E., Szarapo E., 1998), Delegatura WUOZ w Wałbrzychu.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja wszystkich elewacji, ceglana licówka, układ i wykroje otworów (o łuku pełnym) oraz detal wykonany w cegle. Elewacje osłonięte wysuniętymi okapami dachu. Elewacja frontowa, południowa z narożnym boniowaniem doprowadzonym do wysokości gzymsu u podstawy archiwoltę portalu. Portal złożony z boniowanych filarów podobnych do narożnego boniowania elewacji oraz — z archiwoltę z kłinców, podkreślonej odcinkiem gzymsu. Elewacja boczna, zachodnia z zaznaczonym cokołem, na którym posadowione boniowane lizeny wydzielające osie okienne i naroża elewacji, wspierające pasowy gzyms poprowadzony u podstawy archiwolt okien. Okna z ceramicznymi podokiennikami, bez obramień, z archiwoltami z kłinców, podkreślonymi łukowymi gzymsami nadokiennymi. Elewacje wschodnia i północna bezokienne, z artykulacją jak w elewacjach z otworami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna w oknach kaplicy i nadświetle portalu kaplicy.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z ok. 1920 r.

Ul. Piasta

Dawne nazwy ulicy: *Hochwaldstrasse, Hochwald Siedlung*

Ulica Piasta powstała jako polna droga wiodąca od głównej ulicy wiejskiej (gen. W. Andersa) w kierunku Chełmca. Od 1804 r. droga ta zyskała większe znaczenie, ponieważ powstała przy niej huta szkła. Następnie, po 1830 r. w sąsiedztwie tego duktu zostały założone kopalnie węgla kamiennego, a przy nich oraz daleko od siedliska Białego Kamienia zbudowano pierwsze domy przy ul. Piasta. Natomiast objęty programem rewitalizacji, wschodni, początkowy odcinek tej ulicy długo pozostawał niezabudowany. Większe znaczenie jako miejsce inwestycji uzyskał niewątpliwie w latach 80. XIX w., po powstaniu w sąsiedztwie zespołu kościoła ewangelickiego, dla którego założono regularny plac, przy którym znalazła się też siedziba władz gminy Biały Kamień. Ul. Piasta zamykała ten plac od północy, od strony kościoła i pastorówki. Do 1884 r. przy wschodnim odcinku ulicy zbudowano tylko jeden dom, nr 1, o charakterze wiejskim. Do 1907 r. powstały domy nr 2, 3 i nr 23 o charakterze podmiejskim, a w latach 20 XX w. wzniesiono dwa budynki nr 21a-b i 22 o charakterze budownictwa osiedlowego, co miało zapewne związek z budową do 1924 r. osiedla przy dalszym, zachodnim odcinku ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Piasta 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1884-1890, w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. Przed 1986 r. jego naroża wzmocnione stalowymi sztabami. Na pocz. XXI w., do 2011 r. przeprowadzony remont kapitalny domu z zachowaniem jego bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. W jego trakcie stalowe sztaby przekształcone w elementy wystroju elewacji jako narożne lizeny wielkiego porządku. Przebudowane niektóre okna w przyziemiu. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. W okna o łukach odcinkowych wmontowana stolarka ze skrzydłami w obrysie prostokąta. W elewacje budynku (frontową i boczną) wbudowane blaszane kominy instalacji grzewczej. Budynek wolnostojący, po południowej stronie ul. Piasta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze środkowymi, płytkimi ryzalitami w elewacji frontowej i tylnej, dwukondygnacyjne częściowo z podstryszem i częściowo z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na ozdobnych, drewnianych? wspornikach.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji (frontowej i bocznych), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym), wspólny dla trzech elewacji, wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: cokołu, gzymsu cokołowego, pasowego boniowania przyziemia, pasowego gzymsu nad przyziemiem, uproszczonego belkowania pod oknami mieszkalnego poddasza i podstrysza, profilowanego gzymsu nad tymi oknami i gładkiego tynkowego pasa, na poziomie którego rozmieszczone ozdobne wsporniki okapu dachu. Na elewacji płytkiego ryzalitu dodatkowo zachowane drugi gzyms nad przyziemiem i ozdobnie zarysowany gładki, tynkowy pas, na poziomie którego rozmieszczone ozdobne wsporniki okapu dachu. Zachowane okna z podokiennikami i ich obramienia: listwowe z kluczami i przewiązkami (przyziemie), listwowe, skrajnie profilowane (I piętro, mieszkalne poddasze). Nad oknem I piętra w ryzalicie elewacji frontowej profilowany gzyms nadokienny na ornamentowanych konsolach. Elewacje boczne zwieńczone trójkątnymi, mocno spłaszczonymi szczytami, podkreślonymi gładkim, ozdobnym, podcinanym, tynkowym pasem, na poziomie którego rozmieszczone ozdobne wsporniki okapu dachu.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W dwóch oknach podstrysza zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna z bardzo ozdobnymi słupkami złożonymi z postumentów, trzonów herm i kapiteli kolumn.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. Piasta 3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa, mur., wzniesiona w latach 1907-1913, w stylu secesji z elementami neobaroku, neoklasycyzmu i neogotyku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w., głównie wewnątrz. W niewielkim stopniu wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Budynek wolnostojący, po południowej stronie ul. Piasta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana, asymetrycznie komponowana bryła willi z wielobocznym ryzalitem w elewacji frontowej, dwukondygnacyjowej, z mieszkalnym poddaszem, nakrytej łącznie z ryzalitem dachem mansardowym z facjatami i dachem naczółkowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji (frontowej i bocznych), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym, jedno- dwu- i trójskrzydłowych, trójdzielnych), kamienna licówka cokołu (z rustykowanych ciosów), wspólny dla trzech elewacji, wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: przemiennego, narożnego boniowa-

nia, z boniowanych lizen rozdzielających osie okienne lub podkreślających naroża (w elewacjach bocznych), z profilowanego gzymsu koronującego. Dodatkowo w partii ryzalitu w fasadzie: gzymsy pod oknami przyziemia, nad przyziemiem oraz stylizowane belkowanie nad oknami I piętra. Zachowany wystrój zachodniej elewacji bocznej z szerokimi oknami trójdzielnymi, zwieńczonej trapezowym szczytem ozdobionym dekoracją fachwerkową wykonaną w tynku. Z kolei przed wschodnią elewacją boczną z głównym wejściem (o łuku odcinkowym) do budynku zachowane schody z ozdobną, pełną balustradą złożoną ze słupków z geometrycznymi czapami oraz z segmentów wciętych od góry wklęsłe. Obramienia okienne kamienne? Listwowe, z węgarami kształtowanym jak przemienne boniowanie (przyziemie), z posobnymi węgarami, zdwojone, zdobione neogotyckim laskowaniem (I piętro), w formie wgłębnych wąskich listew (ryzalit) z nadprożami zdobionymi stylizowanym jajownikiem. Piony osi okiennych w ryzalicie podkreślone płycinami podokiennymi (tabulaturą) pod oknami I piętra i płycinami nadokiennymi nad oknami przyziemia (z motywami neoklasycystycznych wieńców i girland roślinnych). Otwór wejściowy we wschodniej elewacji bocznej w profilowanym obramieniu.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W dużym stopniu i bardzo dobrze zachowana oryginalna, drewniana, secesyjna, dobrej klasy stolarka okienna o podziale krzyżowym, z górnymi skrzydłami okien o podziale kwatrowym (I piętro, facjaty). Szczególnie ozdobna w oknach trójskrzydłowych, z secesyjnym ornamentem i z giętymi elementami konstrukcyjnymi (przyziemie, I piętro). W 1986 r. zachowane jeszcze secesyjne drzwi frontowe.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowane elementy ozdobnego ogrodzenia w stylu secesji geometrycznej, złożone z tynkowanej podmurówki z cegły oraz ze słupków. Słupki furty zapewne kamienne, słupki ogrodzenia, częściowo zniszczone, murowane i tynkowane. Pomiędzy słupkami, jeszcze w 1986 r. znajdowały się segmenty kutego, secesyjnego ogrodzenia o geometrycznym wzorze.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i stolarka okienna.
- Wskazany remont kapitalny budynku, dopuszczalne ocieplenie elewacji tylnej. Wskazane też odtworzenie ogrodzenia wg wzoru na fotografii z karty adresowej budynku, w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. Wygląd drzwi utrwalony na fotografii z karty adresowej budynku, w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.
- Budynek kwalifikuje się do objęcia ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków ze względu na wysoki poziom artystyczny, zachowanie kompletnego wystroju elewacji oraz bardzo ozdobnej, dekorowanej, secesyjnej stolarki okiennej. Wpis powinien obejmować także ogrodzenie posesji oraz parkowe urządzenie działki.

ul. Piasta 21a-21b

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, bliźniaczy, dwu- lub czterorodzinny, mur., wzniesiony w latach ok. 1914-1920, w duchu budownictwa osiedlowego, z elementami neoklasycyzmu i neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w., z zachowaniem jego bryły, kompozycji i wystroju elewacji. Przełożone pokrycie dachowe, wymieniona stolarka okienna

i drzewiowa. Wymieniony odcinek ogrodzenia przed budynkiem nr 21b, na obecne, metalowe, ażurowe, w stylu historyzmu. Budynek wolnostojący, po północnej stronie ul. Piasta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, jednokondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem i ze środkowymi płytkimi ryzalitami, nakrytego dachem krążynowym, czterospadowym z dużymi, prostokątnymi facjantami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym) i ceglany cokół. Elewacja frontowa z jednokondygnacyjnym ryzalitem środkowym z balkonami na dachu i z dużą facjatą (z pulpitowym dachem) o szerokości ryzalitu organizowana układem wydłużonych otworów grupowanych po trzy. Zachowany detal architektoniczny fasady: ujednolicona formalnie, wykonana z wielobarwnej cegły, dekoracyjna licówka ścian ryzalitu i słupków balustrad balkonów, pasowy gzyms koronujący elewację korpusu budynku i szerokie lizeny z tablatką oraz podobny gzyms koronujący na elewacji facjaty. Zachowane okna bez obramień, z podokiennikami, kuta, neoklasycystyczna balustrada balkonów o wzorze geometrycznym i kute kraty okien piwnic o innym wzorze geometrycznym. W elewacji bocznej, wschodniej zachowany układ otworów: otwór wejściowy o łuku pełnym, poprzedzony jednobiegowymi schodami z ceglana pełną balustradą, okno dwudzielne oraz okno z wypukłym podokiennikiem — niby podstawą wykusza. W połaci dachu zachowana facjata zdobiona tablatką i zwieńczona pasowym szerokim gzymsem. W bocznej elewacji zachodniej zachowany murowany ganek kryjący wejście do budynku i w dachu — podobna facjata jak w elewacji wschodniej. W elewacji tylnej podwyższony ryzalit środkowy, dwukondygnacyjny, przepruty na prawie całej szerokości oknami, dzielony gzymsami, nakryty dachem płaskim, na którym taras ograniczony kutą balustradą podobną do balustrad balkonów w elewacji frontowej.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna oraz drzewiowa.
- Stan zachowania ogrodzenia: Na posesji nr 21a zachowany odcinek oryginalnego ogrodzenia, z charakterystycznym dla lat 20. XX w. połączeniem murowanej konstrukcji i drewnianych segmentów. Ogrodzenie to wykonane w jednej z najskromniejszych wersji i złożone z kamiennych lub betonowych słupków, przy których mocowane segmenty drewniane (płot). Ogrodzenie zapewne remontowane w 2 poł. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji, odcinek ogrodzenia.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzewiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1914-1920 (z dodatkowymi podziałami kwadratowymi).
- Wskazane utrzymanie ogrodzenia i okresowe odnawianie go.

ul. Piasta 22

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, wielorodzinny, mur., wzniesiony w latach ok. 1914-1920, w duchu budownictwa osiedlowego, z elementami neoklasycyzmu (bryła) i neobaroku (formy obramień okien piętra, profilowanie połaci dachu). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w., z zachowaniem jego bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Po 1986 r. elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Systematycznie wymieniana i wymieniona stolarka okienna. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe. Przemurowane schody zewnętrzne. Wymienione segmenty ogrodzenia na obecne, metalowe, ażurowe, o prostym wzorze geometrycznym. Budynek wolnostojący, po północnej stronie ul. Piasta.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem czterospadowym z dużą facjatą w pionie klatki schodowej (w bocznej elewacji zachodniej).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym), wykonany w tynku detal architektoniczny: profilowany gzyms nad przyziemiem i profilowany gzyms koronujący. Zachowane listwowe, wklęsłe (na ćwierćkołu) obramienie otworu wejściowego w zachodniej elewacji bocznej oraz obramienia okien z podokiennikami. Ponadto okna I piętra elewacji frontowej umieszczone w prostokątnych blendach i ujęte wraz z podokiennymi płycinami profilowaną ramą o fantazyjnym układzie.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, jednoskrzydłowe, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, utrzymane w stylu art deco z elementami neobaroku.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowany odcinek oryginalnego ogrodzenia, z charakterystycznym dla lat 20. XX w. połączeniem murowanej konstrukcji i drewnianych segmentów. Ogrodzenie to wykonane w jednej z najskromniejszych wersji i złożone z kamiennych lub betonowych słupków, przy których mocowane segmenty drewniane (płot). Ogrodzenie to (podmurówka i słupki) remontowane w 2 poł. XX w. i wówczas drewniane jego segmenty wymienione na metalowe, ażurowe o prostym wzorze geometrycznym.
- W tylnej części posesji zachowany wolnostojący, jednokondygnacyjny budynek gospodarczy (z wysokim dachem czterospadowym z ceramicznym pokryciem), podobnym do budynków gospodarczych na osiedlach budowanych w Wałbrzychu w latach 20. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji, drzwi frontowe, ogrodzenie oraz budynek gospodarczy.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowo-kwaterowym, według wzoru utrwalonego na zdjęciu z karty adresowej budynku, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany

stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

- Zalecane utrzymanie obecnego ogrodzenia i systematyczne remontowanie go.

Ul. Przyjaciół Żołnierza

Dawne nazwy ulicy: *Salzbrunnerstrasse*

Ok. 1824 r. istniał już północny odcinek obecnej ul. Przyjaciół Żołnierza usytuowany częściowo w obrębie północno-zachodniej części Opoki jak i sąsiadującego z nią przez potok Nowego Szczawna. Ten odcinek ulicy odpowiadał obecnemu, od nr 9a po nr 15, 19, 21, 22 i 24. I co ciekawe mimo przynależności do dwóch miejscowości Nowe Szczawno i fragment Opoki tworzyły dość jednolite siedlisko. Tu też biegła ulica Przyjaciół Żołnierza. Przy niej i w głębi na siedlisku dominowały budynki szerokofrontowe i znajdowała się tu bardzo duża zagroda lub folwark sołecki (nr 22).

Ok. 1824 r. nie istniał jeszcze południowy odcinek ulicy (nr 1-5, 2-6) wychodzący od ul. M. Wańkowicza. Został on wykształcony do 1884 r., kiedy to część gruntów Opoki położonych na północ oraz równoległe do ul. M. Wańkowicza dołączono do Białego Kamienia. Odcinek ten łączył się drogą polną z główną północną częścią obecnej ulicy Przyjaciół Żołnierza prawie przy jej północnym krańcu. Jeszcze w 1913 r. różne odcinki tej ulicy znajdowały się na terenie trzech miejscowości. Południowy, krótki odcinek obecnej ulicy z domami nr 1-5 i 2-6 wchodził w obręb Białego Kamienia. Fragment głównego, północnego odcinka ulicy z domem nr 15 należał do Nowego Szczawna. A idąca zakosami droga łącząca północny i południowy odcinek ul. Przyjaciół Żołnierza, (z obecnymi posesjami nr 9a-d, 12, 14, 16, 18, 20, 22 i 24) znajdowała się na terenie Opoki. Od 1935 r., po przyłączeniu dużej części gruntów Opoki do Białego Kamienia prawie cała, dwudrożna ulica była już w obrębie tej ostatniej wsi. W granicach obszaru rewitalizacji znajduje się południowy odcinek ulicy (nr 1-5, 2-6) przy ul. Wańkowicza i główny, północny odcinek ulicy z domami nr 15, 19, 21, 22 i 24.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Przyjaciół Żołnierza 1

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia: Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony ok. 1900 r. w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu, według projektu typowego, wypracowanego ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. W latach 2007-2013 budynek gruntownie wyremontowany i ocieplony, z odtworzeniem z uproszczeniami (z masy plastycznej) wystroju elewacji.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego, z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja dwóch elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Odtworzony detal: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-II piętra, pod oknami podstrysza. Opaski otworów przyziemia malowane. Odtworzone: profilowane obramienia okienne I i II piętra, z prostokątnymi płycinami nadokiennymi oraz z gzymsami na dekorowanych konsolach. Odtworzone listwowe obramienia okien poddasza.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według zachowanego wzoru lub według historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. Przyjaciół Żołnierza 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia: Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w 1910 r. w duchu budownictwa wernakularnego, według projektu typowego, w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 ćw. XIX w. Zbudowany w stylu postsecesji z elementami neoklasycyzmu. Dom remontowany w 2 poł. XX w. Wymieniona w większości stolarka okienna, a w latach 2007-2018 budynek ponownie i częściowo remontowany. Przełożone pokrycie dachowe, wyremontowana łącznie z elewacjami północna część domu i rozbudowana o garaż z dachem pulpitowym. W elewację frontową wmontowane blaszane kominy instalacji grzewczej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie litery T, dwukondygnacyjnego, z mieszkalnym poddaszem oraz z osiowo usytuowaną w elewacji frontowej facjatą. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi, łamanymi (nad korpusem i nad facjatą) oraz dachem dwuspadowym nad podwyższonym ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, zwieńczonym trójkątnym szczytem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynków zewnętrznych i detalu.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja dwóch elewacji, frontowej (z podwyższoną częścią środkową, zwieńczoną pięcioboczną facjatą) i bocznej, południowej (z pięciobocznym szczytem), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Zachowany detal wykonany w tynku. To profilowany gzyms nad przyziemiem w centrum elewacji frontowej przechodzący skrajnie w gzyms koronujący boczne partie tej elewacji a także: profilowany gzyms u podstawy facjaty połączony z jej profilowanym obramieniem, profilowane obramienie boków szczytu elewacji południowej zakończone zgeometryzowanymi wolutami i reliktovo zachowane obramienie okna w przyziemiu elewacji frontowej. Zachowana dekoracja

szczytu południowej elewacji bocznej, zwróconej ku ul. M. Wańkowicza, złożona z: prostokątnej płyciny z monogramem TH i datą 1910 oraz z girland z liści laurowych pod flankującymi ją oknami strychu.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna (w oknie przyziemia w elewacji frontowej oraz w partii strychu).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i relikty wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według wzorów z ok. 1910 r.

ul. Przyjaciół Żołnierza 5

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa, mur., zbudowana w 1899 r. (data na chorągiewce), w stylu historyzmu, neorenesansu północnego. Widoczne też odniesienia do renesansowej, rezydencjonalnej architektury francuskiej (wysoki czterospadowy dach pionu klatki schodowej). Zastosowany detal neoklasycystyczny (pilastry, jajownik, denticuli, astragal). Lukarny w dachu neobarokowe. We wnętrzu willi rozmieszczone dwa odrębne mieszkania, na parterze i na piętrze, dostępne przez klatkę schodową ze schodami powrotnymi (o strukturze klatek schodowych jak w ówczesnych kamienicach). W 2 poł. XX w. willa remontowana z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji oraz ich wystroju. Wyremontowany wykusz w elewacji południowej, w związku z czym likwidacja wystroju jego elewacji i oryginalnej balustrady na dachu. Przełożone pokrycie dachowe. W miejscu niektórych lukarn, rozmieszczone okna wtórnie mieszkalnego poddasza. Częściowo wymieniona stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, ze środkowym ryzalitem pozornym w elewacji wschodniej, z podwyższonym, środkowym ryzalitem (pionem klatki schodowej) w elewacji zachodniej oraz z jednokondygnacyjnym wykuszem w elewacji południowej. Budynek dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym (dolną kondygnacją). Nad ryzalitem klatki schodowej wysoki dach czterospadowy z kutym grzebieniem. Na ryzalitem w elewacji wschodniej facjata z czterospadowym daszkiem zwieńczonym chorągiewką z datą 1899.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z gontu bitumicznego bez widocznych uszkodzeń. Znacznie zniszczona polichromia fryzu belkowania koronującego elewację wschodnią.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji wschodniej (ze środkowym ryzalitem pozornym), bocznej, południowej (z jednokondygnacyjnym wykuszem w przyziemiu) i północnej. Elewacja zachodnia bez wystroju, z podwyższonym, środkowym ryzalitem (pionem klatki schodowej). W elewacjach zachowane układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), tynkowe boniowanie przyziemia, licówka z cegły klinkierowej na poziomie I piętra oraz wykonany w tynku detal architektoniczny. Elewacja wschodnia o funkcji fasady. Jej artykulacja złożona z: gładko tynkowanego cokołu, gzymsu cokołowego, z rustykowanego boniowania na narożach bocznych partii elewacji i na narożach środkowego ryzalitu,

z profilowanego gzymsu nad przyziemiem, ponownie z narożnego boniowania na poziomie I piętra, z pilastrów (z kanelowanymi trzonami i kompozytowymi głowicami) ujmujących naroża ryzalitu oraz z rozbudowanego belkowania z fryzem. Fryz ten zdobiony denticuli i astragalem, a w pozostałej części, nad bocznymi partiami elewacji polichromią, obecnie znacznie zniszczoną (medalionami lub kartuszami z lwimi głowami?) połączonymi z girlandami spiętymi z bliżej nieokreślonymi motywami zdobniczymi. W górnej części belkowania modyliony podtrzymujące ozdobnie wyprofilowany okap dachu. Okna piwnic w ceglanych, teowatych obramieniach z tynkowymi kluczami. Okna przyziemia z podokiennikami, w profilowanych obramieniach. Okna I piętra z podokiennikami, w listwowych obramieniach z przewiązkami. Powyżej ceglane łuki odcinkowe z kluczami. Elewacje boczne południowa i północna – z artykulacją i obramieniami okiennymi, jak w przypadku wschodniej elewacji willi. W elewacji północnej większość okien ślepa. Elewacja zachodnia tynkowana w całości, z gzymsem cokołowym, zwieńczona górną częścią belkowania koronującego (z modylionami). Podobnie zwieńczony ryzalit klatki schodowej. Okna w elewacji zachodniej w profilowanych obramieniach. Dach ryzalitu klatki schodowej ozdobiony grzebieniem o motywach roślinnych.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana, bardzo ozdobna stolarka okienna o podziale krzyżowym oraz drzwi klatki schodowej, drewniane, ramowo-płycinowe, jednoskrzydłowe, częściowo przeszklone, w stylu historyzmu (neorenesansu).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi klatki schodowej.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z ewentualnym odtworzeniem polichromii fryzu w obrębie gzymsu koronującego elewację wschodnią.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Przyjaciół Żołnierza 15

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, czynszowy, murowany, wzniesiony ok. 1900 r. Ma bryłę z charakterystycznym układem ryzalitów pozornych, ukształtowaną na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej, stosowaną najczęściej w stylu neoklasycyzmu. Wystrój elewacji budynku nr 15 utrzymany w stylu neoklasycyzmu z elementami neobaroku (płyciny nadokienne) i secesji (zaokrąglone naroża okien, fantazyjne fartuchy podokienne). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. głównie wewnątrz, w związku z tym zachowane bryła, ogólna kompozycja elewacji oraz zasadniczo wystrój elewacji. Przełożone pokrycie dachowe. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze środkowymi ryzalitami pozornymi, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami na wspornikach. Z dachem tym zespolone podobne daszki nad ryzalitami.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Znacznie uszkodzone tynki zewnętrzne i elementy wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane: ogólna kompozycja elewacji frontowej i bocznych, w tym: układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, prostokątnych z zaokrąglonymi narożami oraz zamkniętych łukiem odcinkowym). Dla wszystkich trzech elewacji wspólne: cokół licowany kamieniem, ceglany gzyms cokołowy, pasowy gzyms na poziomie parapetów okien przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemiem, pasowe gzymsy na poziomie okien I i II piętra, profilowany gzyms pod oknami podstrysza. Gzymsy te przerywane przez ryzalitty środkowe, gładkie w elewacjach bocznych i przez wypełniony blendą zamkniętą łukiem ryzalit środkowy w fasadzie. W elewacji frontowej okna w listwowych obramieniach, z kluczami, zaopatrzone w ozdobne fartuchy. Nad oknami I piętra dodatkowo ozdobnie podcięte płyciny podokienne zwieńczone gzymsami nadokiennymi. Pary okien ze wspólnymi podokiennikami. Elewacje boczne z wystrojem jak w przypadku elewacji frontowej, w elewacji południowej, w ryzalicie pozornym wejście do budynku, o łuku odcinkowym, w ceglany obramieniu.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z odtworzeniem brakujących elementów wystroju.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznego wzoru, o podziale krzyżowym, ewentualnie dodatkowo z podziałem kwatrowym górnych skrzydeł okien. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. Przyjaciół Żołnierza 22

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Około 1824 r. na terenie północno-zachodniej części Opoki znajdowała się duża zagroda lub folwark sołecki? w układzie czworobok z niezabudowaną pierzeją wschodnią. W latach ok. 1850-1884 rozebrano dwa budynki i pozostawiono jeden, zachodni, kamienny, który nadbudowano o nowe kondygnacje (z cegły) i rozbudowano o ceglane skrzydło na planie litery T. Po tej rozbudowie budynek wznosił się na planie leżącej litery F. W latach 20. XX w. cały budynek został przebudowany w dom i może nadbudowany. Zapewne wtedy usunięto wschodnią część dziewiętnastowiecznego skrzydła tworząc układ całości budynku w podkowie i nakrywając budynek dwoma połączonymi dachami mansardowymi. Skrzydła budynku jednolicie zwieńczono szerokim, pasowym gzymsem koronującym. Budynek ukształtowano w duchu budownictwa osiedlowego lat 20. XX w. (niska trzecia kondygnacja, pasowe gzymsy ją wydzielające, mansardowy dach i sposób odeskowania elewacji facjat mieszkalnego poddasza). Dom, był remontowany wewnątrz w 2 poł. XX w., w związku z tym zachowane są bryła, ogólna kompozycja elewacji oraz bardzo skromny wystrój elewacji. Przełożono pokrycie dachowe. Wymieniono w dużym stopniu stolarkę okienną. Wbudowano w elewacje blaszane kominy instalacji grzewczej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie podkowy, trzykondygnacyjowego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachami mansardowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Uszkodzone tynki zewnętrzne i elementy wystroju elewacji zachodniego skrzydła budynku.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kamienne mury zachodniego skrzydła budynku, co najmniej do wysokości przyziemia włącznie. Przyziemie zachodniego skrzydła potraktowane jako piwnice. Zachowany bardzo skromny wystrój elewacji obu skrzydeł złożony z pasowego gzymsu pod oknami II piętra oraz z pasowego gzymsu koronującego. W dachu skrzydła zachodniego wydłużone, oszalowane deskami facjaty z oknami mieszkalnego poddasza.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana zabytkowa, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, geometria i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z odtworzeniem brakujących elementów wystroju.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru, o podziale kwaterowym. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat 20. XX w.

Ul. Ratuszowa

Zaczątkiem ul. Ratuszowej był wylot obecnej ulicy Ruchu Oporu przy głównej ulicy wiejskiej (gen. W. Andersa) wytyczony w latach 1884-1907. W tym czasie stał przy nim tylko jeden budynek, obecny dom nr 2 lub budynek go poprzedzający. W latach 1907-1913 zbudowano przy wylocie ul. Ruchu Oporu pocztę (nr 1) i kolejne domy (nr 3 i 4). W latach ok. 1926-1930 ulicę przedłużono ku zachodowi, aby wznieść przy nowym jej odcinku duży budynek użyteczności publicznej (nr 5), zapewne nową siedzibę władz gminy wiejskiej. Naprzeciw niej pozostawiono parcelę pod zabudowę, na której stoi obecnie nowy dom nr 6 i 6a. Ulica Ratuszowa kończyła się ślepo. Od końca lat 60. XX w. była połączona m.in. z ul. Piasta oraz z drogami prowadzącymi do Ośrodka Sportowego Kopalni *Thorez*, obecnego Wałbrzyskiego Centrum Sportowo-Rekreacyjnego Aqua-Zdrój.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Ratuszowa 1

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek poczty cesarskiej wzniesiony na pocz. XX w., po 1907 r., w stylu secesji, z elementami historyzmu i stylu rodzimego. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. Przebudowane niektóre okna. Wymieniona w większości stolarka okienna, a w okna o łuku odcinkowym wmontowana stolarka ze skrzydłami w obrysie prostokąta. Wymieniona stolarka drzwiowa. Przebudowane zapewne jednobiegowe, kamienne schody z ceglanymi ściankami bocznymi przed skrajnym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej. Budynek wolnostojący, po południowej stronie ul. Ratuszowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze skrajnymi ryzalitami pozornymi w elewacji frontowej i tylnej. Budynek dwukondygnacyjny, nakryty wysokim dachem czterospadowym. Nad ryzalitem w elewacji frontowej zwieńczonym wysokim, pięciobocznym szczytem i nad częścią budynku — dach naczółkowy, a nad podwyższonym ryzalitem w elewacji tylnej i pionem klatki schodowej — wysoki dach czterospadowy. Połacie dachu ożywione lukarnami i oknami powiekowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowym i termalnych), wspólny dla tych elewacji, wykonany w cegle detal architektoniczny. Złożony z: ceglanej licówki znacznej części przyziemia przechodzącej w ceramiczne łuki okien tej kondygnacji, z licówki przedsionka przed ryzalitem po-

zornym w fasadzie, z licówki wypełniającej boki i szczyt tegoż ryzalitu (komponowany układ, łączenie z tynkowanymi fragmentami elewacji), z uskokowo zwężających się listew na narożach budynku, z wąskiego, pasowego gzymsu na poziomie dolnych partii okien I piętra, z profilowanego, ceglanego gzymsu koronującego oraz z kwadratowych plakiet flankujących niektóre okna. Okna bez obramień, z podokiennikami. Pod oknami przyziemia płyciny podokienne (w obrębie licówki), wgłębne z ozdobnym układem cegieł w jodełkę. Przed skrajnym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej jednobiegowe, kamienne schody z ceglanymi ściankami bocznymi. A do elewacji bocznej, wschodniej dobudowane lustrzane schody z komponowaną, pełną balustradą oraz z zadaszeniem w formie dachu pulpitu opartego na słupach z zastrzałami. Boczne partie zadaszenia odeskowane. Na balustradzie zamocowana kuta kratownica na pnącza.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Zachowane kute ozdobne kraty w oknach przyziemia.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w., w stylu secesji.

ul. Ratuszowa 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny wzniesiony na pocz. XX w., do 1903 r., w stylu historyzmu, z dominacją neobaroku oraz z elementami secesji i budownictwa letniskowego. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. Dwie elewacje, tylna i boczna, zachodnia ocieplone, ich wystrój wykonany z elementów ze styropianu, w związku z czym elewacje te pozbawione autentyzmu. Wykonana nowa licówka cokołu. Przebudowane niektóre okna. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Budynek wolnostojący, po północnej stronie ul. Ratuszowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej oraz z werandą w elewacji bocznej, zachodniej. Dwukondygnacyjny budynek nakryty dachem pulpitu.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne miejscami uszkodzone tynki zewnętrzne i uszkodzone elementy wystroju elewacji, jak np. szczególnie płycina z secesyjną, linearną dekoracją ornamentalną umieszczona na wschodniej, bocznej elewacji budynku.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), wykonany w tynku detal architektoniczny. Złożony z: cokołu, gzymsu cokołowego, profilowanego gzymsu pod oknami przyziemia, z lizen (z trzonami zdobionymi tablatą i przewiązkami) ujmujących naroża budynku i środkowego ryzalitu pozornego, z odcinków belkowania

koronującego (nad bocznymi partiami elewacji) i z wyżej założonego podobnego belkowania nad ryzalitem, zwieńczonego attyką z centralnym, półkolistym naczółkiem (z wyrytym ostem w polu). Attyka ozdobiona centralnie obeliskiem oraz kulami na postumentach, podobnie jak naroża budynku. Zachowane rozbudowane obramienia okien przyziemia, uszakowe, profilowane w formie litery T, z przewiązkami. Pod oknami i nad oknami prostokątne płyciny z dekoracją roślinną w secesyjnej stylizacji. Płyciny nadokienne flankowane płaskimi pseudokonsolami kotarowych, profilowanych naczółków. Okna I piętra w sfazowanych, listwowych obramieniach z kluczami, zaopatrzone w prostokątne płyciny podokienne z tablatą. W pozostałych elewacjach zachowane układy osi okiennych i wykroje otworów. Elewacja boczna, wschodnia z osiami okiennymi przebitymi skrajnie i z otworem wejściowym poprzedzonym jednobiegowymi schodami zewnętrznymi z kutą, metalową, ażurową balustradą w stylu historyzmu. Na jej bezokiennej części umieszczona płycina o komponowanym obrysie, ujęta profilowanym obramieniem, zawierająca w polu owalny medalion w obramieniu połączonym z motywami roślinnymi i szlakami z meandra oraz perełkowania. Przy ocieplonej elewacji bocznej, zachodniej zachowana weranda na murowanej podmurówce, zbudowana w konstrukcji szkieletowej, nakryta dachem pulpitowym lub spłaszczonym, trójspadowym z wysuniętymi okapami. Jej dolna i górna część odeskowana, a środkowa ażurowa, częściowo przeszklona. W bocznych elewacjach werandy okna w układzie serliany, we frontowej elewacji werandy centralnie umieszczony duży otwór zamknięty półkoliście.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowana stolarka przeszklenia werandy o podziale kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku z uzupełnieniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w., w stylu secesji.

ul. Ratuszowa 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa w typie wielkomiejskiej zabudowy), murowany, wzniesiony na przełomie XIX i XX w., w stylu historyzmu. Zasadnicza architektoniczna struktura fasady i formy dachu zaprojektowane w duchu uproszczonego neoklasycyzmu, według koncepcji opracowanej w ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Z kolei wystrój elewacji utrzymany w stylu neorenesansu północnego z elementami neobaroku. Dom remontowany w 2 poł. XX w., głównie wewnątrz, elewacje nie odnawiane. Wymienione pokrycie dachowe, w większości stolarka okienna oraz drzwi frontowe. Wolnostojący budynek usytuowany po północnej stronie ul. Ratuszowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjowego z nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynku i elementów wystroju elewacji, głównie fragmentów narożnego boniowania, gzymsów i okiennych obramień.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane ogólna kompozycja elewacji frontowej (ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem) i bocznych, licówka z cegły klinkierowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), kute elementy zdobnicze oraz wykonany w tynku detal architektoniczny: boniowanie przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemiem, wspólne gzymsy podokienne pod parami okien, narożne przemienne boniowanie, w tym na elewacji ryzalitu w fasadzie. Zachowane obramienia okienne: profilowane, z cokolikami (w przyziemiu), podobne, z prostokątnymi płycinami nadokiennymi (dekorowanymi guzami lub rombami) i z gzymsami nadokiennymi na konsolach (I i II piętro) i obramienia tylko z prostokątnymi, rustykowanymi płycinami nadokiennymi (III piętro). W ryzalicie w elewacji frontowej na poziomie I i II piętra zachowane bardziej ozdobne zwieńczenia okien w formie wspólnych naczółków, trójkątnych lub segmentowych, przerwanych, z obeliskami w polach.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej.
- Wskazany docelowo remont budynku z uzupełnieniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru z przełomu XIX i XX w.

ul. Ratuszowa 5

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek użyteczności publicznej, wybudowana dla opieki społecznej (*Wohlfahrtsgebäude*). W latach 1945-1951, kiedy Biały Kamień miał prawa miejskie, użytkowano jako ratusz. Obecnie jest to Przedszkole Niepubliczne *Tęcza*. Budynek wzniesiony ok. 1930 r. według projektu architektów Bamstera i Langgutha³⁵, w stylu neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w., głównie wewnątrz, wraz z podcieniem w elewacji frontowej (nowa posadzka, odnowiona i pomalowana lub wymieniona licówka trzonów filarów podcienia, usunięta dekoracja z filarów). Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Wymieniona w większości stolarka okienna i drzwiowa. Ceramiczna licówka cokołu pomalowana. Przebudowane otwory w przybudówce wschodniej. Budynek wolnostojący, po południowej stronie ul. Ratuszowej.

³⁵ Rogge O., Mittmann W., *Neubauten im Waldenburger Industriegebiet*, Berlin 1930.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjnego z użytkowym poddaszem, i z podwyższonym ryzalitem środkowym w elewacji tylnej, nakrytego wysokim dachem czterospadowym. W dach ten wbudowane wielo- i jednoosiowe facjaty z dachami pulpitowymi. Do budynku wzdłuż jego osi dostawione jednokondygnacyjne przybudówki, jedna, zachodnia, na planie kwadratu, a druga, wschodnia, na planie litery L, nakryte dachami płaskimi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), ceglany cokół. Brak artykulacji. Elewacje organizowane komponowanym układem otworów. Oś fasady podkreślona poprzedzonymi jednobiegowymi schodami trzema arkadami podcienia opartego na czworobocznych filarach. Arkady o łukach nadwieszonych. Powyżej, w połąci dachu pięcioosiowa, centralnie usytuowana facjata. Elewacje boczne z silnie zagęszczonym układem dużych okien na poziomie I piętra i w facjatach powyżej. Przybudówka zachodnia a tarasem na dachu ograniczonym kutą balustradą o prostym wzorze geometrycznym. Przybudówka wschodnia tylko zadaszona.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W dużym stopniu zachowana oryginalna, drewniana, neoklasycystyczna stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym. W podcieniu zachowane drewniane, jednoskrzydłowe, ramowo-płycinowe drzwi.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka okienna, kuta balustrada tarasu na dachu przybudówki zachodniej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

Ul. Ruchu Oporu

Dawne nazwy ulicy: Zielona

Ulica powstała przed 1884 r. jako droga na terenie siedliska wsi wiodąca do szpitala powstałego w latach 70. lub na początku lat 80. XIX w. (ul. Ratuszowa 3). Wychodziła z północno-zachodniego narożnika placu, przy którym znajdował się zespół kościoła ewangelickiego i biegła lekko łukiem w kierunku północnym. Kończyła się ślepo zapewne przy budynku szpitala, od którego wychodziła krótka ścieżka ku mostowi na potoku. Przy ulicy tej stały nieliczne domy, nr 1, 8 i leśniczówka, zapewne na miejscu obecnego domu nr 3. W latach 1884-1907 r. ulicę Ruchu Oporu przedłużono w kierunku wschodnim ku głównej ulicy wiejskiej (gen. W. Andersa) tworząc w ten sposób zaczątek ul. Ratuszowej. W latach 1907-1913 powstała pozostała obecna zabudowa ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i jej historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Ruchu Oporu 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny z salą (w przyziemiu) o funkcji publicznej lub sakralnej, obecnie użytkowany jako budynek mieszkalny ze zbozem Kościoła Zielonoświątkowców. Budynek mur., może dwufazowy, powstały w wyniku przebudowy i rozbudowy w latach 1907-1913 starszego domu usytuowanego kalenicowo wzdłuż ulicy Piasta. Przebudowa i rozbudowa przeprowadzona w secesyjnej interpretacji historyzmu, neogotyku nawiązującego do późnego gotyku i — neorenesansu. Elementy wystroju elewacji kształtowane fantazyjnie. Już przed 1945 r. budynek spięty kotwami, a w latach 1945-1986 jego naroża wzmocnione stalowymi sztabami. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. Wymieniona częściowo stolarka okienna, a w okna o łuku odcinkowym wmontowana stolarka ze skrzydłami w obrysie prostokąta. W elewacji tylnej kładziony obecnie cokół z płyt?. Budynek wolnostojący, po wschodniej stronie ul. Ruchu Oporu.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie rozwartej litery V, ze środkowymi, płytkimi ryzalitami, z pięcioosiowym w elewacji frontowej (od strony ul. Ruchu Oporu) i z jednoosiowym w elewacji skrzydła (od strony ul. Piasta). Budynek trzykondygnacyjny, nakryty dachem płaskim z dwiema ukośnymi połączkami. Połączenia dachowe ożywione szczytami, facjatami i lukarnami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Już przed 1945 r. budynek spięty kotwami, a w latach 1945-1986 jego naroża wzmocnione stalowymi sztabami. Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych innych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja dwóch elewacji (frontowej elewacji korpusu i frontowej elewacji skrzydła), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowym i o łuku pełnym), wspólny dla tych elewacji, wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: cokołu, boniowania, profilowanych gzymsów pod oknami I piętra, nad I piętrzem, pod oknami II piętra. Zachowana ozdobna strefa belkowania koronującego (z fryzem z ostrołuków) urozmaicona krótkimi lizenami na konsolach. W elewacji frontowej korpusu, w osi pięcioosiowego ryzalitu środkowego umieszczona płytką przybudówka z głównym portalem złożonym z ostrołucznej, profilowanej wnęki flankowanej przez węgary ozdobione boniami diamentowymi i ornamentem cekinowym. Przybudówka z portalem zwieńczona attyką-belkowaniem. Obok, w skrajnej osi ryzalitu środkowego ostrołuczny, profilowany portal boczny lub prowadzący do sali. Wzdłuż węgarów głównego portalu poprowadzone ku górze, ku szczytowi boniowane lizeny. Szczyt dzielony ukośnymi filarami wspierającymi belkowanie, nad którym stromy, trójkątny szczyt też z ukośnym filarem i z relikami ornamentalnej dekoracji. Podobnie kształtowany i zdobiony szczyt ryzalitu we frontowej elewacji skrzydła. Zachowane obramienia okienne. Krótsze, nie doprowadzone do podokienników. Profilowane (w przyziemiu), profilowane z laskowaniem i łukami pseudokotarowymi (I piętro), o łuku oślim, w który wpisane pary łuków wypełnione trójlisciami (II piętro). Zachowane też płyciny podokienne. Gładkie umieszczone w elewacji frontowej korpusu (pod oknami II piętra oraz pod szczytem), z kolei na elewacji skrzydła rozmieszczone płyciny dekorowane motywem banderol, groteską, motywami roślinnymi. Facjaty w dachu drewniane, ozdobne, nakryte dwuspadowymi dachami. Górne partie okien facjat o wykroju trójlistnym. Lukarny drewniane, trójkątne z otworami trójlistnymi. Elewacja boczna, wsch. skrzydła boniowana w całości, dzielona pasowymi gzymsami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym, z ozdobnymi słupkami. W elewacji frontowej i tylnej korpusu, w przyziemiu, w zgrupowanych po trzy jednoskrzydłowych oknach sali zachowana armatura z barwnym szkłem witrażowym. W portalach głównym i bocznym w elewacji frontowej korpusu podobne drzwi frontowe, drewniane, trójdzielne, w ruchomymi skrzydłami środkowymi, ramowo-płycinowe, z ostrołuczными nadświetlami wypełnionymi kratownicami. Lica tych drzwi zdobione opierzeniem, motywami ostrołuków i trójkątów, z okuciami i klamkami. Podobne konstrukcyjnie, ale skromniejsze drzwi w elewacji tylnej korpusu budynku.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej, stolarka drzwiowa.
- Wskazany remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Ruchu Oporu 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom wielorodzinny, mur., wzniesiony w 1913 r. w stylu neobaroku łączonego z neoklasycyzmem. Remontowany w 2 poł. XX w. Wymieniona w dużym stopniu stolarka okienna, i wymieniona stolarka drzwiowa. Budynek wolnostojący, po wschodniej stronie ul. Ruchu Oporu.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze środkowym ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego, nakrytego dachem naczółkowym. Nad ryzalitem klatki schodowej dach dwuspadowy. Połączenie dachowe ożywione facjatami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji (frontowej i bocznych), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), wspólny dla tych elewacji, wykonany w tynku detal architektoniczny złożony z: cokołu z gzymsiem cokołowym, z pasowego boniowania przyziemia, z profilowanego gzymsu nad przyziemiem, z uproszczonych pilastrów wielkiego porządku (z impostami) wydzielających osie okienne, doprowadzonych pod wysunięty okap dachu. Trzy środkowe osie fasady wydzielone parami pilastrów i zaakcentowane facjatą też dzieloną pilastrami. Górne partie trzonów pilastrów zdobione neobarokowymi kartuszami utworzonymi z motywów roślinnych (na elewacji korpusu) lub swobodnie komponowanymi motywami zdobniczymi w stylu secesji (na elewacji facjaty). Szczegóły wystroju elewacji i ornamentacja wykonane linearnie. W osi elewacji frontowej zachowany portal złożony z węgarów w dolnej części boniowanych jak przyziemie, w górnej zwężonych do form zgeometryzowanych pilastrów na cokołach wspierających belkowanie. Pozostała część węgarów bliższa otworowi wejściowemu i jego nadproże zdobione dekoracyjnym, falistym szlakiem z motywami roślinnymi i guzami. Naczółek portalu o rysunku wklęsło-wypukłym, profilowany, w jego polu kartusz z datą budowy domu. Otwory okienne bez obramień, z parapetami z zielonej cegły klinkierowej. Okna w przyziemiu zaopatrzone w nietypowe, oryginalnie rozwiązane, zgeometryzowane płyciny podokienne. Pod oknami I piętra, w centrum fasady prostokątne płyciny podokienne z motywem rombu, nad oknami — profilowane naczółki nawiązujące do naczółków o zarysie wklęsło-wypukłym. Pod oknami II piętra w centrum fasady kratownice. Pod oknami w bocznych partiach elewacji frontowej neobarokowa tablatura i prostokątne płyciny z motywem rombu. Nad oknami I piętra gzymsy nadokienne. Elewacje boczne z boniowaniem przyziemia, o podobnej artykulacji jak elewacja frontowa. Tu pilastry doprowadzone pod profilowany gzyms u podstawy trapezowych szczytów i zdobione jak pilastry w elewacji facjaty w fasadzie.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym (w duchu secesji) i późniejsza, neoklasycystyczna stolarka okienna z okresu międzywojennego, o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów, utrwalonych też na fotografii z karty adresowej budynku, w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1910-1920.

ul. Ruchu Oporu 10

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony ok. 1910 r. w stylu postsecesji z elementami historyzmu (ornamentacja) i z elementami stylu rodzimego (konstrukcja szkieletowa i odeskowanie szczytów). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w., przed 2007 r. Przełożone pokrycie dachowe. Odnowione facjaty. Wymieniona częściowo stolarka okienna. Obecnie brak balustrad dwóch balkonów, jednego w elewacji frontowej i drugiego w elewacji tylnej. Balkon w elewacji tylnej, na poziomie mieszkalnego poddasza ograniczony współczesną, drewnianą balustradą. Budynek wolnostojący, po wschodniej stronie ul. Ruchu Oporu.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta z asymetrycznie usytuowanym, pięciobocznym, dwukondygnacyjnym ryzalitem w fasadzie, dawniej z balkonem na dachu. Budynek dwukondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem mansardowym z pięciobocznym szczytem w elewacji frontowej (nad ryzalitem) oraz z facjatami nakrytymi dachami dwuspadowymi lub pulpitowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), wspólne dla tych elewacji ceglany cokół i wklęsły, tynkowy gzyms koronujący. Podobne też formalne ujęcie szczytu i facjat w dachu zbudowanych w konstrukcji szkieletowej. Elewacja frontowa z asymetrycznie usytuowanym, pięciobocznym ryzalitem, dwukondygnacyjnym, dzielonym gzymsem, zdobionym pod oknami I piętra secesyjną dekoracją ornamentálną (kartusze i girlandy z róż) oraz dekorowanym skrajnie na poziomie profilowanego gzymsu koronującego motywami roślinnymi. Nad ryzalitem, w partii dachu, pięcioboczny szczyt o konstrukcji szkieletowej, w dolnej części odsłoniętej, w górnej odeskowanej. Odeskowanie wysunięte przed lico szczytu, oparte na drewnianej podbudowie z ozdobnymi wspornikami. Okna z podokiennikami, w wąskich, wgłębnych obramieniach. W jednoosiowej elewacji bocznej, południowej otwór wejściowy do budynku, osłonięty trójpołaciowym daszkiem na wspornikach. W dachu facjata ze ścianą szkieletową i odeskowanym szczytem, ale bez podbudowy i wsporników. Odeskowanie ozdobnie podcięte od dołu, ożywione ślepym oknem w obramieniu. Zakończenia odeskowania okapów dachu facjaty ozdobione snycerską dekoracją. Boczna elewacja północna z asymetrycznie usytuowaną osią okienną dekorowana owalnym medalionem utworzonym z girlandy kwietnej i ceownika, poniżej podwieszona girlanda. W tylnej elewacji północnej umieszczony skrajnie wykusz o zarysie odcinka łuku, z pełnymi balustradami z szeregami prostokątnych, wgłębnych płycin. Ponadto w elewacji tylnej, w jednej osi rozmieszczone balkony. W tej też osi facjata z odeskowaniem szczytu jak w elewacji frontowej, wysuniętym przed lico szczytu i opartym na drewnianej podbudowie z ozdobnymi wspornikami.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym. W oknie w południowej elewacji bocznej oraz w oknie facjaty powyżej zachowane witraże z motywami roślinnymi. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, z nadświetlem, częściowo przeszklone, w stylu secesji, o wzorze geometrycznym.
- Stan zachowania urządzenia terenu przy budynku: Od ulicy, wzdłuż południowej, bocznej elewacji budynku zbudowana platforma prowadząca do wejścia do budynku.

Ograniczona balustradą złożoną z kamiennych słupków w stylu geometrycznej secesji oraz — z metalowych, ażurowych segmentów o prostym wzorze geometrycznym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej, witraże, drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku z określeniem jednolitej kolorystyki elewacji. Wymagane wykonanie wszystkich balustrad balkonów wg wzoru utrwalonego na fotografii z karty adresowej budynku (z 1986 r.), w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

Ul. Melchiora Wańkowicza

Dawne nazwy ulicy: *Altwasserstrasse*, PKWN

Do połowy XVIII w. nie istniała jeszcze obecna ul. M. Wańkowicza, zachodni odcinek drogi z Białego Kamienia do Starego Zdroju lub też miała ona charakter tak podrzędny, że nie została oznaczona na mapie z 1753 r. W tej sytuacji komunikacja z Białego Kamienia do Starego Zdroju odbywała się przez Górne Szczawno i Opokę. Bezpośrednia droga z Białego Kamienia do Starego Zdroju (obecne ulice M. Wańkowicza i Żeromskiego) wykształciła się w latach ok. 1753-1824 i docierała do traktu ze Świdnicy przez Wałbrzych do Mieroszowa (ul. Armii Krajowej) w okolicach obecnego przejazdu kolejowego przy dworcu Wałbrzych-Miasto.

Do 1824 r. w Białym Kamieniu przy zachodnim odcinku traktu, u jego wylotu przy głównej ulicy wiejskiej (obecnie Gen. W. Andersa) wykształcił się niewielki, izolowany fragment siedliska, z obecnymi posesjami nr 1-3 i 2-4. Dalej, w kierunku wschodnim droga przebiegała przez grunty Opoki, a na południe od niej znajdowały się dwie kopalnie. Do 1884 r. droga została przebudowana na szosę. Jej wschodni odcinek wraz z otoczeniem znalazł się granicach Białego Kamienia i siedlisko przy nim zostało powiększone ku wschodowi, do posesji nr 8 włącznie. Po przeciwnej, północnej stronie drogi wykształcony został południowy odcinek obecnej ulicy Przyjaciół Żołnierza. Do 1907 r. siedlisko przy ul. M. Wańkowicza rozbudowano w kierunku wschodnim.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. M. Wańkowicza 1

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Złożona z dwóch obecnych budynków nr 1 i nr 1a Gospoda *Gasthof zur Gemeindemühle* zbudowana w latach ok. 1870-1884 r. Stoi bezpośrednio nad Szczawnikiem, może w miejscu lub sąsiedztwie dawnego młyna. Stanowiący jej główną część budynek mieszkalny, nr 1 mur., wzniesiony w duchu budownictwa wernakularnego, w nawiązaniu do śląskiego neoklasycyzmu 1 poł. XIX w. Ma charakterystyczną bryłę, chętnie stosowaną w 4 ćwierci XIX stulecia dla budynków na przedmieściach małych miast i we wsiach — korpus nakryty dachem dwuspadowym, ożywiony podwyższonym ryzalitem pozornym z trójkątnym szczytem. A w przypadku omawianego budynku górna kondygnacja tego ryzalitu potraktowana ozdobnie i rozwiązana w formie nadwieszanej facjaty. Wystrój elewacji utrzymany w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w. W 2 poł. XX w. budynek remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Wymieniona stolarka okienna. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podwyższonym ryzalitem pozornym zwieńczonym trójkątnym szczytem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej z podwyższonym ryzalitem pozornym (z trójkątnym szczytem) nakrytym dachem dwuspadowym i zachowana ogólna kompozycja zwieńczonej trójkątnym szczytem elewacji bocznej, wschodniej, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i wspólny dla obu elewacji wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowane profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra, pod oknami podstrysza, odcinki gzymsu koronującego przechodzącego w elewacji bocznej w gzyms u podstawy szczytu oraz obramienia szczytów ryzalitu pozornego-facjaty w fasadzie oraz szczytu elewacji bocznej. Otwory przyziemia bez tynkowych obramień, we wtórnych, malowanych opaskach. Wspólne w obu elewacjach formy obramień okiennych na poziomie I piętra, złożone z profilowanych obramień otworów, gzymsów nadokiennych na konsolach i płycin podokiennych. Facjata (górna kondygnacja ryzalitu pozornego w elewacji frontowej) nadwieszona na dwóch łękach. Okna w szczytach bez obramień.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Zachowana reliktoowo oryginalna, drewniana stolarka okienna (w elewacji tylnej, w oknie klatki schodowej) o podziale krzyżowo-kwaterowym. Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, z nadświetłem, częściowo przeszklone, w stylu historyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki oraz z zaprojektowaniem jednolitej kolorystyki elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. M. Wańkowicza 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom handlowy A. Hoffmanna zbudowany w latach ok. 1884-1900 w stylu historyzmu (neorenesansu łączonego z neobarokiem), z bogatym wystrojem elewacji frontowej Dostosowany wysokością do sąsiedniego, starszego domu nr 4a, może należącego do tego samego właściciela, domu ze sklepem w przyziemiu³⁶. W 2 poł. XX w. dom handlowy remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. Uproszczony detal w partii skrajnego szczytu. Usunięte ozdobne zwieńczenia elewacji, kule i obeliski. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

³⁶ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. M. Wańkowicza 4, zdjęcie domu handlowego na stronie dolny-slask.org.pl., <https://dolny-slask.org.pl/5586407.foto.html> idEntity=595107.

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie czworoboku (ze ściętym jednym bokiem ze względu na przebieg koryta Szczawnika), dwukondygnacyjnego, ze skrajnym, wolutowym szczytem, nakrytego dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowane boniowane pilastry rozdzielające otwory w przyziemiu, profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra. Zachowane umieszczone nad pilastrami i pomiędzy gzymsami zdobione rozetami cokoły kanelowanych pilastrów na poziomie I piętra. Pilastry te zespolone z profilowanym gzymsiem nad I piętrzem zwieńczone impostami, nad którymi wąski, profilowany gzyms koronujący. Otwory w przyziemiu w profilowanych obramieniach, okna w partii piętra w podobnych obramieniach i dodatkowo z płycinami nadokiennymi zdobionymi dekoracją ornamentalną (motywy kartuszy i akantu) oraz z gzymsami nadokiennymi, trójkątnym naczółkiem (w osi z otworem wejściowym). Para okien piętra w skrajnej, zachodniej części elewacji frontowej (nad parą otworów wejściowych w przyziemiu) zwieńczona wspólnym, przerwany trójkątnym naczółkiem z ozdobną kulą w centrum, Skrajny szczyt wolutowy z półkolistym naczółkiem, dzielony dwoma, skrajnymi, nadwieszonymi pilastrami.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku oraz elewacji z odtworzeniem brakujących elementów detalu architektonicznego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z przełomu XIX i XX w.

ul. M. Wańkowicza 4a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1870-1884 w duchu budownictwa wernakularnego szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w., w wersji historyzmu łączącej neoklasycyzm (ogólna struktura, gzymsowania), styl arkadowy (okna w szczycie) i elementy budownictwa letniskowego (snycerska dekoracja okapu dachu nad wschodnią elewacją boczną). W 2 poł. XX w. budynek remontowany z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji i zasadniczo ich wystroju. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Usunięte snycerska dekoracja okapu dachu nad wschodnią elewacją boczną, Prymitywnie przeprowadzony remont podokienników okien. Wymieniona stolarka okienna i drzwi frontowe. Na pocz. XXI w. przełożone pokrycie dachowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z niskim podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o wysuniętych okapach opartych na ozdobnych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku i detalu.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej i elewacji bocznej, wschodniej zwieńczonej trójkątnym szczytem. Zachowany układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym) oraz wspólny dla obu tych elewacji wykonany w tynku detal architektoniczny. Zachowane pasowe boniowanie przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemiem i pas konsol u podstawy strefy podstrysza, przechodzący na elewację boczną, poniżej podstawy szczytu. Zachowane identyczne obramienia okienne w elewacji frontowej i bocznej: profilowane (w przyziemiu) i profilowane z gzymsami nadokiennymi na konsolach (na poziomie I piętra). W szczycie elewacji bocznej okna o łuku pełnym z łukowymi gzymsami nadokiennymi na wspólnym gzymsie podokiennym.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowane oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego na gładki, z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji oraz z zaprojektowaniem kolorystyki elewacji harmonizującej z kolorystyką elewacji dawnego domu handlowego przy obecnej ul. M. Wańkowicza 4.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów z ikonografii³⁷.

³⁷ Wałbrzych-Biały Kamień, ul. M. Wańkowicza 4a, zdjęcia domu na stronie dolny-slask.org.pl., <https://dolny-slask.org.pl/5586407.foto.html> idEntity=595107

Ul. Wiejska

Dawne nazwy ulicy: *Feldstrasse, Kastanien Allee*

W latach 1884-1907 wykształcony został od strony głównej ulicy wiejskiej (Gen. W. Andersa) początek obecnej ul. Wiejskiej, prowadzony ku zachodowi, prostopadle do ul. Bohaterów Getta. Następnie, w latach 1907-1913 ul. Wiejska została przedłużona w kierunku zachodnim i połączona nową, nie zachowaną obecnie przecznicą z obecną ul. I. Grabowskiej. A do 1936 r. ul. Wiejską przedłużono w kierunku północno-wschodnim, w związku z budową w jej sąsiedztwie, w latach 1928-1935 nowego osiedla. Najnowszy odcinek ulicy stanowiący wschodnią granicę osiedla dwustronnie obsadzono kasztanowcami. Stąd też druga nazwa ulicy *Kastanien Allee*.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Wiejska 5/6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1884-1900, w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu łączonego z budownictwem ceglanym, na wzorach wypracowanych ok. poł. XIX w. w tzw. szkole berlińskiej. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji elewacji frontowej i bocznych oraz zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Częściowo wymieniona stolarka okienna. W okna o łukach odcinkowych wmontowana stolarka ze skrzydłami w obrysie prostokąta. Budynek wolnostojący, po południowej stronie ul. Wiejskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze skrajnymi ryzalitami pozornymi w elewacji frontowej (z trójkątnymi, mocno spłaszczonymi szczytami) i z dwoma płytkimi ryzalitami klatek schodowych w elewacji tylnej. Budynek dwukondygnacyjny, częściowo z podstryszem, częściowo z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na drewnianych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji (frontowej i bocznych), w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku odcinkowym) oraz wspólne dla trzech elewacji, wykonane w cegle elementy wystroju elewacji: cokół, gzyms-szlak z ukośnie ułożonych cegieł (nad przyziemiem), gzyms-szlak z denticuli (nad I piętrem), pary czworobocznych plakiet na narożach budynku oraz ryzalitów i dwubarwne, przemiennie ułożone klince łuków okien piwnic.

W elewacji frontowej wszystkie otwory obramione, z podokiennikami, w obramieniach z przemiennie ułożonych cegieł oraz z szerszymi naczółkami powtarzającymi wykrój łuków okien. Przy okapach dachu nad ryzalitami w fasadzie zachowane pozostałości dekoracji laubzegowej. W elewacji tylnej otwory wejściowe do klatek schodowych obramione jak okna w elewacji frontowej.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi zewnętrzne do klatek schodowych, drewniane, wykonane w stylu historyzmu, z elementami neorenesansu, ramowo-płycinowe, jednoskrzydłowe, częściowo przeszklone.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi zewnętrzne.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z uzupełnieniem brakujących elementów wystroju elewacji, w tym dekoracji laubzegowej przy okapach ryzalitów. Wskazane oczyszczenie cegły z farby i zaprojektowanie nowej kolorystyki elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

Ul. Piotra Wysockiego

Dawne nazwy ulicy: *Waldenburgerstrasse* – odcinek zawarty w granicach opracowania

Obecna ul. P. Wysockiego była lokalną drogą z Białego Kamienia do Wałbrzycha i ok. poł. XVIII w. zbaczała bardziej na południe oraz docierała w okolice centrum miasta i kościoła. Już jednak na mapie z 1824 r. pokazano nieco inny jej przebieg i włączenie jej w sieć dróg na terenach górniczych na wschód od Białego Kamienia. Przed 1884 r. droga ta łącząca Biały Kamień kopalnię Julia i centrum Wałbrzycha została przebudowana na szosę i otrzymała obecny przebieg. W Białym Kamieniu zasadniczo tylko przecinała wschodnią część siedliska wsi, i nawet do lat 30. XX w. nie otrzymała własnej zabudowy. Budynek nr 32 został do niej przypisany po 1945 roku.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. P. Wysockiego 32

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w 4 ćw. XIX w., w stylu historyzmu, uproszczonego neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, kompozycji i zasadniczo wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), znad okien I i II piętra usunięte oryginalne płyciny nadokiennne, okno I piętra w elewacji frontowej przerobione na drzwi balkonowe i zamontowany przed nim, w elewacji frontowej balkon z ażurową, metalową balustradą. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Budynek spięty kotwami, wolnostojący po północnej stronie ul. P. Wysockiego, przy jej wylocie przy ul. gen. W. Andersa.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Obecnie zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne oraz konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz wspólny dla trzech elewacji, wykonany w tynku detale architektoniczne złożony z: cokołu, profilowanych gzymsów, nad przyziemiem, pod oknami I i II piętra oraz pod oknami podstrysza. Zachowane obramienia okienne, tylko profilowane (w przyziemiu), profilowane z płycinami nadokiennymi, gzymsami nadokiennymi lub z trójkątnymi naczółkami (I i II piętro). Okna z podokiennikami. Zachowany otwór wejściowy do bu-

dynku usytuowany w elewacji bocznej, zamknięty łukiem odcinkowym, ujęty profilowanym obramieniem, poprzedzony kilkustopniowymi schodami z kamienia lub z kamienia sztucznego.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazane docelowo remont budynku i wymiana tynku cyklinowanego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.